

KOGUTEOS

E E S T I

R I I K J A R A H V A S

I I M A A

I L M A

S Õ J A S

EESTI RIIK JA RAHVAS
TEISES MAAILMASÕJAS

XIII

TALLINN 1968

AJALEHE «KODUMAA» VÄLJAANNE

AK

TRÜ
eriala-
raamatukogu

89-2616

Tellimise nr. 6205.

«12. märtsil 1934 tegi Konstantin Päts, kes oli saanud ajutiseks riigi presidendiks äsjamuudetud põhiseaduse järgi, riigipöörde. Ta kuulutas välja kaitseseisukorra, pani seisma käimasolevad valimised, sulges kõikide poliitiliste parteide tegevuse. Samuti peatas ta parlamendi töö, asetas ajakirjanduse range tsensuuri alla, keelas poliitilised koosolekud ja kõned, pani käima areteerimised üle maa. Lühidalt, uus põhiseadus tehti paljaks paljudest, kui mitte kõigist demokraatlikest vabadusist.»

Major Lembit Karjeli kirjalikust tunnistusest, mille ta andis vande all kohtunõuniku notar D. Mengenbergi ees Heidelbergis 25. aprillil 1949.

Koguteose «Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas» XIII köide räägib eesti kodanluse võimukandjatest ja nende poliitilisest ning majanduslikust tegevusest möödunud sõja eelõhtul.

Teatavasti oli kodanlik Eesti üks lüli niinimetatud sanitaarkordonist, mis moodustati Lääne suurriikide poolt Nõukogude Liidu isoleerimiseks. Kolmekümne aastate lõpul rajati siia aga hitlerlaste sõjaline platsdarm Nõukogude Liidu ründamiseks.

Säärane asjade käik ei olnud juhuslik. Nürnbergi protsess näitas peensus-teni, kuidas toimus natside poliitiline ja majanduslik penetratsioon teistesse riikidesse, kuidas valmistati ette Teist maailmasõda. Eelkõige püüdsid hitlerlased enda kätte haarata võõraste riikide valitsuste mõjustamise hoobasid, luua oma agentuuri kõrgemates valitsussfäärides ja nihutada oma agente mõjukatele kohtadele riigiaparaadis. Seda õnnestustegevust arendati Saksa välisameti, Reichswehri, gестаapo ja Goebbelsi propagandaministeeriumi kaudu, kes kulutasid «viienda kolonni» moodustamiseks välisriikidesse tohutuid summasid.

Natside «pruuni võrgu» mõju oli juba varsti pärast hitlerlaste võimule tulekut tunda ka Eestis. Nii näiteks kirjutas keegi A. Vigala ajakirjas «ERK» 1933, nr. 8 järgmist:

«Saksa kapitali silmapaistvad tegelased Eestis moodustavad grupi, mida Tallinna ringkondades nimetatakse «nurgapealseks staabiks». Selle staabi tegevuse aspektid on: 1) majanduslikud, 2) ideoloogilised, 3) poliitilised ja 4) kriminaalsed.

Poliitiliselt on see staap Berliini tööriist. Seal oletatakse, et Eestis on juba saavutatud majanduslik penetratsioon, see tähendab püstitatud programmi esimene punkt. Meie tööstust kontrollitakse kas otseselt, kokkuostetud aktsiapakettide abil, või kaudselt — oma poliitiliste eksponentide kaudu. Meie eksport ja import toimub peamiselt kahe Saksa panga kaudu, millest üks avalikult, teine varjatult allub natside direktiividele. Seejuures ei tohi unustada Berliini rahameeste vana trikki — oma poliitiliste kapitalide investeerimist Londoni pankade kaudu, mille tõttu need puht saksa investeeeringud muutuvad mõjustatavais maades inglaslikeks.

Rööbiti sellega käib kiirendatud tempos ka teise ja kolmanda etapi, s. o. ideoloogilise ja poliitilise penetratsiooni teostamine. «Nurgapealse staabi» eksponendid töötavad palavikuliselt erakondades, asutustes ja organisatsioonides. Nende eesmärgiks on panna siin ametisse diktaator. Selle diktaatori esimesi ülesandeid oleks Saksa-Eesti tolliunioon, rahanduse saneerimine ja tihe poliitiline koostöö, milleks Berliinis on juba kõik valmis.

Ka meie pressi mõjustamine on küündinud väga kaugele. Tallinna suuremad lehed kiidavad avalikult staabi «diktaatorit» või vaikivad absoluutselt kõigest, mis puudutab «nurgapealse staabi» tegevust. Välisdiplomaatkonna mõjustamine Eesti omariikluse diskrediteerimise sihiga on organiseeritud süstemaatilisel kahtlaste klubide, palgaliste poliitiliste salongide ja diplomaatiliste pansionide kaudu, kus välismaalasi «marineeritakse» staabi huvides ja sihtides. Meie poliitilistes ringkondades ja üksikisikute seas on sugereeritud mõtet, et Eesti iseseisvus on kõige paremini tagatud Berliini poolt. Nii seisaks siis ees rahulik, kiire ja otsustav pöörang oma meestega eesotsas, mida siis tervitatakse masside poolt igatsetud väljapääsuna lõplikult diskrediteeritud ja vastikuks muutunud erakondade ikke alt.

Kohalikel sakslastel on 157 ühingut. Niinimetatud Üldkasulik Ühing ei ole midagi muud kui pörandaalune rüütelkond. See ühing tegeleb isegi aadlimatriklite väljaandmisega.»

Siinkohal tuleks märkida, et sel perioodil, s. o. 1933. aastal, asetasiid hitlerlased oma pealootused vapsidele ja nende juhile Artur Sirgule. Pärast 12. märtsi riigipööret algas aga varsti hitlerlaste üha tihenev koostöö Konstantin Pätsi ja tema mõttekaaslastega, kes kehtestasid fašistliku režiimi ja täitsid kuulekalt kõik Berliinist saabunud käsud.

Riigi järkjärgulise fašiseerumisprotsessi dirigendiks oli vana ja põdur diktaator ise. Korrumpeerunud erakonnategelased, kes röövisid rahvast ja riiki kunstküllase aplusega, rajasid teatavasti oma karjääri peaaegu rõvedatele tülidele ja vastastikusele mudalooimisele. Konstantin Päts aga talitas tasa ja targu. Ta kõrvaldas poliitilise elu areenilt kõik oma rivaalid ja kehtestas kogu maal kodurahu, mis tugines tugevale politseiaparaadile. Pätsi võimu teiseks nurgakiviks oli bürokraatlik masinavärk, mis oli täielikult tasalülitatud. Siinkohal tuleks märkida, et Päts jättis oma alluvatele küll suhteliselt vabad käed, kuid ta oli selleks liiga kaval, et kedagi täielikult usaldada. Nagu kõigis diktatuurides, nii oli ka Pätsi ametkond lõhestatud tuha all hõõguvast vastastikusest kadedusest, sallimatusest, umbusust, keelepeksust ja karjerismist. Eelöeldu oli kehtiv ka tippude kohta. Päts ise vihkas Jaan Tõnissoni ja Jaan Teemanti ning vastupidi. Laidoner ei sallinud Eenpalut ja viimane jälgis omakorda umbusklikult igat Laidoneri sammu. Välisministeeriumi härrad eesotsas Oskar Öpikuga olid tülis sõjamineisteriumi kolonelideklikiga (R. Masing, V. Saarsen jt.). Ja kõik vihkasid Selterit.

Samasugust pilti pakkus ka vaikiva ajastu ainuke erakond — Isamaaliit, mis kujutas endast Pätsi totalitaarse režiimi kolmandat tugisammast. See erakond koosnes valdavas enamikus omavalitsuste tegelastest, kelle karjäär sõltus täielikult Pätsi või Eenpalu soosingust. Selles hallis ametnikemassis leidus üsna vähe laiema silmaringi ja kõrgemate eetiliste tõekspidamistega isiksusi. Suurem osa neist tegi oma nime kurikuulsaks fašistliku okupatsiooni aastail, mil nad pugesis Litzmanni ees samasuguse püüdlikkusega, nagu nad olid teeninud Pätsi.

Riiki riigis kujutas endast Laidoneri ümber koondunud grupp kõrgemaid ohvitseri, kes mängisid tähtsat osa 12. märtsi sündmustes, toetasid kõigiti Pätsi

profašistlikku sisepoliitikat ja täitsid kuulekalt Saksa abveeri poolt antud ülesandeid Eesti kui sõjalise platsdarmi ettevalmistamisel kallaletungiks Nõukogude Liidule.

Kodanliku Eesti võimumeeste poliitilisi kontseptsioone paljastas, muide, kindral Laidoner ise oma skandaalses kõnes, mille ta pidas Isamaaliidu noortepäeval Tartus 1938. aasta suvel. Seda kõnet refereerisid ja kommenteerisid pikalt ning laialt paljud Saksa ajalehed. Nii näiteks avaldas 17. septembril 1938. aastal «Danziger Vorposten» kellegi Artur Reissi artikli «Eesti eeskuj», milles öeldi kindral Laidoneri aadressil kõlavaid kiidusõnu. Neid komplimente põhjustasid Laidoneri revisionistlikud hinnangud eesti ajaloo põhiküsimuste kohta. Kindralihärra ründas nimelt oma kõnes suure ägedusega neid literaate, kes kujutasid Saksa orduriiki mustades värvides. Laidoneri arvates oli orduriik suurepärase, tasakaalustatud võimukorraga riiklik kujund, kus oli toimunud 350 aasta vältel tohtu suur ülesehitav töö. Laidoneri arvates ei juhtunud 13. sajandi algul eesti rahva elus mitte midagi katastroofilist — maa sai ainult uue ülemkihi, kes täiendas ennast alaliselt eesti rahva paremate poegade assimileerimise teel. Laidoneri arvates ei olnud põhjust pahameelt tunda ka selle üle, et see ülemkiht võõrast rahvusest oli ja võõrast keelt kõneles. Säärane seisund olevat tol ajal olnud üsna harilik, kusjuures eestlastel olevat veel vedanud, sest nende uus ülemkiht oli pärit tsiviliseeritud rahva hulgast. «Meie peame,» nii ütles Laidoner, «orduaegseid uhkeid losse mitte kui eestlaste alistamise tunnistajaid käsitama. Need monumentaalsed ehitised on parimad tõendid sellele kultuurile ja healule, mis siis Eestimaal valitsesid.»

Oma kõne lõpul seadis kindral Laidoner orduriiki kodanlikule Eestile eeskujuks, sest ainult säärane riik, mis nii konsolideeritud oli nagu omaaegne orduriik, võivat ka kõige raskematel aegadel ennast välispoliitiliselt avaldada.

«Danziger Vorposten», toonud ära referaadi Laidoneri kõnest, leidis, et see sõnavõtt «omab praktilist tähtsust». Kommentaator Artur Reiss seadis Laidoneri seisukohad Baltikumi teistele rahvastele eeskujuks, sest «ainult niisugune ajalookäsitlus võib tulevikule olla kasulik ja viljakas».

Sõja eelõhtul oli eesti kodanluse «omariiklusest» jäänud järele ainult fiktsioon. Prof. Lauri Kettunen, kes viibis Eestis 1939. aasta lõpul ja 1940. aasta algul, rääkis toleaaegsele pressiaatašeele Karl Astile Stokholmis, et Eestis valitses silmanähtav lahkuminek võimukandjate optimismi ja seltskonna pessimistliku meeleolu vahel. Rohkem kui viis aastat kestnud poliitiline korrupsioon, mille eel käis pealegi kodusõjajaoaline erakondlik võitlus, oli riiki rohkem nõrgestanud, kui arvata võis. Juhtkonna kriis Eestis olevat olnud suurem ja kardetavam kui rahva meeleolu kriis.

Eeltoodu täienduseks tuleks siinkohal juurde lisada, et vaikiva ajastu looja Konstantin Päts oli juunipöörde eelõhtul kaotanud juba oma realiteeditunde. Ta nägi küll ette üldist poliitilist maalisemist, kuid ta polnud enam võimeline kompromissideks, laveerimiseks, kavaldamiseks. Pääsu oma diktatuurivõimu kokkuvarisemisest nägi ta koostöös fašistliku Saksamaaga ja hitlerlaste kallaletungis Nõukogude Liidule. Ta oli kaljukindlalt veendunud, et «Saksa laevastik ilmub Tallinna meridiaanile» juba 1940. aasta sügisel. Kuid see soovunelm ei läinud täide, sest ajaloosündmused läksid kindlalt edasi oma seaduspärasest teed.

Koguteose «Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas» XIII köide koosneb ainult faktidest. See raamat, mis on kirjutatud kollaažtehnikas, ei ole jalutuskäik läbi antikvariaadi, vaid püüab olla dialoog ajalooa. Kui lugeja suudab loobuda mis-

tahes subjektiivsetest seisukohtadest ja võtta ajaloolisi fakte säärastena, nagu nad on, siis avaneb tal võimalus astuda ise ajaloosündmuste keskele ja näha ka nende sündmuste juuri. Seda tasub teha, sest mineviku õppetund võib olla võtmeks, mis aitab lahendada nii mõndagi senini näiliselt mõistatuslikku probleemi.

Järgmistel lehekülgedel ei leidu aktusekõnede paatost ega juhtkirjade kõrgelennulist sõnadekõlinalat. See raamat tugineb kainele ja asjalikule realismiprintsiibile, mis tunnistab ainult tõsielu.

*Koguteose «Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas»
kolmeteistkümnenda köite toimetus*

Tallinnas, august 1968

«Kui vaja, siis võib kas või vanakuradi vanaemaga tantsida...»

23. aprillil 1938. aastal oli endise riigikogu rõdu tulvil uudishimulikke, sest tol jüripäeval etendus siin vaikiva ajastu pidulik apoteos — Konstantin Pätsi «kroonimine» esimeseks ja viimaseks Eesti presidendiks. Selle tseremoonia päev oli oskamatult valitud. Meie rahvapärimustes on jüripäeval halb kuulsus. Sel päeval arvati väimud liikvel olevat, kes ohustavat inimeste rahulikku elu. Jüripäev oli tuntud juba vanast ajast ka teenijate palkamise päevana. Sedapuhku ei võinud palkamisest aga juttugi olla, sest nagu me edaspidi loeme, oli sulane end ise ametisse määranud, küsimata peremehe, s. o. rahva tahtest.

Sügav vaikus valitses saalis, kui Konstantin Pätsi väike ja jässakas mustas frakis kogu, kullast ja kalliskividest kett kaelas ning lai muareelint üle valge rinnaseise, kõnetooli tõusis. Kaks kuud varem oli ta saanud kuuekümnelt nelja aastaseks, kuid nägi märksa vanem välja, sest ta põdes raskel kujul suhkruhaigust, millele seltsisid veel teised hädad. Kummalisel kombel pani see vana ja põdur mees aga kõik oma poliitilised vastased selja peale, kuulutas maameheliselt sitke ja jõulise eesti rahva haigeks ja koondas rasked võimuhoovad enda kätte. See oli meistritöö, millega ei saa mitte igäüks hakkama!

1933. aasta oktoobris, kui K. Päts pärast J. Tõnissoni valitsuse lahkumist riigivanemaks sai, arvasid paljud, et ta jääb põhiseaduslikule korrale truuks. Need, kes aga Pätsi lähemalt tundsid, aimasid, et tulemas on midagi muud.

Konstantin Päts oli külm kalkulaator, kes ei valinud oma eesmärkide saavutamiseks abinõusid. Kitsamas seltskonnas kordas ta tihti Bismarcki tuntud ütlust: «Kui vaja, siis võib kas või vanakuradi vanaemaga tantsida...» See deviis iseloomustas kujukalt Riia vaimuliku seminari omaaegse kasvandiku Konstantin Pätsi kõgu elu.

Enne kui asuda poliitiliste sündmuste jälgimisele, tuleks teha juttu Pätsist kui majandusmehest, eriti aga tema isiklikest ärioperatsioonidest. Huvitaval kombel ei ole seda küsimust käsitletud mitte ükski tema biograaf. Ainult Ed. Laaman märgib: «K. Pätsi ei saa ärimeheks nimetada selle sõna tavalises mõttes. Ta on seks liiga lahtise käega.»

See oli õige. K. Pätsi näpud olid mängus paljudes ärides, mis äratas võistlejates suurt kadedust. Neist äridest tehti sageli juttu ka seltskonnas ja ükskord isegi kohtulaua ees, sest Päts leidis, et tema au olevat riivatud. See juhtus kodanliku vabariigi algaastail. Kuna Päts hiljem säärast eksperimenti ette ei võtnud ja kohtu käest abi ei otsinud, siis esitaksime siinkohal sellest loost kokkuvõtte, talletades seega ajalooteaduse jaoks huvitava episoodi.

Lugu oli järgmine.

15. jaanuaril 1920. aastal kaebas Konstantin Päts kohtusse ajalehe «Sotsiaaldemokraat» toleaege toimetaja Johan Jansi. Asi tuli Tallinn-Haapsalu rahukogus arutusele aga alles paar aastat hiljem, 1. aprillil 1922.

Kohtusse olid ilmunud K. Pätsi volinik advokaat J. Teemant, kaebelune J. Jans ja tema volinik advokaat R. Eliaser ning nende poolt ülesantud tunnistajad M. Martna ja E. Kübarsepp.

Kohtuistungil algul loeti ette esitatud süüdistusakt. Selles kirjutises oli juttu ajalehest «Maaleht» ja tema sulgemise põhjustest ning aktsiaseltsi «Svenska Import» pankrotist. Harju Panga kohta oli märgitud järgmist: «Harju Panga eesotsas seisavad teatavasti maaliitlased, endised ministrid Päts ja Peet. Harju Panga üks suuremaid aktsionäre on ka Balti parunite kassameister Hoepfener. Maaliitlased ja mitut sorti teised vabariigi vaenlased on seega mestis, et eesti rühvast paljaks riisuda.»

Eelnimetatud juhtkirjas oli juttu ka Pätsi ärist nahkadega. Et sõjaväele saadapid saada, kuulutati maal välja toornahkade rekvideerimine. Need osteti talupidajailt kokku võileivahinna eest ja töödeldi ümber Harju Pangale kuulunud nahavabrikuis. Pargitud nahad müüdi sõjaväele 500—600-protsendilise kasumiga. Pangahärrade (nende hulgas oli üks suuremaid aktsionäre K. Päts — tal oli ligi 500 aktsiat) teenistus oli hiilgav.

J. Jansi juhtkirja lõpus märgiti: «Maaliidu liider on taanlastest ja sakslastest miljonäride leiva peal. Seesama mees, Konstantin Päts, toimetas kord eestlasi Ameerikasse asumisele (1906—1907), väljarändajaid igasuguste tühjade lubadustega tühjadesse rohtlaantesse meelitades. Alles hiljuti toetas ta Asutava Kogu kõnetoolist balti paruneid, kui need Eestile kallale tungisid. Nüüd aga koorib ta talumehi. Minu arvates on see härra ja kogu tema erakond meie üldsusele väljakannatamatu.»

Pärast J. Jansi juhtkirja ilmumist avaldati ajalehes «Kaja» K. Pätsi avalik kiri, mis kõlas järgmiselt: ««Sotsiaaldemokraadi» juhtkirjanikule J. J-le. «Sotsiaaldemokraadis» nr. 278 s. a. olete Teie varjutähtede tagant, mis Teid küll varjata ei suuda, juhtkirja avaldanud, milles Teie enesele kohase leiate olevat, oma nime varjates, minu nime mudaga loopida. Kui Teil vähegi kodanlikku julgust on, siis avaldage oma häälekandjas oma nimi kolme päeva jooksul. K. Päts.»

Mõni päev hiljem ilmiski «Sotsiaaldemokraadis» J. Jansi nime all artikkel «Kadunud aumõiste», milles ta esitas endistele lisaks veel uusi fakte K. Pätsi finantsmahhinatsioonidest. Tartu Pärmivabriku skandaali kõrval olid eriti mustaks äriks K. Pätsi tehingud «Eesti Lloyd» aktsiatega, mille hind suruti kunstlikult alla ja mis osteti siis jälle võileivahinna eest kokku, nii et väikeaktsionärid kaotasid 1 250 000 marka.

J. Jans lõpetas oma artikli järgmise kokkuvõttega: «Härra K. Päts, üks «Eesti Lloyd» asutaja, oli selle aktsiaseltsi põhikirja kinnitamise ajal peaministriks, ja tema kohta võib öelda, et ta oma ametivõimu kurjasti tarvitades, temale isiklikult kasuliku, riigile kahjuliku äriettevõtte on loonud. See on juba niisugune «ruuda», mille peale juhin vabariigi prokuröri tähelepanu.»

Kohus, vaadanud läbi esitatud dokumendid ja kuulanud ära tunnistajate seletused, leidis, et J. Jansi kirjutises äratoodud faktid olid õiged. K. Pätsi kaebus lükati tagasi.

Kõige suuremaks majanduslikuks skandaaliks oli Harju Panga pankrot. Selle panga asutas 1919. aasta suvel rida ärimehi eesotsas K. Pätsiga, kes vajasisid

23. aprillil 1938. aastal.
Konstantin Päts sõidab rat-
saeskordi saatel Kadriorgu.

hädasti krediiti oma tööstus- ja kaubandusettevõtete laiendamiseks. Harju Panga aluse moodustas endine pangamaja «Hoeppener ja Ko.», mis tegutses 1817. aastast alates saksa mõisnike ja Tallinna saksa kaupmeeste krediidasutusena. Harju Panga põhikapitaliks oli viis miljonit marka, 1922. aastal aga juba viiskümmend miljonit marka. Selle panga juhatusliikmeteks olid K. Päts, G. Linkvist, A. Peet, M. Jaakson ja K. Mauritz.

Harju Panga kokkuvarisemine kujunes hiigelskandaaliks, sest selle krahhiga kaotasid, peale Eesti Panga, ka tuhanded väikehoiuste omanikud oma viimased säästud. Iseloomulik oli see, et panga peakoosolek kinnitas 31. detsembril 1924. aastal bilansi, millel oli Konstantin Pätsi kui panga nõukogu esimehe all-

kiri, kusjuures see bilanss ei näidanud mingeid kahjumeid. Puudus ainult puhaskasu. Mõni kuu hiljem oli aga pank pankrotis. Nagu pärast selgus, oli Harju Pank hingitsenud juba paar aastat. Ta oli püsinud vee peal ainult Eesti Panga laenude abil, mis ulatusid 200 miljonini. Hoiuste omanikud kaotasid ümmarguselt 100 miljonit.

Siinkohal mõni sõna Eesti Pangast. See rahaasutus, mis alustas oma tegevust 1919. aasta algul, oli mõeldud aktsiapangana. Üldisest kapitalipuudusest tingituna jäi aga kogu aktsiatepakett riigi kätte. Panga täiskoguks, s. o. peremeheks, oli vabariigi valitsus, kuid tegelik võim kuulus panga nõukogule, mis koosnes riigikoguliikmetest ja ärimeestest. Mõjukamateks meesteks seal olid K. Päts ja J. Laidoner, kes oleksid pidanud kandma täit vastutust rahva raha raiskamise eest — Eesti Pank kirjutas korstnasse üle 700 miljoni lootusetuid võlgu. Selle summa hulgas olid ka kindral J. Laidoneri miljonilised vekslid, mis kustutati riigivanemate K. Pätsi ja J. Teemandi ettepanekul.

9. mail 1925. aastal kuulutas rahaminister Leo Sepp välja Harju Panga pankroti. Asja hakkas uurima prokuratuur. See tehti ülesandeks tähtsamate asjade kohtu-uurijale Eduard Lassile, kes tegi prokurörile esilduse panga juhatusliikmete Madis Jaaksoni, Karl Gnadenbergi ja Gustav Linkvisti vastutusele võtmiseks. Kohtu alla taheti anda ka Konstantin Päts kui panga nõukogu esimees ja Johan Laidoner kui üks mõjukamaid panga nõukogu liikmeid, keda E. Lass leidis olevat segatud mitmesse seadusvastasesse ärioperatsiooni. Kuid nüüd hakati kohtu-uurijale E. Lassile avaldama tohutut survet, et ta võtaks Pätsi ja Laidoneri osas oma süüdistuse tagasi. Eduard Lass aga keeldus sooritamast seda ametialast kuritegu. Kuna kohtu- ja prokuratuuritegelasi administratiivsel teel vallandada ei saadud, siis kasutati E. Lassi repressioonideks teist võtet. Nagu märgib oma memuaarides tööstur William Tomingas, komandeeriti Lass nn. tollipanama (kuritarvitused Tallinna tollil) uurimisele ja tema asemel hakkas Harju Panga afääri uurima Siegfried Tattar, kes toodi Tartust Tallinna üle. See tegi, mis tal teha kästi. Pätsi ja Laidoneri nimi jäeti süüdistusaktist välja. 1929. aastal mõistis Tallinn-Haapsalu rahukogu Madis Jaaksoni, Karl Gnadenbergi ja Gustav Linkvisti mitmeks aastaks vangiroodu.

Üks süüdimõistetuid — Madis Jaakson — oli Konstantin Pätsi vana sõber, keda see nüüd aga enam tunda ei tahtnud. Madis Jaakson elas enne Esimest maailmasõda Peterburis, tegeldes kaubanduse ja pangandusega. Tal oli suvila Ollilas, Soome-Vene piiri lähedal. Selles suvilas pakkus Madis Jaakson peavarju tolaaegsele maapagulasele Konstantin Pätsile, kes tõi sinna ka oma perekonna. See oli 1908. aasta aprillis. Kaks aastat hiljem, 4. veebruaril 1910. aastal, peeti Pätsi üle Tallinnas kohut. Talle määrati üks aasta kindlusevangistust selle eest, et tema poolt toimetatud «Teatajas» oli 1905. aasta revolutsiooni ajal ilmunud mõni riigivaenulik looke. Oma karistuse kandmiseks valis Päts Peterburi Krestõ vangla Neeva kaldal, mis asus vastu Riigiduuma paleed. Selle vangla ülemaks oli eestlane, Otto Strandmani vend. Tänu tolele Strandmanile elas Päts nagu sanatooriumis. Tema alaliseks külastajaks seal oli Madis Jaakson, kes osutas talle palju eluolustikulisi teeneid.

1931. aasta sügisel, kui Madis Jaakson juba kaks aastat vangis oli istunud, läks William Tomingas, kes Pätsi isiklikult tundis, Jaaksoni abikaasa palvel tolaaegse riigivanema Pätsi juurde. Seda käiku kirjeldab W. Tomingas järgmiselt: «Kõike viisakust kokku võttes tuletasin K. Pätsile meelde, et siis kui ta oli vaene mees ja tsaariajal Peterburi Krestõ vanglas kinni istus, oli Madis Jaakson

see, kes käis teda iga nädal vaatamas ja materiaalselt toetamas. Ütlesin ka, et hilisema koostöö ajal Harju Pangas sai ta (s. o. Päts) Madis Jaaksoni ja Gustav Linkvisti abiga jõukaks meheks, et nüüd on osad ümberpööratud ja et ta võiks haigestunud Jaaksoni saatust kergendada. Kuid midagi ei aidanud. Päts keeldus Jaaksonile armu andmast, nii nagu ta seda oli teinud varem [teistele kassakrattidele], lükates pr. Jaaksoni poolt esitatud armuandmispalve tagasi.»

Jättes kõrvale küsimuse juriidilise külje, juhiksime lugeja tähelepanu Pätsi ükskõiksusele oma endise sõbra saatuse vastu. See ükskõiksus oli Pätsi isikupäraseks jooneks. Pätsi-taolised karjeristid kasutavad sõpru oma karjääri redelipulka. Vastuteeneid osutavad säärased isikud ainult neile, kellest võib loota kasu või keda nad kardavad. Tominga vihje Jaaksoni külaskäikudele Krestõ vanglas oli mõttetu. M. Jaaksoni õnnetus just selles seisneski, et ta teadis liiga täpselt Pätsi valgustkartvaid ärioperatsioone. Riigivanem Konstantin Päts ei tahtnud ega võinudki Madis Jaaksonit vabastada, sest ajad olid rasked ja erakonna-meeste omavaheline võitlus väga terav. See, et Madis Jaakson istus kõigi oma teadmistega trellide taga, andis Pätsi-taolisele karjeristile kindlustunde. Ja just see fakt otsustaski tolle palvekirjadeaktsiooni saatuse.

Nagu me edaspidi näeme, avaldus Pätsi see iseloomujoon ka vaikival ajastul. Ta püüdis unustada minevikku ja eemaldas seepärast oma lähikonnast peaaegu kõik need kaalukamad tegelased, eeskätt muidugi võimalikud rivaalid, kes teda ennast ja tema tegusid hästi teadsid.

Kaheksateistkümnes brümäär

Konstantin Pätsi võimuaaramisloo telgitaguseid on pärast sõda valgustanud sotsialistide üks liidreid Karl Ast, vabadussõjalaste juhtiv tegelane William Tomingas, vapside ideoloog ja pärastine kurikuulus esimene landesdirektor Hjalmar Mäe ning folklorist Oskar Loorits. Kõrvutades kõike seda tolleaegses ajakirjanduses ilmunud materjalidega, saame enam-vähem detailse pildi 12. märtsil 1934. aastal asetleidnud riigipöörde ettevalmistamisest ja tolle sündmuse peategelastest.

*

Kodanlik Eesti oli põllumajanduslik riik. Kaugelt üle poole rahvast elas maal, kus leidis aset kiire diferentseerumisprotsess. Uha selgemini ilmusid nähtavale sügavad vastuolud kahe leeri — vanapõllumeeste ja popside, suurtalunike ja küla-kehvikute vahel.

Konstantin Päts oli vanapõllumeeste liider. Tal oli ka endal talu, mis asus Tallinna lähedal, Pirita jõe käärus. Sinna võis sõita üle Kose-Lükati silla, mida rahvasuus kutsuti Pätsi sillaks. Too raudbetoonist sild, mis valmis 1930. aastal, läks maksma 50 000 krooni. See raha võeti muidugi riigikassast. Pätsi talu ei andnud tulu. Vastupidi — sinna mahutas omanik suuri rahasummasid. See oli tema *hobby*. Ja lõpuks oli pilt ka ilus: tore häärber, vägevad tallid ja loomalaudad, triiphooned, suur roht- ja viljapuuaed, tiik, kus ujusid luiged, ning kõikjal õitsvad lilled. Kogu see suur majapidamine hoiti korras valitseja, sulaste ja teenijate abil. Peremehel endal selleks aega ei olnud, sest tema tegeles poliitikaga ja «arstis» «haiget» eesti rahvast.

K. Pätsi positsioon oma erakonnas oli imelik. Ta oli küll põllumeestekogude tunnustatud juht, kuid ei kuulunud üldse selle erakonna kõrgeimasse organis — keskesinduse juhatusse. Ainult tähtsamatel puhkudel ilmus ta juhatuse koosolekuile. Erakonna igapäevase jooksva asjaajamisega tegelesid kolm nooremat meest: juhatuse esimees agronoom A. Jürman-Jürima ning abiesimehed K. Einfeld-Eenpalu ja agronoom J. Hünerson. Alles 1933. aasta suvel, kui erakond oli läbi elanud mitmed vapustused, anti Pätsile erakonna juhtimises ametlik positsioon — ta valiti erakonna auesimeheks. Siinkohal tuleb märkida sedagi, et Päts oli oma isikust kõrgel arvamusel. See endaaustus moodustas Pätsi iseloomu

orgaanilise osa. Tema egotsentrilisus, isekus, jonnakus ja tung kõiki küsimusi üksinda otsustada tekitasid sageli paksu verd ka tema kõige lähemate kaastöölise ja mõttekaaslaste hulgas.

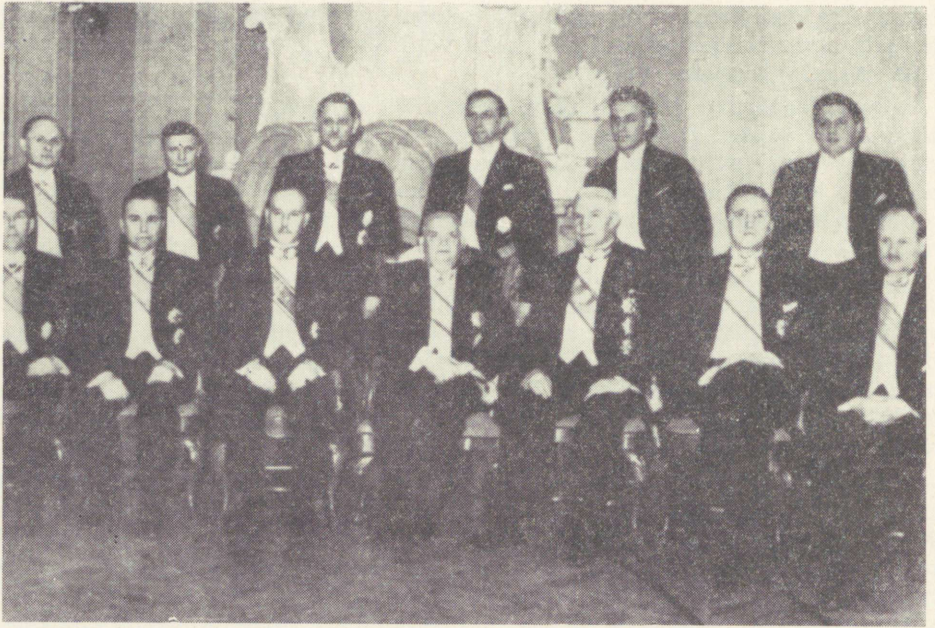
Riigipöördeplaanid hõljusid õhus juba 1933. aasta algul. Tõsi küll, siis rääkisid sellest vapsid. Tolleaegne riigivanem Päts pidas olukorda isegi nii tõsiseks, et kutsus enda juurde kindral Laidoneri ja kindral Reegi. Kaalunud põhjalikult poliitilisi jõuvahekordi, otsustas see triumviraat juba siis kasutada tarbe korral sõjaväge ka politseilike aktsioonide läbiviimiseks. Sündmused arenesid aga kiiremini, kui osati ette näha. Paar kuud hiljem kukutati Päts riigivanema kohalt ja pärast erakordselt pikka «lehmakauplemist» riigikogus moodustas Jaan Tõnisson uue valitsuse. See valitsus, mida kindral Jaan Soots nimetas «musta maski» valitsuseks, põhjustas suuri vapustusi. Ta langetas kroonikursi, müüs maha vabariigi sõjalaevastiku ja pani maksma sõjaseaduse. Kõik see oli vesi vapside propagandaveskile. Demagoogilist häält tegi ka Päts. Kui riigikogu 1933. aasta septembris rahvahääletuse kvoorumit suurendas, ütles Päts: «Riigikogu kitsendab rahva õigusi. Sulane seab end üle peremehe.»

Teatavasti tuli 1933. aasta sügisel rahvahääletusele vapside põhiseaduse eelnõu, mille olid koostanud korporatsiooni «Sakala» vilistlased-juristid. Nagu Päts hiljem ütles, tehti see põhiseadus valmis üleöö, põlve otsas. Ilma et seda eelnõu kusagil, ka vapside omaenda kongressil, avalikult oleks arutatud, esitati see rahvaalgatuse korras uuele rahvahääletusele.

Siinkohal tuleb märkida, et 14.—16. oktoobrini 1933. aastal toimunud rahvahääletusel etendasid põhiseaduse küsimused tähtsusetut osa. Sõjahüüd käis Jaan Tõnissoni valitsuse vastu: «Toompea puhtaks!». Ja vapside eelnõu läkski kahe kolmandiku häälteenamusega läbi.

Erakondasid haaras paanika. Eriti suures ärevuses olid sotsialistid, kes kartsid füüsilisi repressioone vapside poolt. Seda siiski ei juhtunud. Pärast nõupidamist riigikogu rühmitustega tegi riigikogu esimees K. Eenpalu Pätsile ülesandeks moodustada üleminekuaja valitsus. Päts muidugi nõustus selle ettepanekuga.

Nagu selgub tolelaegse sotsialistliku erakonna ühe juhtiva tegelase Karl Asti mälestustest, hakkas Päts kohe pärast ametisse astumist tegema eeltöid riigipöördeks. Selles toetasid teda eelkõige sotsialistid, kes volitasid Asti pidama Pätsiga läbirääkimisi. Põhilistes küsimustes lepiti kokku juba 1933. aasta novembris-detsembris. Muidugi ei avanud Päts oma kaarte täielikult, aga ta kinnitas Astile, et «nendele poistele» (s. o. vapsidele) paneb ta päitsed pähe. Sotsialistidelt soovis Päts ainult seda, et nad aitaksid teda esialgu võimul püsida ja hoiduksid kõrvalhoopide andmisest. Karl Ast nõustus oma rühma nimel. Kuid samas tundis ta huvi selle vastu, kas ja millisel määral respektieritakse riigikogu tegevust. Päts vastas, et see sõltuvat erakondade hoiakust. Kõige suuremat opositsiooni kartis Päts tulevat Jaan Tõnissoni poolt. Aga ka selle rivaali taltsutamiseks olid tal varuks abinõud, kusjuures Astile näis, et nende abinõude all ei mõelnud Päts mitte majanduslikku survet, vaid midagi muud. Nii vilunud poliitikategelasele nagu Karl Ast oli muidugi selge, et lahkkelid erakondadega ei jää tulemata. Säärase konflikti ainumõeldavaks lõplahenduseks oleks olnud aga Pätsi isiklik diktatuur ja selle diktatuuri ainsaks toeks kindral Laidoner oma sõjaväega. Karl Asti tolelaegsele käitumisele andis iseloomuliku värvingu see, et ta varjas oma erakonnakaaslaste eest neid pessimistlikke, kuid õigeid kaalutlusi ja kujutas olukorda palju heledamates värvides. Kuid arvatavasti oli Asti mõttekaaslastel ka endal selge, mida

Vaikiva ajastu võimumehed.

Pätsilt oodata võis. Märkida tuleks sedagi, et nende vandeseltslaste südamlük koostöö jätkus vaikiva ajastu lõpuni.

Pärast oktoobrikuu rahvahääletust ja 1934. aasta algul toimunud linna volikogude valimisi muutusid vapsid väga iseteadvaks. Presidendi endine kantselei-ülem Elmar Tambek, kes tundis isiklikult paljusid nimekaid vapse, märgib oma mälestusteraamatus «Tõus ja mõõn», et vapsidega tol ajal mõistlikku juttu ajada enam ei saanud. Ka kõige õrnamale kriitilisele vihjele vastasid nad: «Nüüd on õige aeg! Nüüd või mitte kunagi! Võim peab kuuluma ja kuulub meile!»

Kui vaidlus läks aga isikutele, «endistele» ja uutele, siis naerdi ja öeldi: «Kes on Päts, Laidoner ja teised? Kes on nende poolt? Võim on tänaval maas, ta tuleb vaid üles tõsta!» Kui vapside tähelepanu juhiti sellele, et riigitüüriil on siiski veel Päts ja tema käsutuses on sõjavägi, Kaitseliit ning politsei, siis deklareerisid vapsid üleolevalt: «Mis loeb üks Päts, kui sõjavägi ja Kaitseliit on vabadussõjalaste, mitte Pätsi poolt.» Seda, et Päts tarvitaks võimu ning kõrvaldaks vapsismi Eesti poliitilisest elust mingi vägivaldse aktiga, ei usutud, sest vabariigi poliitilises ajaloos ei olnud säärast bonapartistlikku ekstsessi veel kordagi esinenud. Mõnedes ringkondades siiski räägiti ka sellest võimalusest. Aga neile kahtlevatele häälele vastati: «Päts ei julge!»

Kuid Päts julges.

Vapside kõige suuremaks mureks oli sobiva riigivanemakandidaadi puudumine. Kaaluti mitmeid variante. Lõpuks jäi sõelale kindral Laidoner, isik, keda toetas eriti vapside füürer Artur Sirk. Laidoner, kes oli sellest ettepanekust väga meelitatud, nõustus kohe. See kokkulepe leidis kinnitust käeandmisega Laidoneri ja Sirgu vahel. Nende kohtumine leidis aset Laidoneri korteris Õllepruuli tänavas. Selles salasepitsuses oli vapsidega nõus koaleeruma ka asunike koondis eesotsas R. Pennoga.

1933. aasta novembri lõpus moodustasid vapsid «erapooletu» Laidoneri valimiskomitee, kuhu kuulusid kohtukoja tsiviilosakonna esimees erukolonel H. Vahtramäe, kohtu-uurija F. Kuusekänd, notar H. Tuksam, soomusrongide rügemendi endine ülem reservkapten E. Neps ja lttn. Arak. Kõik see toimus suurima saladuskatte all. Kuid H. Vahtramäe informeeris tagaselja kohe Pätsi sellest Sirgu ja Laidoneri plaanist.

10. detsembril 1933. aastal toimus asunike kongress. Pärast kongressi lõppistungit marsiti lippude lehvides ja orkestrite mürtsudes Laidoneri maja ette, kus saadi Laidoneri nõusolek kandideerimiseks. Asunike erakonna juhtiv tuumik — O. Köster, I. Raamot, A. Leps ja S. Sõster — jäi Laidoneri juurde, kus pummeldati hommikuni. Sellel koosviibimisel avaldas Laidoner korduvalt oma antipaatiat Pätsi isiku suhtes, sest ta tundvat teda küllalt hästi. Laidoner töötas jääda ustavaks sõlmitud kokkuleppele ja kinnitas, et ta ei astu Pätsiga mitte mingisugustesse sobingutesse.

Kogu selle mängu tagant kerkis aga varsti nähtavale Pätsi nägu. Ta oli pidevalt kursis vapside, asunike ja Laidoneri salasepitsustega, sest ei tohi unustada, et vapside erakonna liikmekaardi omanikuks oli ka Pätsi poliitilise politsei ülem J. Sooman. Päts teadis, et tema kõige ohtlikumaks rivaaliks on Laidoner. See pärast astus ta kontakti vapside liidu keskjuhatuse nende liikmetega, kes elasid provintsis. Osava jutuga suutis Päts neid varsti veenda oma poolehoidus vapside vastu. Samas hoiatas ta neid Laidoneri eest, sest viimane olevat tujukas ja isemeelne ning tegevat vapsid sõjaväe kaasabil varsti oma mängukannideks.

See otsustaski meeleolumuutuse vapside liidu keskjuhatuses, kus võeti uuesti arutamisele Laidoneri kandidatuur tulevase riigivanema ametikohale. Leidsid aset ägedad vaidlused. Artur Sirk pani Laidoneri kasuks mängu kogu oma kõneosavuse. Kuid midagi ei aidanud. Uueks riigivanemakandidaadiks sai kindral Andres Larka. See tehti teatavaks vapside kongressil, mis toimus 17. detsembril 1933. aastal Noblessneri laevatehase ruumes. Kindral Laidoner ei andestanud seda jämedat solvamist vapsidele mitte kunagi.

Vapside uut riigivanemakandidaati kindral Larkat oli üsna tabavalt iseloomustanud sotside liider August Rei oma kõnes, mille ta pidas riigikogus 27. juulil 1932. aastal. Selles sõnavõtus märkis Rei nimelt järgmist: «Kindral Larkat võib küll nimetada rekordiliseks suulpensionäriks, sest oma 14-kuulise teenistuse eest ministrikohal, kus talle niikuinii üsna ilusat palka maksti, sai ta sõja lõppemisel pool miljonit senti autasu, ühe parima mõisa südame Tallinna lähedal ja peale selle veel pensioni, mis ulatus 575 000 sendini aastas. Niikaua kui neid hiigelpensione maksti, olid Eesti riigis Larka arvates kõik asjad väga hästi korras. Kui aga majandusliku häda sunnil neid pensione vähendati, siis algas hüsteeriline karjumine, siis muutus vaikne erukindral äkitselt otsekui tuldpurskavaks mäeks.»

Tolleaegset teravat võitlust võimu pärast ja Pätsi taktikat iseloomustab seegi fakt, et kiilu löömise ajal vapside ja Laidoneri vahele otsis Päts ise kontakti vapside kõige mõjukama tegelase Artur Sirguga. Vahendajaks selles delikaatses ette-

võttes oli advokaat Theodor Rõuk, kes sondeeris Sirgu juures pinda Pätsi kui vapside riigivanemakandidaadi küsimuses. Sirgule hakkaski see idee meeldima, sest Päts oli ju üleminekuaja riigivanem ja tema toetus oleks kergendanud vapside võimuletulekut. Sirk tegi siin aga saatusliku vea. Ta volitas Pätsiga läbirääkimisi pidama dr. G. Dunkelit, kes oli nagu Pätski korporatsiooni «Estica» vilistlane. Dunkelil endal olid suured poliitilised ambitsioonid ja ta teadis, et Pätsitaolise riigivanema puhul peab ta leppima võimuredeli alumiste pulkadega. Seepärast kasutas Dunkel läbirääkimistel säärast tooni, mis Pätsi solvas, nii et viimane nägi selles kontaktivõtmises rohkem enda naerukstegemist kui tõsist tahet positiivsele kokkuleppele jõuda. Päts tõmbus tagasi ja arvatavasti just tol momendil ta otsustaski lõplikult minna mööda teist teed, mööda riigipöördeteed, milles ta oli leppinud kokku sotsialistidega.

Riigivanema kohale pretendeerisid 1934. aasta kevadel neli meest: Larka, Laidoner, Päts ja Rei, kes pidid koguma 10 000 soovitusallkirja. See aktsioon algas 5. märtsil, vallandades järjekordse poliitilise kihutustöö laviini.

Vapside valimispropagandat juhtis Hjalmar Mäe, kes oli juba varakult koostanud vastava plaani. Juhuslikult oli nii, et Larka sai 55 aastat vanaks just esimesel soovitusallkirjade kogumise päeval. Seepärast oli vapside esimeseks parooliks: «Andke Larkale sünnipäevakingina 10 000 allkirja!» See parool realiseeriti. Allkirju laekus kaugelt üle kümne tuhande.

Järgmise aktsioonina oli vapsidel ette nähtud Laidoneri kui võistleja väljalülitamine. Taktikaliselt oleks olnud vale kõikide Larka rivaalide vastu korraga võitlust pidada, seepärast pidurdati igasugune propaganda Pätsi vastu ja suunati kogu tuli ainult kindral Laidonerile. Hjalmar Mäe koostas ise ajalehe «Võitlus» jaoks terve lehekülje, mille pealkirjaks oli «J. Laidoneri majandustegelaseks». Sellel leheküljel avaldati ilma igasuguste kommentaarideta vaid andmed Laidoneri ametite ning sissetulekute ja võlgade kustutamise kohta. Avaldati vaid need andmed, mis tuginesid originaaldokumentide fotokoopiatele. Peamise materjali moodustasid Laidoneri oma käega kirjutatud tuludeklaratsioonid ja nende lisad. Laidoneri tohutute võlgade skandaalset kustutamist peegeldasid aga Eesti Panga ja Pikalaenu-panga juhatuse koosolekute protokollid. Pärast 12. märtsi riigipööret korraldati neis rahaasutustes karm juurdlus, kusjuures rida ametnikke sai süütult kannatada. Tegelikult tõid need materjalid Mäe kätte kummaski pangast üks direktoreid. Mäe laskis teha dokumentidest fotokoopiad, võttes enda kätte ka negatiivid. «Võitluses» avaldatud faktid äratasid tohutut tähelepanu ja pahameelt Laidoneri vastu. Avinurmes toimunud vapside kihutuskoosolekul teatas Mäe kõnetoolist, et tolle lehekülje koostas tema, ja tegi ettepaneku võtta teda kohtulikule vastutusele, kui seal peaks midagi leiduma, mis ei vasta tõele. Laidoner osutus aga siiski niivõrd targaks, et ei hakanud kohtuuksi kulutama. See lehekülg likvideeris Laidoneri populaarsuse lõplikult.

Samasugune paljastusmaterjal oli Hjalmar Mäel valmis ka Pätsi kohta. Siinkohal tuleks märkida seda, et Laidoneri valimiskomitee oli samuti koostanud eribrošüüri Pätsi majanduslike ja poliitiliste mahhinatsioonide paljastamiseks. See trükkis, mis oli palju kõmulisem kui vapside paljastus Laidonerist, pidi ilmuma kaks nädalat enne valimisi.

Eesti rahvas oli kuulnud oma valitsejatest, igat masti erakonnatuusadest ime-lugusid. 1934. aasta algul asetleidnud vastastikune muda- ja sopaloopimine ületas aga kõik eelnenud. Erilist agarust ja leidlikkust osutasid selles kampaanias kodukootud fašistid — vapsid, kes kopeerisid siingi hitlerlaste eeskujusid. Valijatele

oli suureks mõistatuseks see, kust tulid need hiigelsummad, mida vapside propagandale kulutati. Nagu hiljem selgus, oli vapsidel üle maa tuhat agitaatorit, neist 300—400 tasulist. Ainuüksi agitaatorite palkadeks kulutati kolm miljonit senti kuus. Palju kõmu tekitas ka vapside ajalehele «Võitlus» ostetud rotatsiooni- masin, mille eest maksti 18 500 riigimarka. See summa moodustas ühe viiendiku uue masina hinnast. Pärast selgus, et natsidele endile ei maksnud see peaaegu uus masin mitte pennigi, sest ta oli kuulunud varem saksa sotsialistide suletud häälekandjale «Vorwärts». Ka vapside valimiskampaania kulud kaeti peamiselt Berliinist saadud rahadega, mida maksid välja hitlerlaste spionaažiteenistuse vari-organisatsioonid — kohapealsed saksa tööstus- ja kaubandusettevõtted, kellel olid «viienda kolonni» organiseerimiseks Scheeli pangas erikontod. Raha said vapsid ka eesti ärimeestelt, kuid need summad moodustasid siiski tähtsusetu osa (70 000—80 000 kr.) vapside üldises finantsplaanis.

Eespool märgitud allkirjadeaktsioon, milles Päts platseerus kolmandale kohale, näitas, et Pätsi ja tema erakonna populaarsus oli kokku kuivanud. Vapside võit eelseisvatel valimistel oli väljaspool kahtlust. See fakt lähendas lõplikult Pätsi ja Laidoneri, sest esimene ei kavatsenud anda võimu käest, teine aga haudus kätte- maku vapsidele, kes olid paljastanud tema mustad ärid.

Riigipöörde kõik on nüüd teada. Ettevalmistused selleks lõpetati 12. märtsile eelnenud nädalal: politsei oli instrueeritud, vapside nimekirjad koostatud, sõja- kooli ülemale kolonelleitnant A. Jaaksonile täpne tegevusplaan üle antud ja mitme sõjaväeosa vapsistunud juhid oma kohtadelt ümber paigutatud teistele ametikoh- tadele.

Hoop pidi antama 15. märtsil, kuid Laidoner kiirustas, sest ta kartis, et see daa- tum saab ka vapsidele teatavaks. 12. märtsi pealelõunal jalutas kindral Laidoner koos abikaasa ja koeraga Toompeale. Siin astus ta «möödamannes» sisse riigi- vanema erakorterisse. Vapside patrullid, kes seda nägid, läksid rahustunult koju, sest ka ametiasutustes lõppes juba tööpäev. Ja just samal ajal käivitasid Päts ja Laidoner riigipöördemasina. Sõjakooli ülem kolonelleitnant A. Jaakson tõi välja oma aspirandid, kes isoleerisid Toompead ümbritseva puisteede vööndi. Politsei alustas aga üle kogu maa vahistamistega. Neid operatsioone juhatasid poliitilise politsei ässad J. Sooman, R. Täht, J. Eiskop ja A. Tenson.

Mis toimus samal ajal Toompeal?

Riigivanem Pätsilt saadud korralduse kohaselt hakkas riigisekretär Terras kella 16.00 paiku telefoni teel ministreid kokku kutsuma erakorraliseks valitsuse koosolekuks, mis pidi algama kell 17.00 tavalises kohas — Toompea lossi Valges saalis. Määratud ajaks olid kõik ministrid kohal ja veetsid Pätsi oodates aega omavahelise vestlusega. Kuna riigisekretär Terras valitsuse koosoleku päevakorda ei teadnud, siis pakkus see fakt ministritele rohkesti arutlusainet. Kõigi uudishimu oli suur. Tehti mitmesuguseid oletusi. Kellaosuti näitas juba tugevasti üle viie, kui saali astus Päts. Teda saatis kindral Laidoner. Ministrid vahetasid hämmastu- nult pilke: mis asja on Laidoneril valitsuse koosolekul?

Päts läks vaikides oma tooli juurde ja palus Laidoneri istuda enda kõrvale. Siis kutsus ta käeviipega ka ministrid laua taha.

Koosolek algas riigivanem Pätsi tavalise lausega: «Avan valitsuse koosoleku!» Seejärel esines Päts teadaandega, mille mõtteks oli kuulutada välja üldine sõja- seisukord, määrata ametisse sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoner ja lõpetada vapside tegevus. Kuigi Päts tuli endavalitsemisega laitmatult toime, märkasid ministrid siiski tema närvilisust. Tema põskedel oli ärrituspuna, lõug värises ja

kõnelemisel komistas ta korduvalt. Vaoshoitud ärevust võis märgata ka Laidoneri juures.

Pätsi ettepanek tuli ministritele üllatusena. Seda kuulati vaikides ja sellele reageeriti vaikusega. Ministrid olid täielikus teadmatuses sellest, et Pätsi sõnavõtu ajal olid Tallinna tänavatele kutsutud juba relvastatud jõud ja et üle maa olid käimas massilised areteerimised. Sellest valitsuse ees saladuses hoidud aktsioonist teadis ainult kohtu- ja siseminister J. Müller. Riigivanema ettepaneku vastu keegi sõna ei võtnud, ja sellel ei oleks olnud ka mõtet, sest sõjavägi ja politsei juba tegutsesid. Päts laskis sisse kutsuda kohtuministeeriumi nõuniku J. Klesmenti, kes oli saanud samuti käsu tulla valitsuse koosoleku ajaks lossi ja kes ootas eesruumis. Klesmentile tehti ülesandeks panna sealsamas valitsuse laua taga kirja Pätsi otsus üldise sõjaseisukorra väljakuulutamise ja kindral Laidoneri määramise kohta sõjavägede ülemjuhatajaks. Seejärel sõnastas Klesment ka Laidoneri sundmäärused vabadussõjalaste liidu sulgemise ja koosolekute ning rongkäikude keelamise kohta. Kella 22.00 paiku sai Klesment oma tööga valmis ja lahkus valitsuse koosolekult. Päts ja Laidoner jäid aga koos ministritega lossi kogu ööks. Hommikul, lossist lahkudes, tähendas Laidoner: «Mida ma kartsin, oli see, et sõjakool tõrgub tänaval politseid mängimast. Sõjaväeline traditsioon on fakt, mida tuleb tõsiselt arvestada. Aga mis sellest enam rääkida, nüüd on kõik läinud hästi!»

Kellele hästi, kellele mitte. Igatahes vandeseltslased olid jõudnud oma eesmärgile. Sõjakooli ülem kolonelleitnant A. Jaakson, kes mängis 12. märtsil tähtsat rolli, ei jäänud tasust ilma. Tänutäheks ülendati ta koloneliks ja varsti ka kindralmajoriks. Mõni aasta hiljem anti tema hooleks koguni haridusministri portfelli. Suuri autasusid said ka politseijuhid. Ühte neist — Richard Veermaad — ootas varsti siseministri soe koht.

Nõnda algas vaikiv ajastu.

Mis sai erakonnameestest?

1934. aasta sügisel, 28. septembrist kuni 2. oktoobrini, leidis aset viimase riigikogu erakorraline istungjärg. Sellel istungjärgul ilmnis erakonnajuhtide sõnavõttudest, et nad kardavad oma senist positsiooni kaotada ja ei oota endi suhtes K. Pätsi diktatuurivalitsuselt mitte midagi head. Eriti teravalt kõneles tööerakondlane Mihkel Juhkam, kes nõudis dekreediandluse lõpetamist ja riigikogu töölerakendamist. Seda sõnavõttu kuulati vaikides. Ainult K. Eenpalu, kes oli saanud vahepeal siseministriks, tegi katset «punetaval näol, ärritatud häälel ja kätega veheldes vahele hüüda».

K. Päts oli kõike seda ette näinud ja ei kavatsenud riigikoguga oma võimu jagada. Pärast Jaan Teemandi sõnavõttu läks K. Eenpalu kõnetooli ja ütles: «Kuulates tänaseid sõnavõtte ja tähele pannes meeoleolu, olen tulnud otsusele võtta täitmisele riigivanema kiri.» Seejärel ulatas ta riigikogu esimehele R. Pennole paberilehe, millel oli ainult üks lause: «Käesolevaga nõuan riigikogu erakorralise istungjärgu lõpetamist. K. Päts, peaminister riigivanema ülesannetes.»

Selle dragoonilise käsuga 2. oktoobrist 1934 lõppes erakonnameeste võimutsemine Toompeal. Algas Konstantin Pätsi autokraatlik vaikiv ajastu.

Siinkohal tuleb rõhutada, et K. Päts tundis hästi oma sõpru ja vastaseid riigikogu päevilt. Ta teadis ka, et isegi tumm opositsioon on otsekui rooste, mis närib märkamatuks maksva režiimi kandetalasid. Seepärast otsis ta endiste erakonnajuhtidega eraviisilist kontakti ja püüdis neid siduda oma diktatuurivõimuga. Poliitiliste hoobade juurde kutsus ta siiski ainult oma kõige lähemad mõttekaaslased, nagu K. Eenpalu, A. Tupitsa ja A. Jürima. Teised pidid leppima ja leppisidki hästitasuvate administratiivsete ametikohtadega riigiasutustes või majanduslikes ettevõtetes.

Mis sai siis erakonnameestest?

Pilt kujunes järgmiseks:

Friedrich Akel (kristlik rahvaerakond). 1934. kuni 1936. aastani saadik Berliinis. 1936. kuni 1938. aastani välisminister. Alates 1938. aastast riiginõukogu liige.

A do A n d e r k o p (tööerakond). 1936. ja 1937. aastal uue põhiseaduse eelnõu koostamise komisjoni liige. 1937. aastal rahvuskogu II koja liige. Alates 1938. aasta kevadest riigivolikogu 1. abiesimees. Samal ajal ka Kaubandus-Tööstuskoja, aktsiaseltside «Kreenbalt» ja «Rauaniit» juriskonsult ning aktsiaseltside «Tekla» ja «Cotton» juhatuse liige.

K a r l A s t (sotsialistlik erakond). Siirdus pärast 12. märtsi riigipööret välismaale, kus elas 1938. aastani. 1939. aasta kevadel määrati ta pressiaataseeks Stokholmi.

J a a n H ü n e r s o n (põllumeestekogud). 1934. kuni 1936. aastani Põllutöökoja direktor. Alates 1937. aastast Riigi Viljasalve juhatuse esimees.

M i h k e l J u h k a m (tööerakond). 1935. kuni 1938. aastani Riigi Majandusnõukogu sekretär. Alates 1938. aastast Ratsionaliseerimise Komitee nõunik ja samal ajal ka aktsiaseltside «Port Kunda» ning «EKA» juhatuse liige.

A u g u s t K e r e m (rahvaerakond). Alates 1934. aastast osauhisuse «Mootor» direktor ja alates 1939. aastast ka Eesti lennuliini AGO direktor.

J u h a n K u k k (tööerakond). Aktsiaseltsi «Eesti Turbatööstused» nõukogu esimees, Kaubandus-Tööstuskoja juhatuse liige, a/s. «Kreenbalti» direktor ja a/s. «Balti Puuvillavabriku» juhatuse esimees.

O s k a r K ö s t e r (asunike koondis). Alates 1934. aastast kindlustuseltsi «Talu» direktor ja alates 1938. aastast ka riigivolikogu liige.

J a a n L a t t i k (kristlik rahvaerakond). Kuni 1. jaanuarini 1938 sai ta vaikivasse olekusse surutud riigikogu liikme palka. Alates 1939. aastast saadik Kaunases.

A l e k s a n d e r O i n a s (sotsialistlik erakond). Tarbijateühisuse «Oma» juhatuse esimees, aktsiaseltsi «Järvakandi Tehased» juhatuse liige ja a/s. «Frankonia» direktor.

A n t s P i i p (tööerakond). Rahvusvahelise õiguse professor Tartu Ülikoolis, o/ü. «Vaba Maa» juhatuse liige, Tartu panga juhatuse liige. 1935. kuni 1938. aastani töötulide lahendamise komisjoni esimees. 1937. aastal rahvuskogu II koja liige. Alates 1938. aastast riigivolikogu liige. Alates 1939. aasta oktoobrist välisminister.

A u g u s t R e i (sotsialistlik erakond). 1936. ja 1937. aastal välisministri abi. Alates 1937. aastast saadik Moskvas.

Otto Strandman (tööerakond). 1933. aastast kuni 1939. aastani saadik Pariisis, Brüsselis ja Vatikanis. Alates 1939. aasta novembrist Põhja Puupapi- ja Tselluloosivabriku direktor.

Komplitseeritud vahekord kujunes Konstantin Pätsil endise riigivanema Jaan Teemandiga. Viimane oli tema parteikaaslane ja truu kaastöötaja kuni 18. märtsini 1934.

Siinkohal tuleb alla kriipsutada, et 12. märtsi riigipööre ei tulnud nii juhuslikult ja ootamatult, nagu seda on kirjeldatud William Tominga raamatus «Vaikiv ajastu Eestis» ja kaugeltki mitte nii, nagu sellest kirjutab Märt Raud oma monograafias «Kaks suurt». Riigipööret valmistati hoolikalt ette. Enne 12. märtsi oli näiteks riigikogus arutusel kaitseseesikorra seaduse muutmise ja täiendamise seadus, millega valitsusele taheti anda õigus riigiametnike ametist tagandamiseks valitsuse suval. Seaduse arutamise ajal ilmnis aga, et eelnõus oli lünki. Kuna aga valitsuse poolt uue eelnõu esitamine tavalises korras oleks võtnud palju aega, siis esitasid kolm riigikogu liiget, nende hulgas ka Jaan Teemant, uue eelnõu, mis riigikogu poolt kiires korras ka vastu võeti.

Enne 12. märtsi kutsuti Tallinna kokku kõik politseiprefektid, keda informeeriti kavatsetavast riigipöördest. Ka sellest oli Jaan Teemant teadlik, kiites selle sammu heaks. Kui aga K. Päts 18. märtsi dekreediga lükkas edasi riigikogu ja riigivanema valimised, siis asus Teemant vastasrinda ja kritiseeris seda Pätsi dekreeti kõige teravamal kujul. Jaan Teemant oli suur individualist ja ägestus kergesti, seepärast kutsuti teda isegi tema oma erakonnas «vanaks äkiliseks». Endise riigivanemana pidas ta endastmõistetavaks, et kõigis tähtsamates poliitilistes kombinatsioonides ka tema nõu küsitakse. Pärast 12. märtsi konsulteeris K. Päts aga ainult kindral Laidoneriga. Sellest järeldas Teemant, et Päts tahab teda kõrvale suruda ja poliitilisest elust välja lülitada. Isiklikust kibestumistundest oli kantud ka tema kõne riigikogu koosolekul 2. oktoobril 1934, kus ta ütles, et Pätsil tuleb võib-olla kunagi aruandmisel öelda: «Palun kergemat karistust!»

1934/35. aasta talvel oli Teemant raskesti haige. Päts soovis siis teda vaatama minna, saates enne seda oma adjutandi Teemandi juurde nii-öelda maad kuulama. Teemant oli lasknud aga adjutandile teatada, et kokkusaamine pole tema tervisliku seisukorra tõttu võimalik. Edasi oli Teemant öelnud, et kui tema elupäevad peaksid selle haigusega tõesti lõppema, siis mitte kutsuda ja lasta tema matustele tolleaegseid võimuteostajaid eesotsas Pätsi ja Laidoneriga.

Pärast 8. detsembri mässukavatsust vapside poolt, nimelt 26. detsembril 1935. aastal, korraldati siiski Pätsi ja Teemandi kokkusaamine ühe Teemandi sõbra korteris. Sellel kõnelusel ütles Teemant Pätsile, et nii ei saa ega tohi riiki valitseda. Tuleb kokku kutsuda põhiseaduse sätete kohaselt valitud riigikogu. Sellest jutujamisest kõneles Jaan Teemant ühele kohtunikule Tallinnas 1936. aasta algul, kui rahvuskogu rahvahääletus oli juba käigus, juurde lisades: «Aga näete, mis Päts nüüd teeb — oma rahvuskogu!»

Rahvuskogu valimiste eelõhtul jäid rahvarindesse mittekuuluvate kandidaatide suhtes maksma kõik vaba eneseavaldamise kohta kehtestatud kitsendused täies ranguses. Valimiste-eelne olukord muutus sedavõrd ebaõiglaseks ja ebademokraatlikuks, et neli endist riigivanemat esitasid 30. oktoobril 1936. aastal K. Pätsile memorandumid. Sellele olid alla kirjutanud Ants Piip, Jaan Tõnisson, Jaan Teemant ja Juhan Kukk. Otto Strandman, kes sellal oli saadikuks Pariisis, saatis 29. oktoobril telegrammi teatega, et ta ühineb memorandumij aksiooniga. Memo-

Riigivolikogu esimees prof. J. Uluots, esimene abiesimees A. Anderkop ja teine abiesimees O. Pukk hoolitsesid vaikiva ajastu «demokraatliku» fassaadi eest.

randumile allakirjutamise ettepanek tehti ka August Reile, kuid see keeldus. Kümnest Eestis valitsenud riigivanemast seisid seega memorandumiga taga viis, s. o. pooled. Ülejäänud (A. Rei, Fr. Akel, K. Eenpalu ja J. Jaakson) keeldusid.

Memorandumiga avaldas 5. nov. 1936. a. ajaleht «Helsingin Sanomat».

K. Pätsi juures käisid Kadrioru lossis Jaan Tõnisson, Ants Piip ja Juhan Kukk. Vestlus kestis pool tundi ja oli üsna tormiline. Õnneks ei olnud kaasas Jaan Teemant, sest siis oleks tüli olnud veel suurem.

Märgukirjas oli muu hulgas öeldud: Me oleme kolm aastat ilma sõna-, koosoleku- ja ühinemisevabadusega... Seadusandluse asemel on dekreedandlus... Rahvaesindus puudub... Omavalitsustes laiutavad määratud isikud... Ülikooli diskrimineerimine on tekitanud noorsoo hulgas suure ärevuse... Ametiühingud on suletud... Tööliikumine on surutud põranda alla... Põllumajandustoodang väheneb... Elukallidus kasvab, kuid palgad on jäänud endisteks... Lokkab onupojapoliitika... Valitsus pillab rahasid luksusehitustele... Maksud tõusevad pidevalt... Politsei laiutab... Sõjavägi on hakanud täitma politsei funktsioone... Rahvusvahelised suhted on muutunud ühehäälseks... Valitsusel puudub side rahvaga... Isamaaliit on ainupartei... Valimisi lavastatakse....

See memorandum ja eriti tema avaldamine välismaal ajas K. Pätsi marru. Ülemaalisel koolijuhatajate kokkutulekul 8. nov. 1936 tegi Päts endistele riigivanematele kõva peapesu.

Konstantin Päts põliseks rivaaliks oli Jaan Tõnisson. See rivaalitsemine ei olnud välja kasvanud mitte maailmavaatelite tõekspidamiste pinnalt, vaid tugines mõlema tegelase auahnusele mängida poliitilises elus peaosu.

1935. aasta suvel otsustas K. Päts Jaan Tõnissoni Eesti avalikust elust lõplikult välja lülitada ja lisaks sellele võtta temalt ära ka tema senised eluüalpidamise võimalused. Kirjastusühisus «Postimees», mis kujutas endast Tõnissoni elutööd ja millesse ta oli paigutanud kogu oma varanduse, sekvesteeriti. Tõnisson tagandati «Postimehe» toimetuse koosseisust, samuti tema poeg Ilmar. Sekvestrivalitsusse määrati Pätsi käsilaseks hakanud kindral Aleksander Tõnisson, Pikalaenu Panga inspektor August Olbrei ja riiklikkude laenu büroo juhataja Rein Muremaa. Uueks lehe tegevtoimetajaks nimetati Jaan Kitzberg, peatoimetajaks aga Pätsi poole üleläänud prof. Jüri Uluots. See hoop J. Tõnissonile anti tema omaaegse imetleja ja poliitilise jüngrü siseminister K. Eenpalu otsusega 26. juulist 1935.

Trükikoja tehnilise sisseseade uuendamisega seoses olid «Postimehe» võlad kasvanud 220 000 kroonini. Kuid see võlg oli täielikult kindlustatud «Postimehe» varadega ega olnud kaugeltki nii suur kui Laidoneri võlasumma, mille Päts oma otsustega oli annuleerinud. Tiraažilt seisis «Postimees» teisel kohal pärast «Päevalehte». Iseloomulik oli Pätsi teole see, et kõik k/ü. «Postimehe» varad ja sissetulekud võttis sekvestrivalitsus endale, võlad aga jäeti Tõnissoni nimele.

Et seda piinlikku situatsiooni kuidagiviisi pehmendada, valis Eesti Ühistegeline Liit Jaan Tõnissoni professoriks selle liidu poolt ülalpeetavale ühistegevuse õppetoolile Tartu Ülikoolis. Kuid 1938. aastal kaotati nimetatud õppetool Pätsi otsusega ja 70-aastane Tõnisson jäi ilma töökoha ja pajukita.

K. Pätsi pikka viha ja väiklust iseloomustas ka see, et ta keelas ära J. Tõnissoni 70. sünnipäeva aktused. See leidis aset ainult Tartus, mis oli ja jäigi Pätsi vastase, intellektuaalide poolt juhitud opositsiooni keskuseks.

Politsei isa

Konstantin Pätsi kui riigivanema volituste aeg lõppes 3. mail 1934. aastal, mil möödus sada päeva vapside poolt koostatud põhiseaduse maksmahakkamisest. See ülemineku-aeg oli ette nähtud uue riigivanema ja uue riigikogu valimiste läbi viimiseks. Pärast 12. märtsi riigipööret ei mõelnudki Päts aga neid põhiseaduse sätteid täita. Alates 4. maist valitses ta ebaseaduslikult, s. t., riigis oli maksev ainult Pätsi kui diktaatori tahe, mitte aga põhiseadusega reglementeeritud õiguslik kord.

Et võimul püsida, oli Pätsil vaja tugevat politseiministrit. Selleks sai Kaarel Eenpalu, kes oli eesti kodanliku politsei isa. Siinkohal tuleks märkida, et selle politsei vanaisaks oli Päts ise. Pärast 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni vajas kubermangukomissar Ivan Poska nimelt uut miilitsaülemat. Sellele ametikohale määras ta Konstantin Pätsi, kes paari juristi kaasabil komplekteeris kiiresti miilitsa. Pätsi kui miilitsaülema üheks vastutusrikkamaks ülesandeks tol ajal oli Ajutise Valitsuse kohtuministri Kerenski vastuvõtmine ja tema julgeoleku tagamine Tallinnas viibimisel. Päts tuli selle ülesandega hästi toime.

Tekib tahtmatult küsimus, miks langes Pätsi valik siseministri ja hiljem peaministri ametikoha täitmisel just Eenpalule. Selle valiku tegemisel pidas Päts silmas Eenpalu minevikku ja tema karakterit. Näib, et tõele üsna lähedal oli Pätsi suur austaja folklorist Oskar Loorits, kes oma raamatus «Eesti ajaloo põhiprobleemid» nimetab Kaarel Eenpalut «auahnuse ja võimutungi kehastajaks, järjest paremale tõmbuva autokraatia sillatalaks ja politseiriigi vaikiva seisukorra, kõva käe abil juhitava «demokraatia» ideoloogiks». Kuid Eenpalu peatrumbiks oli siiski see, et ta teadis palju. Ta teadis isegi liiga palju. Ta tundis peensuseni ka Pätsi poliitilisi ambitsioone, tema taktikat, tema sõpru ja tema vaenlasi, tema mahhinatsioonid ning tema eraelu. Päts teadis, et Eenpalu kõike seda teab. Säärast meest ei saanud lihtsalt aia taha visata. Targem oli teda hoida oma silma all.

Siinkohal tuleb märkida sedagi, et Eenpalu oli karjerismi kõige tüüpilisem esindaja, kes tundis hästi pugemise ja, kui vaja, siis ka šantaazi peent mehaanikat. Asutavas Kogus istus ta rahvaerakonna rühma ridades ja jäljendas nii kõnes kui ka esinemises oma erakonna juhi Jaan Tõnissoni maneere. 7. aprillil 1923. aastal suunas Eenpalu oma poolehoidu Pätsi isikule ja läks üle seniste vastaste — põllumeestekogude leeri. 18. mail 1933. aastal pööras Eenpalu ka sellele erakonnale selja ja astus asunike koondisse. Põllumeestekogude üks mõjukamaid tegelasi Artur Tupits ütles riigikogu kõnetoolis Eenpalu kohta, et «niisugust inimest, kes oma vaateid vahetab kui kindaid, ei taha meie oma ridades näha». Kuid juba sama aasta 21. oktoobril, kui Päts üleminekuaja riigivanemaks sai, astus Eenpalu uuesti

Tartu Politseiametnike Kogu juhatus 1938. aastal. Vasakult teine E. Uduste ja neljas prefekt V. Roovere, kes said fašistliku okupatsiooni aastail kurikuulsaks massimõrvade organiseerijatena.

Pätsi erakonda. Järgmisel hommikul läks asunike koondise peasekretär Ilmar Raamot Eenpalu juurde teda manitsema. Kõneluse juures viibis ka Linda Eenpalu, kes palus nuttes abikaasat mitte enam häbi teha oma nimele ühest leerist teise jooksmisega. Kuid midagi ei aidanud. Eenpalu jäi oma otsuse juurde kindlaks.

Kaarel Eenpalu oli pidanud palju ameteid. Ta oli olnud kohtu-uuriija, riigikontrolör, riigikogu esimees ja 1932. aastal mõni kuu ka riigivanem. Kurikuulsaks sai ta aga siseministrina: sellel ametikohal teenis ta ühtekokku kümme aastat (1920—1926 ja 1934—1938). Eenpalu oli eesti kodanliku politsei looja. See politsei tugines algul Asutava Kogu poolt 17. detsembril 1918. aastal vastuvõetud politseiseadusele, mida täiendasid vabariigi valitsuse poolt 5. jaanuaril 1920. aastal antud kriminaalpolitsei korraldus ja 12. aprillil 1920. aastal antud kaitsepolitsei korraldus. Nende normide alusel töötas kodanlik politsei 1924. aastani.

Eesti kodanlik politsei oli algul koopia tsaarivalitsuse sandarmeeriast ja ohrankast. Ka oma ametkonna komplekteeris siseminister K. Einbund-Eenpalu peamiselt endistest tsaarivalitsuse politseiteenistujatest. 1922. aasta oktoobris kurtis ta riigikogu kõnetoolis, kui raske olevat tal erioskustega ametnikke leida. See oli liialdus. Siseminister K. Einbund-Eenpalu paremaks käeks tol perioodil oli politsei peavalitsuse ülem Hans Kuben, kes töötas ajavahemikul 1912—1917 Peterburis politseipristavina. Kuben oligi see, kes Eenpalu nõusolekul avas siseministeeriumi ja tema allasutuste ukсед pärani endistele sandarmitele, urjadnikutele ja ohranka nuhkidele. Kaitsepolitsei ülemaks palgati näiteks optant Lensin, kes oli saanud oma praktika Koltšaki ja Denikini ohrankas. Keskasutuses töötas ka tsaariaegne Rakvere kreisiülem ja admiral Wrangeli üks kubernere Lõuna-Venemaal Karl

25.8.58. J. Luoma
Pärgutata kaunistus
akti kaunistuse
kausta WT

Distsiplinaarkaristuse leht.

1. Kellele karistus määratud Poliitilise politsei agent
Evald Mikson'ile.
2. Millal karistus määratud 23.augustil 1938.a.
3. Kes karistuse määras Poliitilise Politsei Komissari as.Tallinnas
4. Missugune karistus määratud neli (4) ööpäeva aresti politsei
arestimehas.
5. Asjaolud, mille põhjal karistus määratud Korduvate hoiatuste peale
vaatamata esines 19.augustil s.a. jooanud olekus politsei-
ametnikule lubamatult, s.o. viibides kell 16.30 Tallinnas,
restoraan "Liidus" jooanud olekus nüdise naisteenijalt
telefoni kasutamise võimalust, kuid viimase keeldumise
peale, et telefoni ruumi võti pole tema vaid sveitseri
käes, kes ilmub kell 20.00 õhtul, tarvitab teenija kohta
roppe haavavaid sõnu ning löö viimasele rusikaga hoobi
näsku, nii et suust veri välja tuli.

Vahejuhtumist ei kannud ette varem, kui 21.augustil
s.a. kell 22.20.

Massimõrvar Evald Mikson algas oma «karjääri» K. Eenpalu poliitilises politseis.

Hitlerlaste käsilane Oskar Angelus oli kodanliku politseiministeriumi kõrgem ametnik.

Grieb. Siseministeriumi määrusi, korraldusi ja seaduseelnõusid koostas endine Eestimaa abikuberner keiserlik kammerherra Giers. Tsaariaegne sandarm oli kaitsepolitsei Võru osakonna ülema abi Meerits jne. jne. Siinkohal tuleks märkida, et välis- ja kriminaalpolitsei ametkonna komplekteerisid Eenpalu ja Kuben peaaegu tervikuna Veebruarirevolutsiooni päevil oma töö ja leiva kaotanud tsaaripolitsei ametnikest. Ka suur osa juhtkonnast oli alustanud oma karjääri tsaaripolitseis. Paljud neist rääkisid riigikeelt üsna vaevaliselt. Kodanlikule «kartulivabariigile» vaatasid need härrad ülevalt alla, nuttes taga endisi aegu «armuliku vene keisri tiiva all». K. Einbund-Eenpalu ametkonna säärase mentaliteedi paljastas kogemata politsei kõrgeim juht Hans Kuben ise, kes jõi ennast politseiklubis täis ja hakkas siis laulma tsaarihümni «Bože tsarja hrani». Kainemate kolleegide keelamisele vastas Kuben ropu sõimuga vabariigi aadressil. See lugu tekitas ajakirjanduses suurt kõmu. Sellest räägiti ka riigikogus. Kuid siseminister K. Einbund-Eenpalu pareeris osava sofistikaga kõik rünnakud, mis olid suunatud tema poolt loodud politsei vastu. Siinkohal tuleks märkida, et Hans Kuben oli kuni 1940. aastani raudteede prefekt.

President Konstantin Pätsi kantseleiülemalt Elmar Tambekilt, kes oli Teise maailmasõja aastail gestaapo teenistuses, olevat korduvalt küsitud, kas Eenpalu politseis piinati inimesi. Tambek märgib oma memuaarides, et ta ei mäleta ühtegi taolist juhtumit. See on kummaline, sest tema kui endine abiprokurör peaks ju hästi teadma, mis Eenpalu politseis tehti või tegemata jäeti.

Tõe huvides esitaksime siinkohal kokkuvõtte admiral J. Pitka poolt väljaantud

ajakirjas «Valve» (nr. 32, 1922) ilmunud artiklist. Selles artiklis esitatud fakte ei ole kunagi kohtulikult ümber lükatud. Otse vastupidi — pärast selle kirjutise ilmumist oli «Valve» politsei repressioonide tõttu sunnitud oma ilmumise lõpetama.

Lugu oli järgmine.

1921. aasta lõpul varastati Tallinna tähtsamate asjade kohtu-uuriija kapist pakk kohtuakte. Ühel päeval ilmus kriminaalpolitsei ülema abi Laanberg oma kaaslaslega Kivimurru tänavale kodanik Takso korterisse, teostas seal läbiotsimise ja «leidis» mõned «kaduma läinud» aktid. Korteriomanikult küsiti, kust ta on need saanud. Et aga Takso seletusi anda ei osanud, paigutati ta autosse ja viidi kriminaalpolitseisse, mis asus tol ajal Toompeal.

Kriminaalpolitseis pani Laanberg areteeritu käed selja taha raudu ja «ülekuulamine» algas. Takso löödi põrandale pikali, üks ametnik istus talle turjale, teised aga rebisid tal saapad jalast ja hakkasid revolvritoru otsaga tema tallaaluseid hõõruma. Piinatu langes korduvalt minestusse, kuid külma vee abil toibus ta varsti ja piinamine jätkus. Kuna Takso ikka veel eitas oma osavõttu kohtupaberite vargusest, haaras Laanberg areteeritu korterist leitud vintpüssi ja hakkas sellega Takso peksuma. Peagi murdus püssilaad ja hoope jagati nüüd püssirauaga. Säärane piinamine kestis vahetpidamata neli tundi. Siis kanti vahistatu üles kolmandale korrusele ja visati ühte kongi. Kolme päeva jooksul ei antud talle ei vett ega leiba. Nii hoiti kodanik Taksot kinni kuus päeva. Pärast seda viidi ta üle vangimajja.

Elkirjeldatud «ülekuulamine» leidis aset kriminaalpolitsei ülema abide toas ja sellest võtsid osa kriminaalpolitsei ülema kohusetäitja Kallmann, tema abi Laanberg ning kriminaalpolitsei ametnikud Schults ja Kask. Vahialuse peksmise peamiseks initsiaatoriks oli Laanberg. Paari nädala pärast aga tabati tõelised süüdlased. Selgus ka, et kodanik Taksol ei olnud selle paberitevargusega midagi ühist. Ta lasti vabadesse. Artikkel lõpeb järgmiselt: «Kes on siis see inkvisiitor-uuriija Laanberg? Usna huvitav — endine varas, kes kuus kuud varguse eest kinni on istunud. Ja tema on siis nüüd kontrollita kohtumõistja pealinna kriminaalpolitseis?! Milline saatuse ironia!»

Nagu nähtub endiste poliitvangide memuaaridest, kasutas sandarmlikke meetodeid, tõsi küll, rafineeritumal kujul, ka Eenpalu poliitiline politsei. See asutus reorganiseeriti Eenpalu ja Soomani poolt 1924. aasta suvel. Ametisse määrati viis poliitilise politsei komissari, kelle vahel oli jagatud ära kogu Eesti territoorium. Komissaridele allusid abikomissarid, vanemad assistendid, assistendid, vanemad agendid ja agendid. Asutuse eesotsas seisis poliitilise politsei direktor Johannes Sooman. Tallinna poliitilise politsei komissariks oli Richard Täht, kes 1934. aasta sügisel viidi üle Pärnu. Kuni 1940. aastani tegutses tema järglasena oma tooruse poolest tuntud Julius Eiskop-Edesalu, kes koolitas välja terve plejaadi endanäolisi assistente, nagu Pipar, Madisson-Põldvere, Järviits, Neggo, Varts, Kirschenberg, Riis, Mägi, Rõigas jt. Ainuüksi Tallinna poliitilise politsei koosseisu kuulus üle viiekümne assistendi. Neile lisandusid veel informatorid, kes said palka nn punktitasu alusel. Need nuhid muutusid varsti nuhtluseks kogu rahvale, sest nad tungisid kodanike eraellugi, kusjuures ka kõige kitsamas ringis tehtud kriitilised märkused Pätsi režiimi aadressil võisid põhjustada mitmesuguseid repressioone. Eriti talumatuks tegi olukorra veel see, et salaagentidena rakendati isikuid kõigist ühiskonnakihtidest, kaasa arvatud põhjakiht. Kuna nendele tasuti toodud andmete rohkuse kohaselt, siis võis puuduliku kontrolli tõttu poliitiliseks vastaseks pida-

POLIITILISE POLITSEI KOMISSAR
TALLINNAS.

10. - VEEBRUARIL 1939 a.

Nr. 2145.

Sõjavägede Staabi II Osakonna B-Jaock. Ülemale.

Teie kirja Nr. 1191. a 10. II. 1939. a. peale teatan, et Aleksander S a k o v s k i, sünd. 16. aprillil 1882. a., elukoht Nõmmel Vabaduse pst. Nr. 65. on Saksa rahvusest Lätiriigi kodanik, kes elab Eestis 1923. a. saadik.

Tegutseb siin arialal Inglise Vickers Armstrongs Ltd. esindajana. Kuuldavasti olla tema sobitusel, samast vabrikust ka meie uued allveelaevad tulnud.

Käitumiselt ja ülalpidamiselt on Sakovski viisakas ja korralik.

Poliitiliselt meelsuselt näib saksluse pooldaja olevat, elunedes siin enamasti sakslaste juures. Meil maksva korra kohta tema riigivaenulist tegevust avaldanud ei ole.

Komissari eest
Abikomissar.

Seeretäri eest.

Eesti kindralstaabi luureosakond ja poliitiline politsei töötasid käsikäes.

mise oht tol ajal ähvardada ka kõige rahulikumat kodanikku. Olgu siinkohal öeldud, et need summad tulid salajasest fondist. Salajaste summade pärast oli poliitilise politsei tegelaste vahel alalisi hõõrumisi. Esines ka kuritarvitusi. Kokkuvõttena tuleks märkida, et Eenpalu poliitiline politsei arendati vaikival ajastul nii kaugele, et ta jälgis ka inimeste mõtteid (kirjade perlustreerimine. — Toim.), mitte üksnes tegevust.

Politsei isa Kaarel Eenpalu oli vaikiva ajastu kõige ebapopulaarsem tegelane. Ta hakkas oma liigse agarusega muutuma koormavaks ka Pätsile, kes soovis temast vabaneda pärast seda, kui ta oli saanud presidendiks. Oma kavatsusest informeeris Päts majandusminister Leo Seppa. Valitsuse muutmine aga pidi toimuma ilma konfliktideta ja nagu iseenesest, nii et Eenpalul ei oleks olnud põhjust solvumiseks. Päts teadis väga hästi, missugust rõõmuhõiskamist oleks tekitanud valitsusvastastes ringkondades see, kui Eenpalu oleks järgnenud Jaan Teemandile opositsiooni. Raskusi oleks Eenpalu opositsioon tekitanud ka uuele valitsusele.

Päts ootas ja otsis parajat juhust. See juhus tuligi. Kolm kindlat Pätsi pooldajat valitsuses — haridusminister A. Jaakson, majandusminister L. Sepp ja teedeminister N. Viitak — otsustasid provotseerida valitsuskriisi. Nad leppisid kokku, et üks neist läheb Eenpaluga riidu ja esitab lahkumispalve ning et siis teised kaks kohe oma lahkumisavaldustega talle järgnevad. Nad arvasid, et kolme ministri äkiline lahkumine on küllaldaseks põhjuseks kogu valitsuse vahetuseks. Juhus tuligi. 1939. aasta riigieelarve arutamisel valitsuse koosolekul ütles Eenpalu majandusminister Sepale teravusi. Sepp esitas jalamaid lahkumispalve. Jaakson ja Viitak pidid seda tegema järgmisel hommikul. Kuid nii kaugemale asi siiski ei läinud. Leo Sepp võttis veel samal õhtul oma lahkumispalve tagasi. See sündis pärast pikemat läbirääkimist Eenpaluga. Mis nende vahel kõneldi, ei ole teada. Kuid valitsuskriis jäi tulemata.

Tõeline võim ei armasta valgust ega paraade. Kaarel Eenpalu ei õppinud seda aabitsatõde mitte kunagi selgeks. Talle meeldisid avalikud esinemised ja ta kasutas igat võimalust «rahvale kõnelemiseks». See tegi Pätsi närviliseks ja kadedaks. Kadeduseks ja kartuseks oli ka põhjust. Pätsi uus erakond Isamaaliit oli muutunud Eenpalu poliitiliseks tööriistaks, sest selle erakonna juhtivate tegelaste karjäär oli sõltunud ja sõltus mitte niivõrd haigest ja vananevast Pätsist kui energilisest ning «kõva käega» politseiministrist Eenpalust.

Eenpalu ambitsioonid olid Pätsile teada. 1939. aasta suvel laskis ta Oru lossi pargis jalutades landeda lause: «Siin ma nüüd hoolitsen kogu selle ümbruse eest, aga suren ma ära, ei siis minu järglane tee siin midagi. Laseb kõik jälle laokile.»

Pätsi adjutant Grabbi vaidles sellele arvamusele vastu: «Ma ei usu, et kindral Laidoner jätkaks Oru hooletusse!»

Päts muigas ja ütles: «Kust kolonel teab, et Laidoner on minu järglane? Näe, Eenpalu tüürib oma Isamaaliiduga ka presidendi kohale.»

Pätsi vimma Eenpalu vastu suurendasid eriti Soome ajakirjanduses ilmunud sõnumid Eesti olude kohta. Neis kirjutistes paljastati Pätsi režiimi valitsemismetodeid: poliitilise organiseerumise keeldu, mõtte- ja sõnavabaduse likvideerimist, ajakirjanduse suu sulgemist, vägivalda Tartu Ülikooli kallal, töölisliikumise tegelaste politseilist jälitamist, riigiaparaadi fašiseerumist jne. Eriti suuri laineid lõi (1938. a.) riigivolikogu valimistulemuste võltsimine, mida organiseeris Eenpalu propagandatalituse abijuhataja Olev Gross-Piirsalu. Muidugi teadis Päts väga hästi, et ilma tasalülitamiseta ei oleks ta mitte kunagi presidendi ametikohale saanud. Kuid ta leidis, et Eenpalu ja tema politsei, samuti Isamaaliit ei varja oma jälgi, et Eenpalu taktika on liiga jämedakoeline, et Eenpalu lobiseb ja sekeldab liiga palju, et ta ei oska Pätsi diktatuurile luua demokraatlikku fassaadi. Ja see oli õige.

Valitseva triumviraadi sisemist pinget suurendas muide ka omavaheline võistlus pompöössete paraadehituste püstitamisel. Päts kulutas miljoneid Oru lossi remondiks. Laidoner ehitas Sakala tänavale tohutu suurt ohvitseride kasiinot. Eenpalu unistuseks oli saada endale moodne politseipalee. Vastav krunt selleks osteti 350 000 krooni eest Toompea külje all, Vaksali puistee ja Paldiski maantee nurgal, kus enne uue hoone ehitussummade saamist lõhuti mitu maja maha ja piirati tühi plats kõrge planguga, et selle taga ehitamist alata.

Too plank ja selle taga olev tühi krunt (rahvasuus «Eenpalu loss») pakkus üldsusele aastaid palju naeru ja kõneainet. Raha oma palee ehitamiseks Eenpalu aga ei saanud, sest riigi rahakotti hooldas Kadrioru kamarilja eesotsas Eenpalu rivaalide Karl Selteri ja Leo Sepaga.

Provokatsioon

Pärast 12. märtsi riigipööret oli Pätsi deviisiks: rahu, kord, julgeolek. Neid fraase võis lõpmatuseni lugeda ka ajalehtedest ja kuulda raadiost. Ja tõepoolest — riigis valitses range kord. Parlament oli laiali saadetud, erakonnad likvideeritud, poliitilised koosolekud ja rongkäigud keelatud, ajakirjandusele suukorv pähe pandud.

Kuid see rahu oli petlik. Politseiminister Kaarel Eenpalu teadis, et Pätsi režiimile puhusid vastu vinged tuuled. Sellest oli hästi teadlik ka kindralstaabi luurejuht kolonel Richard Masing, kes ütles 1935. aasta detsembris Seltskondlikus Majas konjakiklaasi taga istudes kindral Juhan Tõrvandile, et pool eesti rahvast on Pätsiga opositsioonis.

Oli vaja maksu mis maksab leida õigustus vaikivale ajastule. See «leitigi». Pätsi autokraatliku režiimi tuleviku päästis 8. detsembril 1935. aastal asetleidnud vapside mässukatse. Nagu pärast sõda on selgunud, oli too putš Eenpalu politseiministeeriumi üks suuremaid provokatsioone. Niinimetatud «Kadaka tee mehed» olid vaid etturiteks Eenpalu ja Laidoneri kätes. Päts ise sai sellest provokatsioonist teada alles hiljem, sest ettevõtte oli liiga riskantne ja temasugune kõiki olemasolevaid ja olematuid ohte silmas pidav olupoliitik ei oleks arvatavasti andnud selleks oma nõusolekut.

Teatavasti jäid 12. märtsil 1934. aastal toimunud vahistamiste keerisest puutumata mitu juhtivat vapsi. Nende hulgas oli ka Artur Sirgu üks lähemaid sõpru Paul Telg. Ta oli viibinud juhuslikult kinos ja kuulis alles paar tundi hiljem oma mõttekaaslaste areteerimisest. Telg varjas end paar päeva «Dvigateli» tehase direktori Feldmani korteris, mis asus Lasnamäel, tehase direktiooni majas. Feldman oli Läti kodanik, kuid tal oli kohalike balti sakslaste hulgas lai tutvuskond. Feldmani kaudu astus Telg kontakti eralendur Ulrich Braschega, kes oli nõus toimetama teda üle lahe Soome. Brasche spordilennuk startis Tallinna aerodroomilt, et lennata näiliselt Viljandisse. Kuid piloot, teinud lühikese petteringi, pöördus tagasi, maandus «Dvigateli» tehase müüri varjus, võttis Telje sealt lennukisse ja viis ta Soome. Täitnud selle ülesande, lendas Brasche kohe tagasi Eestisse ja maandus Viljandis, kus oli ka tema alaline elukoht. Siinkohal tuleks märkida, et sama lennukiga pidi hiljem Soome põgenema ka Artur Sirk. Kuid see lend luhus. Pärast vanglast põgenemist taheti Sirk viia autoga Raasiku lähedal asuvasse

Perila mõisa, kus teda pidi ootama Brasche oma lennukiga. Kuid teel saadi teada, et ametivõimud olid juba saanud Brasche lennukile jälile ja et Perilas ootab Sirku vangistamine. Eestist lahkumiseks tuli kasutada järelikult teist teed, mis oli igaks juhuks ka ette valmistatud.

Teatavasti põgenes Artur Sirk Tallinna Keskvanglast 11. novembril 1934. aastal. Selle põgenemisplaani autoriteks olid vabadesse jäänud vapside (advokaat H. Paris jt.) ning asunike koondise (R. Penno ja I. Raamot) juhtivad tegelased. Plaani realiseerimisele aitasid kaasa vangivalvur Johannes Küttim, Tallinna Keskvangla abidirektor Evald Viikman, vangla arst dr. Voldemar Kiss, kaugesõidukapten Voldemar Oit, arhitekt M. E. ja Tartu bussiliinide omanik Kook.

Kuna põgenemisplaan Brasche lennukiga luhtus, viidi Sirk mööda kõrvalteid üle piiri Lätisse ja seal ühte suvilasse, mis asus Riia rannas. Siin varjas Sirk ennast novembrikuu lõpuni. Vahepealne aeg kulus selleks, et valmistada ette tema põgenemist Soome. Selle organiseeris hitlerliku luure üks agent Nikolai Falk, kes elas «ehitusettevõtjana» Riias.

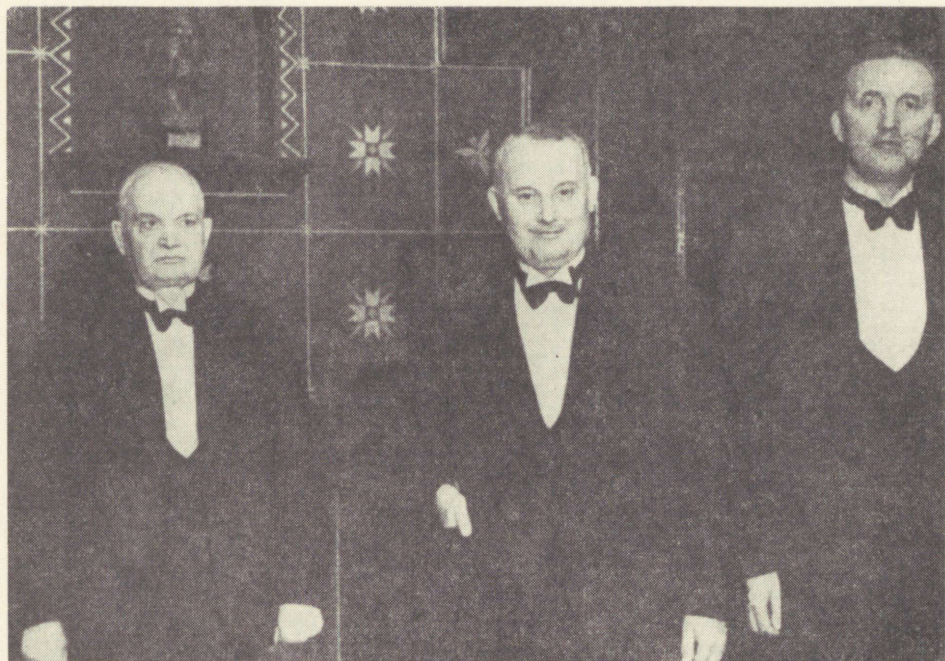
Nikolai Falk (sünd. 1902) oli rahvuselt küll eestlane, kuid täielikult saksastunud. Temaga pidasid vabadesse viibivad vapsid sidet Viljandi vapsi V. Kivistiku kaudu. 12. märtsi vahistamiste ajal viibis Kivistik juhuslikult Narvas ja pääses seetõttu põgenema. Ta varjas end esialgu Riias ja sõitis hiljem Sirgu ning Telje juurde Soome.

1934. aasta novembri lõpul ilmus Sirk Riiga ja asus elama Falgi korterisse. Falk ise aga sõitis Ventspils, kus üüris 1500 lati eest puksiirlaeva «Elisabeth», et sõita Soome ja «tuua sealt masinaid». 3. detsembril lahkus Sirk selle aurikuga Ventspilsist ja saabus järgmisel päeval Hangõsse, kust sõitis kohe edasi Helsingisse. Sirgu põgenemist finantseeris hitlerlik luure, kes oli tol ajal veel Sirgust huvitatud.

Sirgu põgenemine ja saabumine Soome kujunes suureks rahvusvaheliseks sensatsiooniks. Soome ajakirjandus avaldas kõmulisi artikleid ja intervjuusid, mis käsitlesid olukorda Eestis. See oli Pätsile muidugi väga ebameeldivaks ootamatuks.

Artur Sirgule anti Soomes asüüliõigus. Tema elukohaks määrati Lohja alevik, mis asus Helsingist 50 km kaugusel Helsingi—Hangõ raudtee ääres. See liikumisvabaduse piiramine Sirgule ei meeldinud ega saanudki meeldida. Ta esitas Soome ametivõimudele korduvalt palveid, et tal lubataks elada Helsingis. Seda luba talle aga ei antud, sest see oleks veelgi enam kahjustanud Eesti-Soome juba niigi pinevaid suhteid. Tagasi lükati ka Sirgu soovialvudus sõita 1935. aasta suvel Naantali vesiravilasse oma ishiast arstima. Naantali asetseb teatavasti Kultaranta läheduses, kus oli tolleaegse Soome presidendi Svinhufvudi suvila. Sirgu viibimine Naantalil oleks langenud kokku Pätsi küllasõiduga Kultarantasse. Ja seepärast pidigi Sirk arusaadavatel põhjustel leppima oma senise asukohaga Lohjas.

Artur Sirgu maapagu Soomes ei kujunenud igavaks. Lohja elanikud võisid tihti näha hästirõivastatud hõimuvendi, kes kurseerisid pidevalt Tallinna ja Lohja vahet. Sellest oli muidugi teadlik ka Eenpalu politsei. Ja just siis, 1935. aasta suvel, küpses lõplikult Eenpalu idee kasutada vapse ära Pätsi režiimi kindlustamiseks. 8. detsembri mässukatse plaani töötasid välja Kaarel Eenpalu ja poliitilise politsei kõrgemad juhid Konstantin Kirsimägi ning Aleksander Tenson-Tuulse. Sellega taheti anda lõplik hoop põranda alla surutud vapside liikumisele ja luua poliitiline koalitsioon «seinast seinani».

Kolm tulundustegelast — K. Päts, J. Laidoner ja K. Selter — Seltskondlikus Majas pummeldamas.

Seda provokatsiooni hakkasid ellu viima vapside juhtivad tegelased J. Holland ja K. E. Jalakas, kes seisis poliitilise politsei teenistuses, ning major H. Stockeby ja kapten H. Pedak, kes olid kindralstaabi vastuluure ohvitserid. Mässujuttusid oli vapside hulgas aetud juba ammu, kuid nüüd hakkas asi kiiresti arenema. 1935. aasta hilissuvel ja sügisel võis märgata vapside erakordset liikuvust. Ulatuslikke inspeksioonireise võttis ette isegi «endine» riigivanemakandidaat ja «tulevane» riigihoidja kindralmajor Andres Larka. Kuid Kaarel Eenpalu näis olevat korraga pime ja kurt. Eelseisvast putšist lobiseti turul ja kohvikutes. Kuid politseiminister vaikis.

«Mässu» ettevalmistamise pearaskus lasus J. Hollandi õlgadel ja tema käes oli ka kõige suurem rahareserv, millest tasuti putši organiseerijate jooksvad kulutused.

8. detsembri mässuplaani tuum seisnes Päts-Laidoner-Eenpalu kliki kahjutuks tegemises. Kapten J. Holland jutustas hiljem ülekuulamisel avameelselt: «Meie esimene löök oli suunatud juhtkonna vastu, kes kogunes 8. detsembri hommikul «Estonia» kontserdisaali Isamaaliidu esimesele kongressile. Enne juhid, siis asutused, sest need on niikuinii lojaalsed igale valitsusele.» Vapside mässuplaani aluseks oli üllatamistaktika, bluffimine, sõjaväeosade ülemeelitamine pettuse ja

võltsimiste abil. Nii sõjaväe kui ka Kaitseliidu suhtes pidi etendama tähtsat osa juhtkonna kõrvaldamine kas või tapmise teel, et siis reakoosseisule ette lugeda kaitsevägede ülemjuhataja ja väeosade ülemate võltsitud päevakäsud. Mässu liidritele tekitas kõige suuremaid raskusi oma löögrühmadele sõjaväelise staažiga juhtide leidmine, sest paljud endised reservohvitserid olid pärast 12. märtsi vapsidele selja pööranud. Siinkohal tuleks märkida, et mässuplaanis oli ette nähtud isegi daamide rakendamine, seepärast uuriti kõrgemate ohvitseride sidemeid õrnema sooga.

Teiseks suureks mureks oli see, kuidas rahvast tänavatele tuua. Siin pidid kaasa aitama trükitud manifestid ja Sirgu raadiokõne. Rahva väljameelitamiseks oli kavatsus asetada radiovaljuhääldekeskuses elavate vapside korterite akendele. Rahva meeoleolu suunamisel pidid tähtsat osa etendama ka tankid. Selle kohta ütles hiljem mässu juht Paul Laaman väga avameelselt: «Tanke ja soomusautosid tahtsime «Estonia» juurde tuua peamiselt demonstratsiooniks rahvale, et meil on jõudu küllalt.» Niisiis esijoones ikkagi trikid.

Väga suuri vaidlusi mässu ettevalmistamisel põhjustas probleem, kuidas tagada «juhi» julgeolekut. Sirku hoiti mõttes juba ette otsekui pilpa peal ja ka «juht» ise ei hiilunud julgusega. Tema raadiokõne pidi aset leidma pool tundi pärast mässu algust. Aga kust kõnelda? Selle üle murdsid pead nii Sirk ise kui ka tema abilised. «Juht» ei olnud viimastele päris kindel ja seepärast eelistas ta kõnelda merel seisvalt mootorpaadilt. Selles küsimuses peeti nõupidamisi ja tehti eeltöid, aga asi ei andnud end tehniliselt kuidagi korraldada. Lõpuks võeti vastu otsus, et Sirk ei tulegi kohe linna, vaid läheb Lasnamäe raadiojaama ja kõneleb sealt. Sirgu julgustuseks pidi Lasnamäele sõitma ka tank.

Kogu selle ettevõtte plaan sarnanes peatükiga mõnest põnevast seiklusromaanist. Samasse kategooriasse kuulus ka enamik selle plaani elluviijaist. Kui mässu juht kapten Pedak küsis ühelt löögrühma juhilt andmeid tema käsutusse määratud meeskonna ustavuse ja meelsuse kohta, vastas see: «Mehed on kindlad, leidub isegi niisuguseid, kes on üksinda kogu kõrtsi tühjaks peksnud.»

Mässu juhtide viimane nõupidamine toimus Mihkel Kalmu ja Heinrich Jäägeri poolt üiritud suvilas, mis asus Kadaka tee 20. Suvila kuulus August Antonile, kes elas ise kesklinnas. Koosoleku ajaks määrati mässupäeva eelõhtu ja sellest võtsid osa: Paul Laaman, Anton Allik, Aleksander Seiman, Johannes Holland, Leonhard Pallon, Karl Podrätsik, Hans Pedak, August Klasman, Hjalmar Mäe, Andres Larka, Arnold Liivak, Mihkel Kalm, Hans Paris, Eduard Kubbo ja Viktor Puskar. Valvuriteks olid Eenpalu poliitilise politsei agent Bernhard Väli ja keegi Aleksander Vilt. Sidemees Nikolai Tuiman ristles mootorpaadiga kogu õhtu merel, et võtta vastu Artur Sirku ja Soomest saadetud relvi.

Kadaka teel toimunud koosolek oli häälestatud vapside «tulevaste» ajalookirjutajate kõrgendatud meeolule. Koosolekust osavõtjad hõljusid pilvedel, otsekui peituks riik ja võim juba nende vestitaskus. Istekohad võeti sisse aukraadide ja positsioonide kohaselt. Larkale reserveeriti laua otsas asuv mugav tugi tool.

Algul oodati Tartu mehi. Tehti mõned õlled ja räägiti anekdoote. Selles osas hiilgas eriti «tulevane» haridus- ja propagandaminister Hjalmar Mäe, kellel oli tagavaraks palju rahvasuus ringlevaid lookesi Pätsist ja Laidonerist.

Kuna Tartu meeste tulek näis hilinevat, asuti «töö» juurde. Larka pani prillid ninale ja hakkas läbi vaatama Artur Sirgu poolt redigeeritud ja Porvoos trükitud proklamatsioone. Seejärel kuulati ära Paul Laamani ettekanne «Estonia» valluta-

mise kohta. Selleks aktsiooniks oli ette nähtud 150 rünnakrühmlast, Laamani alljuhtidena pidid tegutsema kaptenid Pallon ja Paavel.

Sellega koosoleku ametlik osa lõppes. «Riigihoidja» Larka, kelle tervis ei olnud just kõige parem, tundis pisut igavust, läks kõrvaltuppa ja heitis voodisse puhkama. Siis jõudsid aga lõpuks pärale ka Tartu mehed Kubbo, Puskar ja Paris, kes halbade teeolude tõttu olid mitme tunni võrra hilinenud. Larka kobis voodist välja ja tuli uuesti koosolekuruumi. Samal ajal jõudis kohale ka Sõrgu telegramm teatega, et tema ilmub Tallinna alles siis, kui võim on haaratud ja Päts ning Laidoner vanglas. See hiiobisõnum lõhkes pommina. Koosolekust osavõtjaid haaras paanika. Esimesena tahtis lahkuda Hjalmar Mäe. Kapten Hollandi kategoorilisel nõudmisel, kelle plaanidesse see enneaegne laialimine ei sobinud, jäädj lõpuks siiski kohale, et uut situatsiooni läbi arutada. Paarkümmend minutit hiljem kuuldus väljast automootorite mürinat. Kõigil oli silmapilkselt selge, mida see tähendab. Osa kabuhirmust haaratud mässumehi hakkas pabereid põletama, teised tegid katset põgeneda. Kuid oli juba hilja. Autode karavaniga kohalejõudnud politseikooli kasvandikud, keda juhatas abiprefekt Nykänen, olid maja ümber piiranud. Vandenõulased areteeriti. Põgenema pääses vaid korteriomaniik Mihkel Kalm, kes tabati järgmisel päeval.

Kindral Laidoner nõudis juba samal ööl kõikidele vapsidele sõjakohut. Päts lükkas selle nõudmise aga tagasi, sest see provokatsiooniline mässukava ja pool aastat hiljem toimunud vapside protsess oli vesi vaikiva ajastu propagandaveskile.

Kroonika

● 5. detsembril 1935. aastal, s. o. kolm päeva enne 8. detsembri mässukatset, sai Soomes maapaos viibiv Artur Sirk nn. Nanseni-passi ja sissesõiduviiisid Inglismaale, Šveitsi, Ungarisse ning Portugali. Samal päeval asus ta elama mag. Vilho Helaneni korterisse (Helsingi, Pohjoisranta 6).

● 8. detsembril 1935. aastal kadus Sirk Soomes põranda alla. Ta sõitis autoga üle Kuopio—Iisalmi—Ylivieska—Oulu Torniosse, kus ta läks salaja üle Soome—Rootsi piiri.

● 2. jaanuaril 1936. aastal jõudis Sirk Stokholmi, kus ta areteeriti. Pärast poliit-
seilist juurdlust saadeti ta tapi korras Göteborgi ja paigutati auriku «Britannia»
pardale.

● 6. jaanuaril 1936. aastal saabus Sirk Londonisse ja asus elama Gordon Street
nr. 8. Varsti märkas ta, et teda jälitatakse. Seda ei teinud Briti võimud.

● 22. jaanuaril 1936. aastal kohtus Friedrich Akel, Eesti saadik Berliinis, Saksa
Välisameti Baltimaade referendi von Grundherriga, kelle käest ta küsis: «Kas
vastab tõele mõnes lehes äratoodud teade, et Saksamaa mõtleb Sirgule anda sisse-
sõidu- ja peatusluba?» Von Grundherr vastas: «Mina olin see, kes ei lubanud Sir-
gule anda läbisõiduluba Šveitsi. Meie Helsingi saadiku sellekohase küsimuse
peale telegrafeerisin ma kohe: «Mitte lubada!»»

● 16. veebruaril 1936. aastal sõitis Sirk Londonist Harwichi, sest viisa tähtaeg
oli möödunud. 17. veebruaril jõudis ta Rotterdami, peatudes algul hotellis «Cent-
ral». Paar päeva hiljem asus ta elama Westersingeli tänavas nr. 67b asetsevasse
pansioni «Caland».

● 20. veebruaril 1936. aastal saatis Tallinna I jaoskonna tähtsate asjade kohtu-
urija F. Kuusekänd Hollandi kohtuvõimudele kirja, milles nõuti Sirgu välja-
andmist Eesti võimudele.

● 21. veebruaril 1936. aastal külastas Rotterdamis asuva Eesti peakonsuli sekretär Johannes Bauer kohalikku politseivalitsust. Saanud J. Bauerilt teateid Sirgu mineviku kohta, võeti viimane juba järgmisel päeval vahi alla.

● 22. veebruaril 1936. aastal pöördus Fr. Akel Saksa Välisameti Baltimaade referendi von Grundherri poole palvega mitte lubada Sirgu sissesõitu Saksamaale. Von Grundherr rahustas Akelit ja lubas «kõik teha, mis tema võimuses, et Sirk saaks Hollandisse tagasi saadetud juhul, kui ta sealt on Saksamaale tulemas».

● 22. veebruaril 1936. aastal sõitis Eesti saatkonna nõunik Berliinist Rotterdami. Samal päeval saatis Tallinn-Harju prefekt N. Reiman Hollandi ametivõimudele telegrammi, milles nõuti Sirgu väljaandmist.

● 24. ja 25. veebruaril 1936. aastal külastas nõunik G. Meri Hollandi Välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorit van Cleffensit ja palus, et Sirk antaks Eesti võimudele välja. Van Cleffens ja Hollandi Välisministeeriumi juriidilise osakonna ekspert van Geldern vaidlesid sellele nõudmisele vastu, lubades teatada oma otsusest pärast kohtuliku arutluse lõppu.

● 26. veebruaril 1936. aastal viidi Sirk Rotterdami vanglast kohtu-uurija ette. Pärast ülekuulamist andis viimane määruse Sirgu ajutiseks vahi all pidamiseks.

● 3. märtsil 1936. aastal saatis Rotterdami peakonsulaadi sekretär Eesti Välisministeeriumile järgmise kirja: «Saadan Teile siinjuures 2 päevapildilist koopiat pr. H. Sirgu kirjast (24. 2. 36) A. Sirgule. Negatiivid jäävad esiotse siia. Ka leiate siinjuures ühe päevapildilise koopia A. Sirgu poolt täidetud hotelli «Central» teatelehest. Uhtlasi lisan siia juurde oma arve kulutuste kohta A. Sirgu asjus, kogusummas Fl. 25.69, ning palun Teie korraldust selle summa krediteerimiseks peakonsulaadi arvele, sellest meile lahkesti teatades.»

● 9. märtsil 1936. aastal saatis Eesti valitsus Hollandi Välisministeeriumile noodi, milles paluti Artur Sirk välja anda Eesti kohtuvõimudele.

● 19. märtsil 1936. aastal toimus Rotterdami ringkonnakohtu IV osakonnas Sirgu väljaandmise kohtulik arutus. Kohus jõudis otsusele, et Sirgu tegevuses puuduvad kriminaalkuriteo tunnused ja et tal on õigus poliitilisele asüülile. Kaebealune vabastati järgmisel päeval vahi alt. Pärast vanglast vabanemist tungiti talle õhtupimeduse varjus Rotterdami tänavatel kaks korda kallale.

● 20. märtsist 1936 kuni 10. maini 1937 elas Artur Sirk Rotterdamis, 10. mail 1937. aastal lahkus ta oma asukohast ja sõitis Luksemburgi. Ärasõit oli nii pakiline, et ta ei jõudnud hankida isegi sissesõiduluba. Piiril ta areteeriti ja hoiti vanglas kuni maikuu lõpuni. Siis anti talle peatusluba.

● 14. märtsil 1937. aastal sõitis välismaale Eesti kindralstaabi luureohvitser A. Kristian. Temale järgnes 7. mail 1937. aastal luureohvitser V. Saarsen. Nende komandeering kestis kaua. Nad jõudsid Tallinna tagasi alles augustikuu algul.

● Maikuu 1937. aastal sõitis Artur Sirgu juurde Hiiumaa kirikuõpetaja Boris Aareandi, et hoiatada teda võimalike vägivallategude eest tema isiku suhtes.

● Maikuu lõpul 1937. aastal sõitis A. Sirk Luksemburgist Brüsselisse, sealt aga pärast lühikest peatust edasi Inglismaale, Hulli. Ent siingi polnud tal püsi. Ta sõitis üle Brüsseli tagasi Luksemburgi, Echternachi linnakesse.

● 22. juunil 1937. aastal asus Sirk elama Wengleri pansioni, mis asus Bahnhofstrassel Echternachis.

● 31. juulil 1937. aastal kell 23.00 sai A. Sirk surmavalt vigastada, Sündmuse kohta koostasid protokolli Luksemburgi suurhertsogiriigi politseinikud vahtmeister Nikolas Kler ja konstaabel Albert Lukas.

● 24. augustil 1937. aastal ilmus Eesti ajalehtedes Riikliku Propaganda Talituse poolt saadetud informatsioon, mis kõlas järgmiselt: «Luksemburgi suurvürstiriigi kindralprokurör oma kirjaga 19. aug. k. a. nr. III/243.135 teatab Eesti võimudele, et Eesti kodanik Artur Sirk on 2. aug. 1937 Echternachis surnud vigastuste tagajärjel, mis ta sai 31. juulil s. a., hüpates alla hotelli teiselt korralt, kus ta elas. Kindralprokurör teatab, et on kindlaks tehtud A. Sirgu enesetapmine ja et ta on maetud Echternachis. Teade on meie võimude poolt kontrollitud.»

● 4. oktoobril 1937. aastal konstateerisid Helsingi kohtueksperdid prof. Ehrnrooth ja dr. Hämäläinen, et Sirgu laibal ei olnud ainustki luumurret, Luksemburgi arstide dr. Specki ja dr. Schmidti tunnistused politseiprotokollis ei vastanud seega tõsioludele. Prof. Ehrnrooth lisas juurde: «Järelevaatuse põhjal on võimatu öelda, kas Sirk oli alla viskunud või tõugatud, või üldse kukkunudki aknast.» Laiba maost leiti arseeni.

● 1957. aastal ilmus New Yorgis korp. «Sakala» album «Verbum habet Sakala». Selles väljaandes on avaldatud endise Viru-Järva prefekti kolonelleitnant Ago Reio artikkel «Mõningaid rahvuspoliitilisi tagasivaateid», kust loeme: «Meil polnuks siis vajadust ka esinduslike losside järele ning kaardiväe kasarmut ei oluaks tarvis ehitada Lasnamäe veerule. Need summad kulunuks moodsaima relvastuse hankimiseks sõjaväele. Sama otstarvet täitnuks ka välisvaluuta, mis kulutati Artur Sirgu püüdmiseks ja tema mõrva korraldamiseks välismaal.»

● Juulikuus 1958. aastal asetleidnud usutlusel tõendas Soome IKL-i üks endiseid tegelasi O. J. Syväri, kes viibis 1937. aasta septembri lõpul ja oktoobri algul Echternachis ning uuris Sirgu surmaga seotud asjaolusid, et hotelliomanik J. Wengler oli talle ja tema kaaslastele (soomlane Säilä ning Sirgu naisevend Arnover) öelnud: «Artur Sirk oli 30. juulil 1937 Echternachis kohanud eestlasi, mis teda tõsisesse ärevusse ja rahutusse viis.»

● 1959. aastal ilmus korp. «Sakala» järjekordne album. Selles kirjutas ajakirjanik J. Rummelgas järgmist: «Artur Sirk pääses Tallinna Keskvanglast põgenema 1934. aasta sügisel vangla veebli Lauri ja valvuri Küttime poolt väljatöötatud põgenemisplaani kohaselt. Kuid Eesti poliitilise politsei käsi ulatus talle järele ka Echternachi Luksemburgis, kus ta mõrvati kolme Eesti poliitilise politsei assistendi poolt. Kaks mõrvareist olid omal ajal tuntud eesti käsipallisportlased. Kui kaasaegseid tundsin neid mõlemaid isiklikult.»

Mitmesugust

Pärast Veebruarirevolutsiooni hakati tsaariarmees teeninud eesti ohvitseri kodumaale koondama. Kuid paljud neist jäid sellele kutsele kurdiks. Nad püüdsid viimase võimaluseni vene ohvitseridena vene sõjaväkke edasi jääda, et võidelda «velikoderžavnaja Rossia» idee eest. Pärast Oktoobrirevolutsiooni läksid nad valgekaartlikesse armeedesse, et revolutsiooni maha suruda ja endist korda jälle jalule upitada. Alles siis kui need valgekaartlikud armeed lagunesid, hakkasid eesti soost «blagorodijed» Eestimaale valguma. Siin võeti nad oma endiste «odno-kašnikute» poolt, eesotsas J. Laidoneriga, lahkesti vastu. Nad määrati kõrgetele ametikohtadele. Deniikinlane polkovnik Tõrvand sai sõjaministeeriumi üheks juhtivaks jõuks. Polkovnik Parve määrati diviisiülemaks, kapten Oinas ühe diviisi staabiülemaks. Endise Põhja-Lääne armee ülemjuhataja kindral Judenitši sõjaväeline esindaja Inglismaal alampolkovnik Kanep sai sõjaministeeriumi korraldusvalitsuse inspektuuri ülemaks ja hiljem koguni Toompea lossi komandandiks jne.

*

1921. aastal alustas tegevust Kõrgem Sõjakool. Õppejõududeks olid siin endised Vene sõjaakadeemia professorid kindralid Bajev, Vannovski, Drake ja Lebedev.

Kindral D. Lebedev oli ajavahemikul 1918—1920 Moskvas Punaarmee kindralstaabi lektor ja ajakirja «Vojennoje Delo» toimetaja. Neilt kohtadelt vallandati ta küündimatuse tõttu. 1921. aastal opterus ta Eestisse ja hakkas harima Eesti kõrgemaid sõjaväelasi.

*

1911. aastal pani tsaari-Venemaa sõjaminister Suhhomlinov maksma ohvitseride atesteerimise uue süsteemi. See tekitas ohvitserkonnas aga suuri lahkkelisid, sest ta soodustas ainult intrigante ja karjeriste. Kaks aastat hiljem see süsteem kaotati kui kõlbmatu. Eesti kodanlik armee võttis selle aga kohe kasutusele ja see oli kehtiv kuni 1940. aastani.

1920. aastal likvideeriti niinimetatud Balti pataljon, mis koosnes peamiselt balti sakslastest. Selle väeosa poliitiline pale oli üldtuntud, sest niidid sealt viisid nii

Põhja-Lääne armee kui ka Landeswehri ning Bermondti staapidesse. Pataljoni ülem polkovnik von Weiss, kelle valgekaartlik kindral Rodzjanko Kroonlinna komandandiks oli määratud (muidugi juhuks, kui Kroonlinn Põhja-Lääne armee kätte oleks langenud), nimetati pärast pataljoni likvideerimist tolaeegse sõjaministri kindralmajor A. Tõnissoni poolt 1. diviisi ülema abiks, pataljoni ohvitseride enamik viidi aga üle ratsarügementi, nagu näiteks alamkapten Bassen-Spiller (teenis varem Kovno-Jegerski polgus), alamkapten Eichhorn (Bibikovi väeosast), alamkapten Kurrik, alamkapten von Cloy jt. Need härrad valdasid eesti keelt halvasti ja rääkisid seepärast omavahel saksa keeles.

*

Kui algas niinimetatud vabadussõda, astus endine vene mereväehvitser, admiral Nepenini staabiülem parun Salza eesti kodanlikku sõjaväkke ja määrati merejõudude juhataja staabiülemaks. Sellel kohal püsis ta kuni 1919. aasta suveni, see tähendab selle ajani, mil Judenitši interventsioonarmee endale jalad alla sai. Siis lahkus aga parun Salza Eesti mereväest ja läks üle valgekaartlikku Põhja-Lääne armeesse, kus tal kui meremehel midagi teha polnud. Kui Judenitš Petrogradi alt minema kihutati ja tema armee ära sulas, palus kindral J. Laidoner parun Salzat uuesti Eesti sõjaväkke astuda. Salza võttis selle ettepaneku vastu ja ta määrati endisele ametikohale tagasi. Eesti kindralstaabi sõjanõukogu liige parun Salza sõitis 1939. aasta sügisel Hitleri kutsel Saksamaale.

*

Kui kindralmajor A. Tõnisson 1. diviisi ülem oli, siis tegi riigikontroll vabariigi valitsusele ettepaneku anda A. Tõnisson kuritarvituste pärast kohtu alla. Kuid asi maeti kalevi alla. Selle üle löödi isegi riigikogus suurt lärmi. Aga see ei aidanud midagi, sest kodanluse sõjavägi oli riik riigis.

*

1921. a. suvel assigneeriti uute lennukite ostmiseks kaheksa miljonit marka ja saadeti sel otstarbel Saksamaale komisjon, kuhu kuulusid lennuroodu ülem kapten Steinberg, lendurid vanemleitnant Bergstresser ja leitnant Haas ning riigikontrolli esindaja Roose. See komisjon ostis kaheksa lennukit, mis aga, nagu hiljem selgus, niivõrd vanad olid, et neid kasutada ei saadud. Lennukikerede raamistik oli koigest läbi sõõnud ja mootorid roostes, nii et nad käima ei läinud. Üks mootor nõudis koguni põhjalikku remonti, mida ei saadud aga teha, sest puudusid tagavaraosad. Seitse lennukit seati suure vaevaga korda, kuid nendega oli suur risk lennata. Järgmiste aastate jooksul hukkuski mitu lendurit ja motoristi.

*

Eesti vanglates valitsevast olukorrast pole avaldatud ametlikke andmeid. Lühikese märkuse vanglate kohta tegi kohtu-siseminister Ado Anderkop oma esinemisel riigikogus 12. juulil 1932. Ta ütles: «Iga aasta keskest läbi on meil iga kuu kohta 3200 vangi, kusjuures valvurite arv on ümmarguselt 600 ümber. Vangimajade ülalpidamine teeb riigile kulu 100 000 krooni aastas.»

Olukorrast vanglas tegi riigikogus lühidalt juttu ka riigikogu liige J. Tamson (19. juulil 1932): «Vanglates on valitsevaks süsteemiks administratsiooni omavoli. Poliitilisi vange on karistatud rängasti võrdlemisi väikese süüteo eest. Nii näiteks on teada juhtumeid, kus poliitilisi vange on pandud pimedasse, kütmata ja niiskesse kartserisse, peale selle on neilt võetud igasuguse kirjanduse lugemise õigus ja ka sugulastega kokkusaamise võimalus. On räägitud, et meie vanglates maksvat parandussüsteem (mitte kättemaks) ja selle järgi on ette nähtud poliitiliste vangide eraldamine kriminaalkurjategijatest. Kuid ka see on teada, et seda seni ei ole täidetud. Suuremat osa poliitilisi vange peetakse koos kriminaalkurjategijatega ja on täiesti selge, et praegune käitumine vangidega ei mõju neile parandavalt.»

*

9. oktoobril 1931. aastal ütles tööerakondlane Oskar Kask riigikogu kõnetoolist: «Meie arvates on õhkkond riigis selline, et tuleb otse imestada ja isegi õnnelik olla, et eesti rahval on nii palju külma verd ja kannatust ka sääraistel rasketel kriisiaegadel. Kuid peame ütleva, et ükskord võib see kannatus lõppeda, kui ei lakka selle joone ajamine, mis on seni olnud Pätsi koalitsiooni aluseks, nimelt — omavaheline parteiline jagelemine, kus unustatakse riiklikud huvid. Meil ei ole usaldust härra Pätsi valitsuse vastu.»

Siinkohal tuleb märkida, et Oskar Kask sai vaikival ajastul sotsiaalministriks ja aitas Pätsi tööliskonna vaoshoidmisel.

*

1930. aastal valiti sotside liider Mihkel Martna Tartu Ülikooli audoktoriks. Uus audoktor oli külakooliharidusega.

*

1931. aasta suvel lendas toleaeagne teedeminister Aleksander Oinas Berliini ja seal edasi Viini, et pealtvaatajana võtta osa sotside olümpiaadist. See lõbureis toimus riigi kulul.

*

«12. märtsil 1934 tegi Konstantin Päts, kes oli saanud ajutiseks riigi presidendiks äsjamuudetud põhiseaduse järgi, riigipöörde. Ta kuulutas välja kaitseseisukorra, pani seisma käimasolevad valimised, sulges kõikide poliitiliste parteide tegevuse. Samuti peatas ta parlamendi töö, asetas ajakirjanduse range tsensuuri alla, keelas poliitilised koosolekud ja kõned, pani käima areteerimised üle maa. Lühidalt, uus põhiseadus tehti paljaks paljudest, kui mitte kõigist demokraatlikest vabadustest.» (Major Lembit Karjeli kirjalikust tunnistusest, mis antud vande all kohtunõuniku notar D. Mengenbergi ees Heidelbergis 25. apr. 1949.)

*

22. veebruaril 1935. aastal asutati Isamaaliit. Asutajateks olid Pätsi funktsionäärid Ants Oidermaa, Hugo Kukke ja Edgar Kigaste. Isamaaliidu esimeheks pandi Tallinna abilinnapea Anton Uuesson. Isamaaliidu sekretäriks sai Olev

Piirsalu. Isamaaliidu struktuur oli kopeeritud Vabadussõjalaste Liidu põhikirjast. Isamaaliitu astusid eeskätt endised Pätsi põllumeestekogude liikmed. Paljud neist tegid omavalitsussektoris head karjääri. Isamaaliidu esimeesteks olid hiljem põllumeestekogude tegelane Oskar Suursööt ja prof. Jüri Uluots. Isamaaliidu ripatsiks oli veel 1936. aastal asutatud nn. Põhiseaduse Rahvarinne, kelle juhtideks olid K. Eenpalu, J. Uluots ja A. Oidermaa. Isamaaliidu häälekandjaks oli «Uus Eesti», mida toimetasid A. Tupits ja H. Kukke.

Hävitava hinnangu Isamaaliidule ja selle poolt moodustatud riigivolikogule andis pärast sõda J. Klesment, kes oli vaikiva ajastu poliitika innukamaid esivõitlejaid. Ühes oma 1959. aastal Stokholmis ilmunud artiklis, mis käsitleb hitlerlikku okupatsiooni Eestis, ütles J. Klesment järgmist: «Peaminister J. Uluotsa üks esimesi samme, mis ta tegi pärast pikemat kaalumist, oli deklareerida, et Isamaaliit, kelle esimees ta ise oli, ei ole võimeline olema eesti rahva poliitiliste arusaamade ja ideaalide väljendajaks keerukal ja eesti rahvale saatuslikul ajastul; samuti ei suuda selle väljendajaks olla viimase riigikogu liikmete kogu, kes järele olid jäänud.» Klesmentile oli teada Isamaaliidu isoleeritud olek rahvast kogu vaikiva ajastu kestel, ammu enne Saksa okupatsiooni algust.

*

1936. aasta veebruaris toimunud rahvahääletusel oli Tartu ainukene linn, kus vastuhääled ületasid poolthääli. Kättemaksuks viis Päts Tehnikaülikooli ja Riigi-kohtu Tartust Tallinna. Päts oli väga vihane ja ütles pärast valimisi: «Kas see meie ülikoolis õppivale noorsoole kahjulik ei ole, kui ta niisuguses ümbruses elab ja kas ta ehk ise selles süüdlane ei ole, kui see ümbrus niisuguseks osutunud, — need küsimused nõuavad lahendust. Tuleb leida abinõusid, et Tartu meeleolud terveneksid. Või on siin tegemist Tartu vana nähtega, et mis Tallinnast välja läheb, see pole Tartule vastuvõetav?»

*

24. ja 25. veebruaril 1938. a. toimusid riigivolikogu valimised. Penuja valla sekretär Kaarel Kull, Isamaaliidu Pärnumaa komitee sekretär Mihkel Mõttus ja Pärnu trükikoja juhataja Voldemar Laasson olid valmistanud mitusada valimisedelid ja need salaja poetanud valimiskastidesse. Selles valimisringkonnas võistlesid kaks kandidaati: propaganda talituse abijuhataja Olev Piirsalu ja endine riigikoguliige Oskar Gustavson. Valimisedelid olid võltsitud ja valimiskastidesse pandud O. Piirsalu kasuks. Protssessil, mis leidis aset Viljandi ringkonnakohtu väljasõidul Pärnus 14. juulil 1938. a., tunnistasid Kull ja Mõttus end süüdi, kuid Laasson eitas oma süüd. Kohus karistas Mõttust kaheaastase ja Kulli poolteiseaastase vangistusega. Armuandmispalved, mis esitati Pätsile, ei andnud tagajärgi. Mõttus suri karistuse kandmisel Tallinna Keskvanglas. Ajakirjandusel oli keelatud protsessist avaldada ainustki sõna.

*

27. septembril 1935. aastal antud dekreediga asutas K. Päts Riikliku Propaganda Talituse. Selle asutuse ülesannete ja õiguste loetelust võis järeldada, et Pätsil oli selle asutuse loomisel eeskujuna silme ees seisnud Hitleri poolt 14. märtsil 1933.

VÄLISMINISTEERIUM

"31" jaanuaril 1939 a.

nr. 143-P

Siseministeeriumis
SAADUD
- 1. veer. 1939
Nr 2173.

Kui Adsonile.

Siseministeeriumile.

Katse mõnele kiriale.

15.1939 Osakond Saatkond on pöördunud Välisministeeriumi poole järgmise sisulise noodiga:

le järgmise sisulise noodiga:

"Siinses kinos "Helios" jooksis viimastel päevadel suurema filmi "Holmi roim" eelfilmina lühike prentsuae firma "Solair" nädalaringvaade, mis muuseas üht lõiget Nürnbergi 1938.a. parteipäevast näitas. Heliülelevõttes NSDAP rühmade harjutustest hüüab sekka kõvasti ja selgesti mehehäääl: "Saksamaa armastab näidata oma toorest jõudu, millega ta ühvardab kõiki Euroopa demokraatiad". Pildi järg näitab veel lippude lehvimist ja läheb siis üle Saksa sõjaväe moodamarssimisele Saksa Riigikantslerist. Marssimuusikast üle kõlades hüüab moodamarssimisel sama häääl, et Prantsusmaa on valmis kaitsma demokraatilisi rahvaid.-Saksa Saatkond oleks Välisministeeriumile tünulik, kui Eesti filmijärevalve edaspidi selliseid filmitekste enam ei lubaks, mis omas sihilikkuses Saksamaale kaavavad on".

Sellest Saksa Saatkonna noodist Teile teatades, peame tarvilikuks suuremat ettevaatust filmitekstide läbivaatamisel ja lubamisel ja palume edaspidi sellega arvestada, et meie erapooletu seisukohaga ei sobi avalikul demonstreerimisel väljenduv ühe sihilik halvaksapanu teise kasuks.

Oskar Öpik

Ministriabi.

Kui Saksa saatkond avaldas rahulolematust, siis tegi Oskar Öpik tšensor Artur Adsonile peapesu.

aastal asutatud «Das Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda». Teatavasti oli selle ministeeriumi juhiks J. Goebbels, kel läks võrdlemisi lühikese ajaga korda seada kogu avalikus elus Saksamaal sisse «kasarmukord». Pätsil oli aga oma propagandajuhtidega vähe õnne. Esimesena pandi propagandatalitust juhtima Hugo Kukke. See võrdlemisi noor mees oli olnud 1932. aastal valitud riigikogu liige, kus ta tegutses J. Tõnissoni truud käsilaseks. Aga nagu omal ajal K. Einbund-Eenpalu, arvas H. Kukke paremat karjääri teha võivat Pätsi juures. Ja tõepoolest, Päts määras oma otsusega nr. 679 7. septembrist 1934 H. Kukke siseministri abiks. Selles ametis aga püsis ta vähem kui kaks nädalat — kuni 18. septembrini, mil Päts otsustas ta avansseerida propagandajuhiks. Aasta hiljem sai H. Kukke sule sappa — tal tuli jätta niihästi siseministri abi koht kui ka propagandajuhi amet. Uueks propagandajuhiks määrati Ants Oidermaa, endine Pätsi partei peasekretär. Nähtavasti ei meeldinud ka Oidermaa töö Pätsile, sest ta vabastati sellest ametist 27. veebruaril 1937. Huvitaval kombel ei osanud Päts aga Oidermaa asemele kedagi teist panna kui tagasi kutsuda sama H. Kukket, kes oli vahepeal pandud riigileivale Isamaaliidus. Neli kuud hiljem, 4. augustil 1937 vabastati H. Kukke teistkordselt propagandajuhi kohalt. Uueks propagandajuhiks määrati Isamaaliidu tegelane Edgar Kigaste, kes oli endine asunike koondise sekretär. Sellelt kohalt vabastati Kigaste 30. jaan. 1939 ja propagandajuhiks määrati jällegi Ants Oidermaa.

Säärane juhtide vahetus ei mõjunud hästi asutuse tööle. Riikliku Propaganda Talitus jäi algusest peale bürokraatlikuks kroonuasutuseks. See kurikuulus asutus andiski välja salajasi eeskirju trükisõna, teatri, kino ja raadio kohta.

*

13. novembril 1938. aastal pidas Jaan Tõnisson Tartus oma valijatele kõne. Seal avaldas ta ka andmeid Riikliku Propaganda Talituse keeldudest ja käskudest:

- 1) **27. okt. 1936** — Ei tohi avaldada sõnumeid üliõpilaste meeleavaldustest Tartus.
- 2) **30. okt. 1936** — Ei tohi nimetada isamaaliitlasteks isikuid, kes teevad valimiste eeltöid.
- 3) **2. nov. 1936** — Ei tohi kirjutada endiste riigivanemate märgukirjast Pätsile.
- 4) **12. dets. 1936** — Tuleb kirjutada agiteerivaid artikleid Rahvuskogu valimistest osavõtuks.
- 5) **18. dets. 1936** — Pätsi isikliku korralduse kohaselt ei tohi kirjutada küsimustest, kas põhiseadus läheb rahvahääletusele või mitte.
- 6) **9. okt. 1937** — Keeld A. Sirgu surmakuulutuste avaldamise kohta. Sirgu matuste puhul Helsingis kästi Soome valitsuse kohta kirjutada arvustavalt.
- 7) **31. dets. 1937** — Rahvarinnet ei tohi kritiseerida. Ei tohi tekitada vastasrindele sümpatiseerivat muljet.
- 8) **30. jaan. 1938** — Vastasrinna kandidaadist võib avaldada ainult üks kord tema lühikese eluloo pildiga. Rahvarinde kandidaati võib kiita niipalju kui soovitakse.
- 9) **4. veebr. 1938** — Jaan Tõnissoni nime avaldamine ühenduses poliitiliste sündmustega on keelatud.
- 10) **1. märts 1938** — On keelatud avaldada teateid valimistel ilmsiks tulnud korrarikkumiste kohta. Võib kirjutada ainult seda, mis propagandatalitus annab. Pärnumaa valimisvõltsimisest ei tohi kirjutada.

11) **8. märts 1938** — Valimisringkondade protestidest ei tohi ühtegi sõna kirjutada.

12) **24. apr. 1938** — On keelatud arvustavalt kirjutada maakonna- ja linnaseadusest, trükiseadusest ja üldse kõikidest dekreetidest.

13) **13. mai 1938** — Ei tohi kirjutada katsetest esitada riigivolikogus valitusele arupärimisi.

*

Eenpalu asus «reformima» ka seltskondlikku elu. Eriti võitles ta öörahu eest, rääkides sellest isegi riigivolikogu kõnetoolist. Seda juttu oli eriti lõbus kuulata neil, kes Eenpalu tormilist minevikku tundsid. Olles siseministriks ja viibides ühel suveõhtul Pärnus sealses Rannasalongis, sattus Karl Einbund niivõrd heasse tujju, et ei tahtnud politseitunni kättejõudmisel restoranist lahkuda. Ta kirjutas oma joogilaua ääres «Eva» paberrossikarbi siseküljele määruse, mille kohaselt oli Rannasalongi lubatud hoida avatud kuni kella 6-ni hommikul. See siseministri määrus kehtis Rannasalongi suhtes kuni suvitushooaja lõpuni.

*

Pätsi vaikival ajastul loeti kunstnikeks ainult neid, kes olid end Haridusministeeriumi Kutseoskuse Osakonnas registreerinud. Kuna aga meie kunstnikkonna kaaluvamas osas valitses arvamine, et kunstniku kvalifikatsiooni määrab tema kunstilooming, mitte aga mingi paber või diplom, siis ei registreerinud end näiteks säärased väljapaistvad kunstnikud, nagu Tartu Ülikooli audoktor A. Laikmaa, professorid N. Triik ja A. Vabbe, kunstnikud E. Viiralt, J. Grünberg, Adamson-Eric, J. Nõmmik, K. Pärsimägi jt.

Riiklikke preemiaid määrati aga muidugi ainult registreeritud kunstnikele. Selle tulemusena jäid ilma preemiata säärased suured kunstnikud nagu Kr. Raud ja E. Viiralt, kõnelemata vähemnimekaist.

*

1939. aasta kevadel oli meie avalikkuse suurimaks sensatsiooniks haridusministeeriumi ringkondades esilekerkinud kavatsus kultuuritegelaste koja moodustamiseks. See kavatsus oli varemgi õhus hõljunud, kuid kõrvale jäänud peamiselt selle tõttu, et vabakutselised kultuuritegelased ei pooldanud organiseerumist kroonu käsul ja järelevalvel. Haridusministri kava tekitas kultuuritegelaste hulgas suurt poleemikat, millest osa pääses ka ajakirjanduse veergudele. Friedebert Tuglas ütles näiteks ühes ankeedivastuses järgmist: «Kui lugeda kultuuritegelaste koja põhikirja kava, siis otse põrutab see kohutav bürokraatlik masinavärk, mida kavatsetakse käima panna. Mõeldagu ainult neid üld- ja täiskogusid, nõukogusid, juhatusi ja sektsioone, neid esimeeste ja ametnike staape! See kõik ähvardab ainult üleorganiseerimisega, nii et tõsiseks kultuuritööks enam inimesi ega energiat ei jää. Kuid meil on kõigepealt tarvis kultuuritööd ennast!» Eitavalt suhtusid kõnealusesse eelnõusse ka teiste kultuuriharude silmapaistvad esindajad (prof. Juh. Aavik, prof. Rea-Starkopf, kunstnik Adamson-Eric, näitleja Ants Lauter jt.).

Kultuuritegelaste vabatahtlikest kutseorganisatsioonidest asusid esimestena koja suhtes eitavale seisukohale Kirjanike Liit ja Kirjanduse Sihtkapitali esindus-

kogu, kes kartsid, et seaduseelnõu ellurakendamisega võiks kirjanduslikus loomingus kvantiteet astuda kvaliteedi asemele. Kultuurikoja suhtes asusid eitavale koñale ka Kujutava Kunsti Sihtkapitali esinduskogu ja Ajakirjanike Liit. Opositsiooni võis oodata teisteltki kultuuritegelaste organisatsioonidelt. Ja seetõttu kadus see eelnõu vaikselt kalevi alla.

*

1939. a. lõpul tagandati Tallinna linnapea J. Soots. Tema asemele määrati senine Tartu linnapea kindral A. Tõnisson. Viimane kutsus 15. detsembriks kokku linnavolikogu rühmade esindajate koosoleku. Kuid nimetatud koosolek jäi pidamata kutsutute «ajapuuduse» tõttu. See fakt ja raskused uue linnavalitsuse kujundamisel näitasid, et isegi senised asjamehed olid kõrini tüdinenud autoritatiivsest valitsemisest. Ka vallad igatsesid uusi juhte. Paljudes valdades langesid isamaaliitlased uuest vallavolikogust välja.

Kolmekümnendate aastate teine pool oli meil rahutu ja pingeline aeg. Teame väga hästi, et tolleaegne poliitiline areng lõi eriti laineid meie akadeemilises ühiskonnas. Teame väga hästi, et eri üliõpilasorganisatsioonide vahelised hõõrumised ei olnud ainult süütu aasimine, et isegi riigivõim asus neid lahendama; et ülikooli pääsemine oli piiratud; et akadeemikute töövõimalused olid viletsad; et 1937. aasta ülikoolide ümberkorraldamine tekitas palju vastuolusid.

«Mana» 1959, nr. 1

Alur Reinans

Võitlus Tartu Ülikooli ümber

Rünnakud Tartu Ülikoolile algasid 1935. aasta suvel, mil ajalehtedes ilmus rida arvustavaid kirjutisi nii ülikooli, üliõpilaskonna kui ka üliõpilasorganisatsioonide elus esinenud väärnähte kohta.

Õli kallas tulle peaministri asetäitja K. Eenpalu kõne, mille ta pidas 1. detsembril 1935. aastal Viljandis toimunud rahvuspäeval. Selles kõnes süüdistati noori germanismi ja russitsismi harrastamises ja eriti vastastikuses permanentses sissisõjas. Eriti suurt ärevust tekitas K. Eenpalu varjatud ähvardus, et kui asi ei parane, siis segab riigivõim siin vahele.

Üliõpilaskonna juhatus saatis pärast nõupidamist oma esindaja Ilmar Tõnissoni koos märgukirjaga Tallinna. Noored eitasid germanismi ja russitsismi, samuti tõsiste lahkkelide olemasolu. Märgukirjale olid alla kirjutanud: Ilmar Tõnisson (EÜS), Karl Päril (korp. «Vironia»), Ants Kippar (korp. «Fr. Estica»), Aleksander Truu (korp. «Revelia»), Harald Pello (EÜS «Veljesto»), Aksel Luutsalu (korp. «Fr. Tartuensis») ja teised üliõpilaskonna juhtivad tegelased.

Ilmar Tõnissoni audients Kaarel Eenpalu juures, mis leidis aset 7. detsembril, ei andnud tulemusi. «Üliõpilaslehe» toimetaja kirjutab selle kohta: «Avalikkus... peaks oma järeldused tegema. Üliõpilaskonna juhatus astub igatahes sihilikkustele, olgu nad siis seltside või korporatsioonide vastu sihitud, täieliku üksmeelega välja, nii nüüd kui tulevikus.»

Vapside riigipöördekvatus, mis pidi aset leidma järgmisel päeval, s. o. 8. detsembril, ei jätnud puudutamata ka üliõpilaskonda. Enamik Kadaka tee salakoosolekul tabatud isikuist kuulus akadeemilisse perre. Samuti oli vapside poolt ettenähtud rahvuskongressi koosseisus mitu ülikooli õppejõudu. Üks neist esines koguni uue valitsuse nimekirjas. Igatahes paanika Tartu konventides oli suur. Ei olnud ju raske ette näha, et 8. detsembri olematu putš pakkus diktatuurivõimule häid võimalusi arve teedeiendamiseks nii ülikooli kui ka üliõpilastega.

Ei aidanud ka see, et üliõpilasorganisatsioonid, kelle hulka mässutegelased kuulusid, asusid ise oma ridu puhastama. Esimesena sai teatavaks, et korp. «Frat. Estica» oli oma vilistlaskonnast välja heitnud vapsid Paul Laamani ja Hans Parise. 11. detsembril käis korp. «Sakala» 4-liikmeline delegatsioon K. Pätsi juures ja tegi talle teatavaks, et korp. «Sakala» on oma vilistlaskonna nimekirjast kustutanud Artur Sirgu ja Eduard Kubbo nime. «Rahvuskongressi» liikmete nimekirja pandud prof. J. Uluots ja prof. J. Tõnisson aga avaldasid ajalehtedes õienduse, milles nad toonitasid, et nemad ei teadnud midagi vapside riigipöördekvatustest.

Tartu Ülikool.

Kurjad aimused muutusid tõsiasjaks varem, kui arvati. Juba 1936. aasta märtsis andis diktatuurivõim ülikooli autonoomiale esimese hoobi. K. Pätsi dekreediga allutati ülikooli majandus- ja administratiivala haridusministeeriumile, kusjuures riigivõimu esindaja kohustuste täitjaks pidi olema eriline majandusdirektor. Kavas oli ka üliõpilasinspektorite (tsaariaegne pedellide-institutsioon) ametiseseadmine. Kuid esialgu sellest siiski loobuti. Ajakirjanduses jätkusid ägedad kallaletungid ülikooli vastu.

22. septembril 1936. a. toimus ülikooli nõukogu koosolek, kus arutati rektor prof. J. Kõpu ja prorektorite prof. H. Kruusi ning prof. H. Perlitzi palvet vabastada neid ametist. Tagasiastumise põhjusena oli märgitud ülikooli autonoomia kärpimist riigivõimu poolt, mis näitas, et sellel võimul puudus usaldus ülikooli juhtkonna vastu.

Ülikooli nõukogu tunnistas ennast nende põhjendustega solidaarseks. Soovides aga ülikooli seaduste rikkumise põhjusi välja selgitada, otsustas nõukogu saata Tallinna eridelegatsiooni. Kuni küsimuse selgitamiseni paluti rektorit ja prorektoreid oma kohustusi edasi täita. Eridelegatsiooni liikmeteks valiti professorid A. Piip, P. Tarvel ja A. Mathiesen, kes sõitsid 24. septembril Tallinna. Sellest ei olnud aga mingit tulu. Juba samal päeval kinnitas K. Päts ülikooli majandusdirektoriks riigikontrolli ametniku Eduard Veldemani. Eridekreediga võeti ülikoolilt ka õigus avada või sulgeda teaduskondi ja õppetöole.

Kolm nädalat hiljem, 15. oktoobril, järgnes uus rünnak. Haridusministeeriumi telefonogrammiga katkestati üliõpilaskonna edustuse ja juhatuse tegevus. See dragoonilise sisuga telefonogramm kandis haridusministeeriumi teaduse- ja kunstiosakonna direktori J. Vasara allkirja.

Selle järsu sammu põhjustas paar päeva varem asetleidnud üliõpilaskonna edustuse tormiline koosolek, kus öeldi K. Pätsi ja tema kreaaturide aadressil üsna krõbedaid sõnu. Uus edustuse koosolek pidi kokku tulema 16. oktoobril. Kuid see jäi ära, sest J. Vasara ülalnimetatud telefonogramm lõpetas üliõpilaskonna autonoomse tegevuse.

Nagu nähtub poliitilise politsei aruannetest, valitses Tartu Ülikoolis tol ajal suur ärevus. 2. oktoobril 1936. a. oli ülikooli peahoone koridor tulvil üliõpilasi. Kui kellaosuti jõudis 12-ni, paljastasid üliõpilased pea ja laulsid «Vivat academia» ning «On elus meil võitlusi palju». Pärast seda hüüti ülikoolile ja akadeemilisele vabadusele kolmekordne «elagu!». Akadeemilise veerandi lõppedes lauldi uuesti «Vivat academia!».

Tartu Ülikooli põline uksehoidja F. Simon (suri 1937. a.).

16. oktoobril, mil pidi toimuma üliõpilaskonna edustuse koosolek, oli mobiliseeritud kogu Tartu poliitiline politsei. Peahoonesse lasti üliõpilasi sisse ainult üliõpilaskaardi ettenäitamisel. See suurendas veelgi üldist ärevust ja pahameelt. Täpselt kell 12 kõlasid jällegi «Gaudeamuse» helid. Peeti ka mitu kõnet. Pärast seda liikusid üliõpilased rongkäigus Raekoja ette, kus peeti uuesti kõnesid. Kokkupuurkeid politseiga siiski ei olnud, sest viimasele oli antud käsk piirduda pealtvaataja osaga.

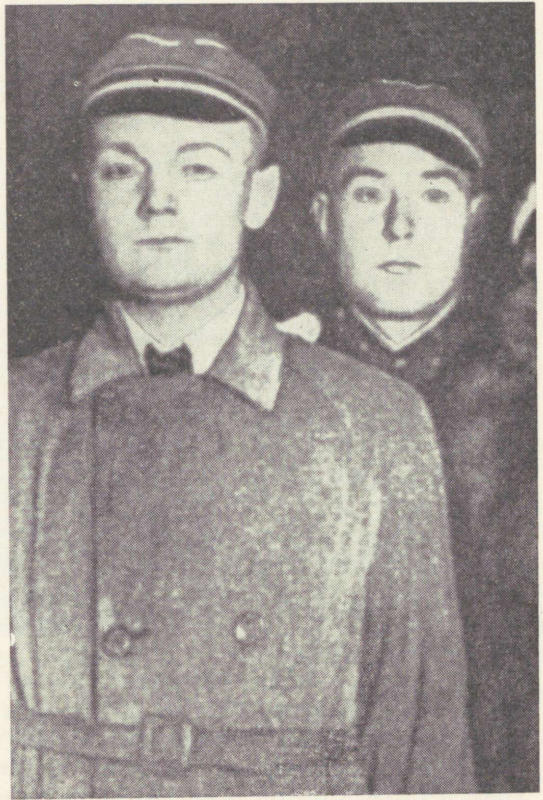
Akadeemilise noorsoo üldine opositsioon ja ärev õhkkond Tartus manitses diktatuurivõimu ettevaatusele. Nii rektorit kui ka prorektoreid paluti ametisse edasi jääda, sest «vabariigi valitsusel ei ole kavatsust piirata ülikooli autonoomiat õppetegevuse alal». Ka teaduskondade avamisel ja sulgemisel, samuti majandusdirektori ametisemääramisel lubati edaspidi arvestada ülikooli valitsuse seisukohti. Arvestades seda, võttis ülikooli juhtkond oma lahkumisavalduse tagasi ja otsustas ametisse jääda kuni oma volituste lõppemiseni.

Ülikooliprobleeme puudutas ka K. Päts oma kõnes, mille ta pidas neli päeva hiljem, s. o. 20. oktoobril 1936. aastal toimunud Isamaaliidu kongressil. Selles kõnes oli K. Päts sunnitud tunnistama opositsiooni olemasolu. Ta märkis: «Teie teate, kuidas Tartu õppiv noorsugu, üliõpilased koos professoritega, on vabariigi valitsusele kaudselt umbusaldust avaldanud, et valitsus ei olevat küllalt suure lugupidamisega suhtunud ülikoolisse ja on oma raske käe pannud selle õrna taime peale, mille nimi on vaba teadus. . .» Ja edasi järgnes juba otsene ähvardus: «Noorsugu peab täitma korraldusi. Kui seda mitte tähele ei panda või panna ei taheta, siis koos valitsusega on minul küllalt abinõusid ja teid, et neist rahutustest üle saada ja seal (s. o. Tartu Ülikoolis) kord maksma panna.»

Diktatuurivõimu ja üliõpilaste vaheline avalik vastuolu ei äratanud suurt tähelepanu ainuüksi Eestis, vaid ka välismaal. Ajakirjanduses püüti üliõpilaste opositsiooni siduda mõningate administratiivsete probleemidega (tehnikateaduskonna üleviimine Tallinna jm.). Kuid see suitsukate ei suutnud varjata tegelikku olukorda. Opositsioonil olid mitte administratiivsed, vaid poliitilised juured. Seda ütles kogemata (aga võib-olla ka tahtlikult) välja «Vaba Maa» juhtkirjanik Eduard Laaman, kes märkis, et üliõpilaskonna edustus on riigikogu seaduslik laps, mis «kõigiti on vastanud riigikogule endale koos viiesabalise hääletamisviisi ja piiramata ülesannetega. Mida riigikogus erakonnad, seda olid siin — üliõpilaskonna organisatsioonid. Nagu Toompeal, nii käisid ka üliõpilaskonnamendil pikad lehma-kauplemised, kuni koalitsioon kokku saadi ja uus juhatus pukki astus. Üliõpilaskonnamendil oli nagu kooliks ja ettevalmistuseks Toompeale — viimasel ajal hakkasimegi Toompeal ikka enam kohtama noormehi, kes üliõpilaskonna edustusest läbi käinud».

K. Pätsi dekreet nägi ette üliõpilaskonna organite moodustamist teaduskondade kaupa, mille abil taheti annulleerida üliõpilaskonnamendide poliitilist mõju ja muuta nad üliõpilaste meelelahutuse ja seltskondliku kasvatuselise institutsioonideks. Poliitilised erakonnad olid keelatud, kuid üliõpilaskonnamendid, eriti nende vilistlaskogud, kujutasid endast ju monoliitseid poliitilisi rühmitusi, kelle suurt mõju võis tunda igal sammul. Erakondlikud piirjooned olid enamasti kaugele nähtavad. Ei olnud ju kellelegi saladuseks, et näiteks korp. «Estica», korp. «Ugala» ja korp. «Vironia» esindasid konservatiivset parempoolset poliitilist tiiba, Eesti Üliõpilaste Selts keskerakondi, EÜS «Ühendus» sotsialiste, korp. «Sakala» vapse jne. Ja seepärast on arusaadav diktatuurivõimu soov ja vajadus teostada ka siin tasalülitamist. Rännaku teravik ei olnud suunatud mitte eeskätt akadeemilise

Tartu korporante 1936. aastast. Esiplaanil üliõpilaskonna toleaeagne esimees K. Päril («Vironia»), tema selja taga pärastine massimõrvar A. Luutsalu («Fr. Tartuensis»).

noorsoo, vaid tema taga seisvate vilistlaste vastu. Selle tõe «avastas» keegi A. Kaugvee, kes kirjutas 1936. aasta «ERK-s» nr. 6 järgmist: «Üliõpilaskorporatsioonid moodustatakse erialade järgi ümber ühes vilistlaskogudega. Ülikooli juures töötab kõikidel erialadel akadeemilisi seltse, mis võiksid jääda aluseks erialade järgi organiseeritud üliõpilaskonnale. Praegusel valitsusel on küllalt võimu ja autoriteeti selle sammu läbiviimiseks.»

Olukord oli kõigile selge. Konstantin Päts tahtis likvideerida nii korporatsioonid kui ka seltsid, sest need kujutasid endast latentset ohtu tema isiklikule diktatuurile.

Siinkohal tuleb esile tõsta ülikooli nõukogu käitumist. 13. oktoobril 1936. a. toimunud koosolekul andis ülikooli nõukogu K. Pätsi ja tema käsilaste dekreedieelnõule absoluutselt eitava hinnangu ja märkis vastuvõetud otsuses, et senine ülikooliseadus on aastate kestel tõestanud oma elulisust, kindlustades kõigiti nii ülikooli kui ka üliõpilaskonna elu normaalse arengu.

Kuid diktatuurivõim ei lasknud ennast sellest deklaratsioonist segada. Riigivanema dekreediga määrati ametisse üliõpilaskuraator, kelleks sai loomaarstiteaduskonna õppejõud dots. J. Tehver. Viimane moodustas üliõpilaskonna ajutise juhatuse järgmises koosseisus: 1) esimees — põllumajandusteaduskonna üliõpi-

lane Heino Sein (korp. «Ugala»), 2) abiesimees — usuteaduskonna üliõpilane Valter Koppermann (EÜS «Põhjala»), 3) sekretär — filosoofiateaduskonna üliõpilane Irene Laurmann (korp. «Indla»), 4) I abisekretär — arstiteaduskonna üliõpilane Salme Puhk (korp. «Filiae Patriae»), 5) II abisekretär — loomaarstiteaduskonna üliõpilane Verner Kirsiväli (korp. «Fr. Tartuensis»), 6) laekur — matemaatikaloosteaduskonna üliõpilane Erich Jürgenson (korp. «Sakala») ja 7) abilaekur — õigusteaduskonna üliõpilane Helmut Suursööt (organiseerimatu).

Enne üliõpilaskuraatori ja üliõpilaskonna uue juhatuse ametisseastumist kutsus rektor prof. J. Köpp ülikooli nõukogu saali kõigi üliõpilaskorralduste esimehed, kokku 38 isikut. Prorektor H. Kruusi ja ülikooli sekretäri H. Luha juuresolekul teatas rektor J. Köpp kokkutulnutele järgmist: «Härra riigivanema ülesandel on mul teatada, et teaduslikku ja õppetööd häirivad esinemised, samuti igasugused demonstratsioonid ja meelevaldused on valjusti keelatud. Riigivanem ja vabariigi valitsus ei luba üliõpilastele sellest korrast kõrvalekaldumist. Kui see-suguseid asju sünnib, siis järgnevad sellele kindlasti vastuabinõud, mille tagajärjed võivad olla väga tõsised ning kaugel ulatuvad.»

Sellele rektori teadaandele läbirääkimisi ei järgnenud. Laialt mindi vaikides.

Kuid olukord oli endiselt väga pingeline. See ilmnis eriti kujukalt aktusel, mis toimus 1. detsembril 1936. a. ülikooli aulas. Soojade kiiduavaldustega võeti vastu rektor prof. J. Köpu tervituskõne. Kui kõnetooli astus aga üliõpilaskonna ajutise juhatuse esimees Heino Sein, algas üliõpilastest viimase võimaluseni tulvil aulas vilekontsert ja jalgadetrappimine.

Sõna võttis uuesti rektor prof. J. Köpp, kes püüdis noorte meeli rahustada. Ka õhtul toimunud üliõpilaskorralduste erimese eelmiste aastate ballidest. Piduliste read olid hõredad ja üldine meeleolu sordiini all. Kogu loole pandi lõpp-punkt 9. detsembril üliõpilaskonna ajutise juhatuse koosolekul, kus arutati Akadeemilise Meeskoori käitumist ülikooli aastapäevaaktusel. «Mittetähtsate» esinemise pärast karistati koori laitusega, mis on jäänud ka ainukeseks taoliseks juhtumiks meie koorikultuuri ajaloo.

1937. aasta algul korraldas «Üliõpilaskorraldus» ankeedi üliõpilaskonna endiste juhtivate tegelaste hulgas. Kõne all oli üliõpilaskonna organiseerimise dekreedide eelnõu. Küsimuslehtedega pöörduti 14 isiku poole, kuid vastuseid saabus ainult neli: H. Paalmannilt, R. Tassolt, E. Viirsalult ja H. Suursöödilt. Esimene neist oli häälstatud positiivselt. E. Viirsalu ja H. Suursööt leidsid eelnõus mõningaid puudusi. Täiesti eitaval seisukohal oli üliõpilaskonna endine esimees R. Tasso, kes naelutas kinni muuhulgas järgmist: «Olulisemaks muudatuseks, mida tuleb pidada aga vastuvõtmatuks, on see, et ülikooli osa üliõpilaskonna juhtimises on viidud miinimumini ja piiratud peamiselt vaid ülikooli seintega. Selle asemel on üliõpilaskond allutatud haridusministeeriumi kaudu otseselt valitsusvõimule... Selles osas näib eelnõu olevat ilmselt mõjutatud välismaistest eeskujudest. Kui selles küsimuses juba taheti järgida autoritaarset riigikorda harrastavate riikide üliõpilaskorralduste korraldust, siis oluks küll otstarbekam viia juba süsteem sirgjooneliselt läbi, nii oluks vähemalt tagatud soovitu teostumine.»

Diktatuurivõim hakkas nüüd kiirustama.

Tartusse saadeti haridusministeeriumi teaduse- ja kunstiosakonna direktor J. Vasar, kes kutsus 1. veebruaril kokku 9-liikmelise komisjoni, mis koosnes korporatsioonide, üliõpilasseltside ja organiseerimata üliõpilaste esindajaist. Komisjoni esimeheks valiti H. Paalman (korp. «Vironia»), kelle eesistumisel toimus

E. Kant, A. Rosenberg ja H. Lohse Tartu Ülikooli aulas (mai 1942). Teatavasti määrati E. Kant vaikhival ajastul ülikooli prorektoriks, 1941. aasta sügisel tegid hitlerlased temast rektori. Fašistide käsilasteks hakkasid ka paljud teised K. Pätsi funktsionärid.

neli arutluskoosolekut, kus tehti dekreeidi eelnõu kohta mõningaid parandusettepanekuid. Üldjoontes kiideti aga eelnõu heaks.

Hoopis vastupidisele seisukohale asusid aga ülikooli nõukogu ja ülikooli valitus, kes märkisid oma seisukohtades, et uus dekreeddieelnõu lülitab üliõpilaste sotsiaalse kasvatustöö alalt välja kõik ülikooli organid. Ja arvestades seda, ei pidanud ülikool tervet eelnõu vastuvõetavaks.

Pärast seda puhkes tasalülitatud ajakirjanduse veergudel äge, ülikooli vastu suunatud klaperjaht, mille käigus tuli aga päevavalgele rida varjus olnud fakte. Avalikkus sai näiteks teada, et K. Päts oli koaleerunud mõjukamate korporatsioonidega (korp. «Vironia», korp. «Estica», korp. «Ugala» ja korp. «Rotalia»), et uus dekreeddieelnõu olevat välja töötatud nende korporatsioonide otsesel osavõtul, et vapside mässustaap Tartus asus korp. «Sakala» majas, et 8. detsembri putšikatsele järgnenud öödel olevat EÜS-i liikmeskond olnud püssidega valves, et lüüa tagasi vapslike sakalaanuste oletatavat kallaletungi jne. Palju kõneainet pakkus kuluaarides ka see fakt, et korp. «Sakala» suutis juba mõne kuu jooksul end diktatuurivõimu silmis rehabiliteerida. Selles metamorfoosis olevat peateened korp. «Sakala» mõjukatel vilistlastel, suurtel rahameestel O. Rüttil ja J. Lillel, kelledel

olevat suur mõju kindral J. Laidonerile. Täbaras olukorras olevat aga Eesti Üliõpilaste Selts, kes olevat surutud piltlikult öeldes vastu seinale. See olevat ka arusaadav, sest EÜS-i kõige tooniandvamaks vilistlaseks olevat Jaan Tõnisson, kes olevat aga Konstantin Pätsi kõige suurem rivaal.

Suurt tolmu keerutas üles üliõpilaste traditsiooniline tõrvikrongkäik 1937. a. 1. mai eelõhtul. Seda üritust boikoteerisid protesti märgiks nii üliõpilasseltsid kui ka organiseerimata üliõpilased. Rongkäigust võtsid seega osa ainult korporandid. Kõnesid peeti Raekoja platsil, ülikooli peahoone ees ja Lihaturul. Nagu võime lugeda politseikroonikast, tegi politsei kõnede segamise pärast kindlaks nelja pealtvaadanud üliõpilase nimed.

Tõrvikrongkäigu boikoteerimine üliõpilasseltside poolt avaldas üldsusele sügavat mõju. Üliõpilaskonna ajutine juhatus oli määratud ametisse diktatuurivõimu käsul ja mõnede korporatsioonide toetusel. See juhatus esindas vaid osa üliõpilaskonnast. Kui väike see osa oli, seda nägi maiõhtul kogu Tartu ja sellest kõneles varsti kogu riik.

Ülikoolidekreet kuulutati välja 24. septembril 1937. aastal ja hakkas kehtima 1. jaanuaril 1938. aastal. Selle dekreeidi kohaselt nimetati kõik üliõpilasorganisatsioonid konventideks. Igas konvendis oli konvendivanema institutsioon. Konventide vanematest moodustati üliõpilaskonna vanematekogu, kes valis kuraatori. Viimane kinnitati ametisse haridusministri otsusega.

1. jaanuaril 1938. aastal lahkus ametist ülikooli valitsus. Uueks rektoriks määras K. Päts prof. H. Kahu. Siinkohal tuleks meenutada, et üheks prorektoriks sai prof. E. Kant, kelle räpane tegevus fašistliku okupatsiooni aastail tuleb vaatlusele edaspidi.

Soome ajakirjandus

Konstantin Pätsi diktatuurist

«KAUPPALEHTI» 31. jaanuaril 1938

Ametlikus poliitilises tegevuses ei ole märgata mingisuguseid kergendusi. Ajakirjandust seob valitsuse määrus, mille kohaselt ta peab ülistama rahvarinnet ja selle kandidaate. Opositsioonikandidaatidest võib esitada ainult lühikese eluloo ja sedagi vaid üks kord. Ühtlasi on siseminister viimastel päevadel veelgi kitsendanud koosolekuvabadust. Siseministri poolt antud määrukses on täpselt loetletud, millest koosolekutel võib kõnelda. Valitsuse tegevuse arvustamine on kõvasti keelatud. Rahvarinne seevastu võib korraldada koosolekuid niipalju kui tahab.

Lõuna-Eestis on keegi isik vallandatud ametist seepärast, et ta oli kirjutanud alla ühe opositsioonikandidaadi soovituslehele.

«ILTA-SANOMAT» 8. veebruaril 1938

Üllatav vahejuhtum leidis hiljuti aset Lõuna-Eestis, Võrus. Nimelt tahtis keegi talupoeg vallavalitsuses anda oma allkirja opositsioonikandidaadile. Siis segas poliitiline politsei end vahele ja kohtles meest halvasti. Kui mees aga appi hüüdis, lõpetas politsei halva kohtlemise, kuid kuuldus sellest levis väga kiiresti ja selles kohas ei usaldanud enam keegi soovitada opositsioonikandidaati. Nõnda ei saanud nimetatud kandidaat küllaldaselt soovitajate allkirju ja tema kandidatuur langes välja.

Meie kirjasaatja teate järgi on Tallinnas korraldatud hulk läbiotsimisi ja mitmed isikud on areteeritud. Läbiotsimisi on toimetatud ka opositsioonikandidaatide kortereis. Politsei tahab nähtavasti teada saada, kas opositsioon on organiseeritud.

«SUOMEN SOSIALIDEMOKRAATTI» 15. veebruaril 1938

Hoolimata eesti kirjatsensuuri ülitihedast sõelast, saabus toimetusele kiri, mis valgustab eesti ajakirjanduse masendavaid olusid. Nagu kirjast nähtub, kutsuti hiljuti kõigi ajalehtede peatoimetajad ükshaaval Riikliku Propaganda Talitusse

1. jaanuaril 1938. aastal hakkas kehtima Pätsi põhiseadus. Sel puhul toimus uusaastaööl Kadrioru lossis valitsuse pidulik koosolek.

juhiseid saada. Need juhised sisaldasid järgmist: 1) erinevad maailmavaatelised rühmad peavad valimistegevuses suhtuma üksteisesse sõbralikult, 2) tuleb meele pidada, et (valitsuse poolt moodustatud) rahvarinne on loodud rahva enda algatusel, seda ei tohi nimetada mingisuguseks valitsuse poolt moodustatud organisatsiooniks; 3) opositsioonirühmade kandidaate ei tohi ajalehed soovitada, ei tohi rääkidagi opositsioonirühmade olemasolust, veel vähem kirjeldada nende poliitilist suunda või osutada nendele poolehoidu; 4) ajalehed ei tohi üksteisega polemiseerida; 5) välismaa olusid ei tohi kujutada nõnda, et see kujutus sobiks Eesti oludesse; 6) kõik eelnimetatud korraldused on kehtivad ka piltide ja karikaatuuride kohta; 7) neid juhiseid ei tohi avaldada, vastasel korral ähvardab vangistus või lehe sulgemine.

«SUOMEN SOSIALIDEMOKRAATTI» 21. aprillil 1938

Eesti parlament astub täna kokku Toompea vanas lossis. Millised on poliitilise elu avardamise lootused?

Nagu kuuldub, kiirustatakse presidendi valimiste läbiviimisega. Kuid praeguses olukorras ei ärata presidendi valimised Eestis laiemates hulkades erilist huvi, sest iga eesti kodanik teab juba ette, keda valitakse, kuna kogu valitsuse tegevus ja

võtted juba alates parlamendi valimistest kuni tänaseni on niisugused, et Pätsi presidendiks valimine oleks kindlustatud.

Seepärast presidendi valimised ei äratagi üldsuses suurt huvi, aga seda enam katsutakse arvata, mis juhtub Pätsi presidendiks valimise järel.

Mõned isikud, ehkki nad oma vaadetelt opositsiooni kalduvad, kuigi sealjuures suhtuvad Pätsisse siiski heatahtlikult, usuvad, et Päts, olles valitud, lõpetab ebanormaalse olukorra ja juhib riigilaeva vabamasse vette, et riigiaparaat läheb samm-sammult erakordsetest olukordadest üle normaalsesse olukorda. Nende isikute lootused summutati aga 12. aprillil toimunud Isamaaliidu täiskogu koosolekul, kus riigihoidja Päts, ülemjuhataja kindral Laidoner, professor Uluots ja siseminister Eenpalu suurte poliitiliste kõnedega esinesid. Kõik kõnelejad märkisid, et sõna-, trüki- ja poliitilise tegevuse vabadust ei tule, kuna see on liiga varajane.

«AJAN SUUNTA» 22. mail 1938

Hiljuti avaldati Eesti uue parlamendi mõlema koja esimese valminud tööna amnestiasaadus, mille tulemused paistavad silma ka siinpool Soome lahte. Neil päevil lähevad tagasi Eestisse paljud eesti vabadussõjalaste liikumise mehed, kellest mõned juba 1934. aasta märtsist alates on elanud maapagulasena Soomes. Eestis aga on avanenud vanglate väravad kõigile neile vabadussõjalastele, kelle viimane lootusetu võitlusjärg 1935. aasta detsembris lõppes aastaid ja aastakümneid kestva vangla- ja sunnitööga.

«UUSI SUOMI» 9. juulil 1938

Nagu meie kirjasaatja on teada saanud, on propagandaministeeriumi poolt ajakirjandusele varem antud korraldusi täiendatud nüüd sellevõrra, et ajalehtedel siit alates on keelatud avaldada teateid enesetapmistest.

«HELSINGIN SANOMAT» 26. oktoobril 1938

Meie kirjasaatjal Tallinnas on olnud võimalus kuulda, et parlamendi esimese koja koosolekul on opositsioon valitsuse sisepoliitikat teravalt arvustanud. Tähen- datud kogas on peetud mitmeid kõnesid, mille avaldamise peaminister on kõvasti keelanud. Sellest hoolimata on Tallinnas levitatud masinal kirjutatud paljundusi, mis löövad suuri laineid.

«SUOMEN SOSIALIDEMOKRAATTI» 14. märtsil 1939

Alates praeguse korra maksmahakkamisest on valitsus taotlenud kõigi abinõudega eesti töölisliikumise lõhestamist. Kuna legaalseid poliitilisi töölisorganisatioone ei ole olemas, siis on ametiühingud ja töölistkoda kujunenud poliitiliste voolude esindajaks. Töölistkoda ümber on rühmitunud poliitiliselt kujunematu hulk, ametiühingute ümber on koondunud pahempoolselt mõtlevad hulgad. On selge, et töölistkoda ja ametiühingute vahekorrad niisuguses olukorras on tugevasti rebenenud. Vastuolusid suurendab veel see, et valitsus kõigi abinõudega toetab töölistkoda, andes tema käsutusse suuri rahasummasid ja aidates teda valitsuse võimuga.

EESTI SAATKOND SOOMES
LÉGATION D'ESTONIE
EN FINLANDE

VÄLISMINISTEERIUM
POLIITIL OSAKOND
7-IX 39. 523.

Salajasne.

6. septembril 1939.

No 22.

Välisministeeriumile.

Siin on tekitatud tähelepanu asjaolu, et D N B telegrammis 5. skp. loetletud erapoole- tute riikide hulgas puuduvad Eesti ja Läti. Välis- ministeeriumis tähendati minule, et meil tuleks juhtida sellele tähelepanu Berliinis.

Soome avalikkus jälgib huviga kõiki sääraseid testeid, ja selletaolised eksitused ai- tavad kaasa ebasoovitavate järelduste tekitamist.

Lisa: Lõige Uusi Suomi'ist
6.9.1939.

Saadik.

Hitleri-Saksamaa ei varjanud, et kodanlik Eesti on tema satelliit.

Tööliskoja asutamine oli Pätsi ühiskondlik-poliitilise programmi üks punkte. Selle siht oli hävitada marksismi mõju tööliste hulgas.

Lõpuks veel mõni sõna eesti poliitilisest politseist, kes on viimasel ajal oma tähelepanu pööranud eriti ametiühingute liitudele. Uldiselt tuletavad poliitilise politsei võtted meelde Saksa gestaapo võtteid. Ülekuulamisi toimetatakse näiteks ainult öösel ja ülekuulamisi jätkatakse kuus-seitse tundi järgemööda.

«SUOMEN SOSIALIDEMOKRAATTI» 3. juulil 1939

Teisipäeval, 4. juulil algab Tallinna sõjakohtus poliitiline protsess, mis on kogu maal, kui teade sellest levis, äratanud suurt tähelepanu.

Protsessi eellugu on järgmine: läinud veebruaris levitati Eestis suurel arvul lendlehti, milles valitsust süüdistati Hitleri-sõbralikus välispoliitikas ja hoiatati jätkamast sama suunda. Nagu teatatakse, on lendlehtede algupära progressiivsete vaimuinimeste hulgast, kes asuvad Pätsi valitsusega opositsioonis. Ametkond, eriti poliitiline politsei, ei saanud jälile, kes on lendlehtede koostaja ja trükkija. Aprillis areteeriti rida inimesi, nende hulgas üks perekond täielikult. Neid kuulati üle iga päev ja teatati, et kui nad üles ei tunnista, pannakse nad vangi ilma ametliku kohtuotsuseta.

Nagu kuuldub, esineb kaebealuste nimekirjas ka üks parlamendi esimese koja pahempoolne rahvasaadik, kes kogus materjale mõningatest poliitilise politsei ülekuulamise ajal toimunud surmajuhtumitest. Keegi tööline, keda süüdistati mingsuguse pommi heitmises Saksa saatkonna aeda (kogu jutt on õige salapärane ja tundub tugevasti provokatsiooniline), suri vanglas ja maeti tema naisele midagi asjast teatamata. Politsei teate järgi on ta surnud äkki voodis, aga arsti hilisem järelevaatus on näidanud, et ta on saanud palju tugevaid lööke, muuseas ka pähe.

Politsei on koostanud ülalnimetatud protsessi süüdistusakti nii, et selles on ka süüdistus lendlehtede levitamises ning presidendi au haavamises. Protsessi arutamine on sel puhul määratud sõjakohtusse. Vanglakaristus presidendi au haavamise eest on kolm aastat, aga kuna protsess toimub sõjakohtus, on karistus suurem ja see muudetakse sunnitööks.

«HELSINGIN SANOMAT» 4. oktoobril 1939

Hoolimata sellest, et Eestis viimaste aastate kestel ei ole olnud üldse vaba poliitilist tegevust, on rahva poliitiline tegevustahe siiski säilinud tänu endisele pahempoolsele liikumisele. Nagu teada, keelati kommunistide partei tegevus juba 1924. aastal, aga viieteistkümnest aastast hoolimata on sügaval pöranda all siiski säilinud kommunistide rühm, kes arendab viimasel ajal üsna elavat tegevust.

Il semble que vous ayez oublié cela

Eesti kodanliku vabariigi välisteenistuse isaks oli Ivan Poska, kes lõpetas teatavasti Riia vaimuliku seminari ja hiljem Tartu Ülikooli õigusteaduskonna.

Nagu nähtub kaasaegsete mälestustest, koosnes Poska sõpruskond peamiselt tsaariametnikest, nagu näiteks Tallinna politseimeister Tšitserošin, talurahvasjade komisjoni liige Hiatsintov, kohtunik Paptšinski, postkontori ülem Vašnov, vabrikuinspektor Karavanov, insener Galjaškin jt. Eesti seltskonnaga hakkas Poska läbi käima Pätsi mõjul, kes oli tema advokaadikontoris lühikest aega praktikal. Laiemalt sai Poska tuntuks Tallinna linnapeana ja 1917. aastal kubermangu komisjarina. 1918. aasta novembris avansseerus Poska välisministriks, kellena ta pani aluse ka Eesti välisesinduste tegevusele.

Meeldejäeva pildi tol ajal Eesti saatkondades valitsenud õhkkonnast annab Herbert Grünfeldt-Haljaspõld, kes õppis Saksamaal. Jõudnud tagasi koju, avaldas ta kuuldu-nähtu kohta ülevaateid. Üks säärane kirjutis ilmus ajakirjas «Valve» 1921, nr. 5. Esitame selle olupildi siinkohal tervikuna.

EESTI VABARIIGI SAATKOND

Saadik

Usk ja diplomaatia. Kojapaatrid ja kardinal Richelieu. See on nähtavasti tema minevik. Vaikus, pühalik vaikus valitseb ootaruumiski. Kõikjalt hoovab vastu suursugusus, mis seotud üldedemokraatliku firmaga. Ja siis ilmub t e m a — nagu kirikusse. Ära mine ligi! Sa kohkud püsti. Kuid ta ei näe sind. Sinusuguse vaese sureliku asju aetakse kolmanda isiku kaudu.

Kindralkonsul

Eelmise koopia. Kui kõneled kantseleis ootamatult leitud sõbraga, siis öeldakse sulle: «Palun siin mitte rääkida, see segab kantselei (olematut) tööd.» Lastakse oodata ja kaotakse jumalaga jätmata, sest mis sinu tühjaga ikka jahtida! Oled ju ainult üliõpilane.

Raamatupidaja

Tuled, et lehte lugeda. Tutvustad, nimetad nime, ulatad käe. Laisalt, vastu tahtmist sirutatakse käsi vastu, sest mõtle seda au — tegemist on ju s a a t k o n n a raamatupidajaga, kes on k a n i i pühalik, tõsine ja suur.

Kantsleipreili

Loed lehti, mis sa olid palunud. Ulatad need armulisele preilile tagasi. Tänad ja arvad, et kõik on korras. Kuid ei! Preili salvab: «Neid lehti tuleb päevas sada korda korrastada!» Sedagi häbematuset öeldakse sulle näkku pühalik-tõsiselt.

Eeltoodud pildike peegeldas Eesti saatkondade fassaadi. Mis peitus selle fassaadi taga, sellest jutustavad aga arhiividokumendid.

1921. aasta veebruaris teatasid näiteks Saksa ametivõimud Eesti saatkonnale Berliinis, et Eydtkuhneni piirijaamas peeti kinni Eesti Välisministeeriumi kuller Eduard Lantzky, kelle pagasil puudusid aadress ja saaja nimi. Saksa tolliametnikel oli tekkinud kahtlus, et Lantzky kuritarvitab oma kulleridokumente salakauba-veoks. Saatkonna vahelesegamise tõttu juurdlus lõpetati. Eesti «diplomaatiline» pagas toimetati aga Saksa Välisametisse Berliini.

Paar nädalat hiljem ilmus Eesti saatkonda uus kuller Tallinnast. See oli keegi Gustav Linkvist, kes oli teel Pariisi ja keda välisministeeriumi lääneosakonna juhataja Eduard Virgo oli volitanud vastu võtma ka Eydtkuhnenis kinnipeetud pakid.

Berliini saatkonna tollaegne sekretär Arnold Kerem oli Virgoga sõjajalal. Ta arvas õigustatult, et asjad pole siin korras. Pärast vajalike dokumentide esitamist saadi Saksa Välisametist pakid kätte. Need avati saatkonna kaubandusesinduse sekretäri Johannes Kirrepe ja kaubandusesinduse korrespondendi Karl Kuke juuresolekul. Kohvritest leiti mitmesuguseid kallihinnalisi kunstiteoseid, karusnahku ja peale selle veel neli miljonit tsaarirubla — 80 pitseeritud pakki à 50 000 rubla, mille sissevedu Saksamaale oli rangelt keelatud. Selgus ka, et salakauba saatjaks oli tuntud ärimees ja diplomaat Voldemar Puhk. Kohvrite sisu pidi Berliini mustal börsil realiseerima keegi dr. Paul Klompus. Eduard Virgo, kes varjas Eesti Välisministeeriumi dokumentide ja pitseritega seda ebaseaduslikku äri, pidi saama 20% tehingu üldväärtusest.

Arnold Kerem koostas juhtunu kohta akti ja saatis selle tollaegsele välisministrile Ants Piibule. Viimane leidis, et Virgo «ei ole kahjustanud Eesti head nime». Kuid igaks juhuks saadeti mees siiski silma alt ära. Temast sai Eesti diplomaatiline asjaajaja ja hiljem koguni Eesti saadik Stokholmis.

Kriminaalsed lood leidsid aset ka Londoni Eesti saatkonnas. Sealne konsulaar-ametnik O. Tomberg saatis näiteks 8. juunil 1920. aastal meremees A. Baghmanile järgmise sisuga kirja: «Teie järelepärimise peale teatan, et minu läbi on võimalik saata Eestisse raha. Selleks on Teil tarvis saata Money Order minu nimele ühes teatega, kellele see raha Eestis välja maksta. Praeguse ametliku kursi järgi on 270 Eesti marka 1 naelsterling.»

Kuid tollaegse valuutatabeli kontrollimisel selgub, et naelsterlingi väärtus ei olnud 270, vaid 715 marka. Seega püüdis konsulaadi ametnik O. Tomberg pettuse teel omastada iga naelsterlingi pealt 445 marka. Kokku oleks tema saak olnud üle 20 000 marga.

7.—9. maini 1936. aastal toimus Tallinnas Eesti, Läti ja Leedu välisministrite konverents. Vasakult: Eesti välisministri abi H. Laretei, Läti saadik Krievinš ja Läti välisminister B. Munters.

See lugu sattus hiljem ka ajakirjanduse veergudele, keerutades üles palju tolmu. Admiral J. Pitka kirjutab näiteks ajakirjas «Valve», et välisministeerium on korruptsiooni pesa. Seepärast ei pruukivat ka mitte põrmugi imestada Tombergitaoliste maahaide üle. Oma kirjutise lõpul öhkab J. Pitka naiivselt: «Ja niisuguseid röövlõõmi peetakse vabariigi kulul Londonis?!»

Tõe huvides tuleb kohe märkida, et konsulaarametnik O. Tomberg oli väike suli. Londonis, Eesti kaubandusesinduses, istus aga tööpoolest suurekaliibriline kurjategija, kes varastas endale kokku kümneid ja kümneid miljoneid. Jutt on Volde-
mar Puhkist ja Eesti sõjaväele ostenud kurikuulsatest veristest sinelistest.

Voldemar Puhk oli firma «J. Puhk ja Pojad» üks kaasosanikke, 1918. aasta novembris nimetati ta pärast Saksa okupatsiooni lõppemist riigivaranduste ülevõtmise komisjoni esimeheks ja ühtlasi kaubandus-tööstusministri kohusetäitjaks. Neil ametikohtadel oli määrav mõju Puhkide firma edaspidisele paisumisele. Alates 1919. aasta novembrist oli Voldemar Puhk Eesti kindralkonsul Berliinis, järgmisel aastal määrati ta Eesti kaubandusesinduse juhatajaks Londonis. See oli tulu-
kas koht, sest Inglise ärimehed maksid vahendajaile head komisjonitasu.

Üks säärane äri aga põhjustas hiigelskandaali.

5. jaanuaril 1921. aastal teatas «Päevaleht», et Sõjaväe Varustusvalitsusele oli toodud auriku «Kajak» trümmides 20 000 komplekti riidevarustust (sinelid, frentšid, püksid). Kauba lahtipakkimisel selgus aga, et 90 protsenti sellest koosnes mudastest ja veristest kaltsudest.

Kuna asi oli jõudnud avalikkuse ette, siis polnud skandaali enam võimalik summutada. 1921. aasta mais saadeti Londoni eriline komisjon, kes pidi seda asja kohapeal uurima. Komisjoni kuulusid N. Köstner esimehena ja riigikontrolli sõjaväeosakonna ülem Kelder ning Sõjaväe Varustusvalitsuse esindaja polkovnik Wiard liikmetena.

Londonis selgus, et Voldemar Puhk oli need 50 000 komplekti veriseid kaltse ostnud «Messrs. G. Williams ja Co'lt». Selle firma ladudes leiti eest ka ülejäänud 30 000 komplekti, mille pakkimine oli parajasti käsil. Keldri ja Wiardi surve tunnistas G. Williams, kes kartis nähtavasti Inglise kohut, et kogu see «riidevarustus» oli maailmasõja «pärand» ja kuulus ümbertöötamisele paberiveskites. Voldemar Puhk oli selle utili eest välja maksnud juba 86 250 naelsterlingit riigi raha. Pärast pikka kauplemist nõustus G. Williams ärasaatmata 30 000 komplekti tagasi võtma alghinnaga 34 šillingit 6 penni komplekt. Vastava lepingu allkirjutamise juures kohustus G. Williams maksma 7750 naelsterlingit puhtas rahas ja 44 000 naelsterlingi väärtuses andma veksleid, mis ta pidi välja lunastama poolteise aasta jooksul. Tallinna jõudnud 20 000 komplekti hind, ligi 40 000 naelsterlingit, loeti Eesti riigikassa kahjuks, samuti ka veo- ja pakkimiskulud.

See kokkulepe oli suuline. Enne kui aga lepingule alla jõuti kirjutada, tuli V. Puhki otseselt ülemuselt kaubandus-tööstusminister J. Kukelt telegramm, milles anti N. Köstnerile volitus asja oma äranägemise järgi korraldada. Kelder ja Wiard sõitsid Tallinna tagasi. Nikolai Köstner viibis aga mõni aeg veel Londonis ja siirdus siis Ameerika Ühendriikidesse lõbureisile. Tema «tööd» tuli jätkama keegi Uustalu. Mida see härra Londonis tegi, ei ole teada. Küll on aga teada see, et Eesti riigikassa ei saanud G. Williamsilt tagasi mitte ühtegi penni. 86 250 naelsterlingit kirjutati korstnasse ja kogu küsimus maeti vaikselt kalevi alla.

Kuid spekulatsiooni, salakaubavedamise ja riigivargusega ei aetud raha kokku ainuüksi saatkondades, vaid ka keskasutuses, välisministeeriumis. Mõnikord tehti sellest juttu isegi ajakirjanduse veergudel, nagu näiteks siis, kui kohtulaua ette sattus välisministri abikaasa Constance Poska, kes oli ka salakaubaveoga tegelema hakanud.

Constance Poska oli rahvuselt pooleldi rootslanna. Tema isal, Rootsi kodanikul Ivar Eckströmil, oli Viru tänavas, Vana turu kaelas koloniaalkauplus. Tema ema Amalie, sündinud Jakobson, oli aga eestlasest majaomaniku tütar Juhkentalist.

Constance Poskal oli suur mõju oma mehele Ivan Poskale, kelle karjäärile ta sillutas teed imetletava visaduse ja osavusega. Eriti suur oli Constance Poska osa esimese eesti poliitilise salongi loojana. Tema majas Liiva tn. 8 kohtusid eesti seltskonnategelased välisriikide diplomaatide ja sõjaväeesindajatega. Kasvanud vene kultuuri õhkkonnas, omas Constance Poska rohkel määral seda temperamentset väimukust, mis on vajalik, et olla «seltskonna hing». Kuid peale väimukuse oli tal ka tugev ärivaist. Ta hakkas 1919. aastal nälgivast Eestist vedama toiduaineid nälgivasse Soome. See tulus äri oli aga spekulatsiooniparagrahvidega rangel keelatud. Lõpuks tuligi asi päevavalgele ja Constance Poska pidi astuma kohtulaua ette. Nagu säärestel puhkudel ikka, kui tegemist oli nimekate seltskonnategelastega, ei leidnud kohus ka nüüd kuriteo tunnuseid. Constance Poska mõisteti õigeks.

Eesti välisministeeriumis valitsenud korrupsiooni valgustab ka Eduard Virgo kiri endisele haridusministrile sotsialist Johannes Kartaule, kes oli Moskvast opteerimiskomisjoni esimees. Nimetatud kiri kannab kuupäeva 14. detsember 1921 ja kõlab järgmiselt:

V. a. hr. J. Kartau!

Kirjutasin hr. Lellepile paar kirja, aga neil ei olnud mingit tagajärge. Katsun nüüd Teie kaudu, arvan, et ehk reageerib ta sel juhul rutemini.

Sain nimelt arve kätte, kuid saadetud plaatinat pole ma veel hr. Saare (välisministeeriumi tolaeagne majandusülem. — *Toim.*) käest vastu võtnud, sest arvet kontrollides leidsin, et hr. Lellep on mind püganud. Plaatina maksis, kui ma Moskvas käisin, ju 350 000. Hiljem tõusis hind 400 000—420 000-ni. Arves on aga 850 000! Ka sahariiniga on tehtud sulgi. Kui sahariini kohe ära ei müüdu, siis on tal ju praegu sootuks teine hind, aga mitte 575 000 kast, nagu arvesse on võetud... Ja miks Bauerile (tolleaeagne haridusminister. — *Toim.*) ja mõnele teisele, mis mulle väga hästi teada on, arvestati kurss, et 6 Eesti marka on 1000 sovjetit? Sellega võiksin ka mina leppida ja ei oleks mul enam mingisugust pretensiooni. Olen kindel, et hr. Lellep mulle ülekohut on teinud ja palun mu arve kohe parandada... Ma olen valmis viimase äärmuseni minema, mis, ma usun, hr. Lellepile mitte soovitatav ei ole.

E. Virgo

Selgitusena tuleks siinkohal märkida, et Eesti Välisministeeriumi kutsuti tol ajal rahvasuus kaubamajaks. See oli ka õigustatud, sest Moskvasse ja Petrogradi suunduvad diplomaatilised erivagunid olid viimase võimaluseni koormatud iga-suguste kaupadega, eriti aga piirituse- ja sahariinikastidega. Kogu see kraam realiseeriti sealsel «mustal turul», kus osteti kokku kuld- ja hõbeasju, vaipu, karusnahku ja kunstiteoseid, mis saadeti siis «diplomaatilistes» pakkides üle piiri Eestisse. Moskvas ajasid miljoneid kokku Kartau, Lellep ja Virgo, Petrogradis tegid sedasama Schipai, Org, Erjapea, Roger ja teised opteerimiskomisjoni liikmed. Kartau taskus ei püsinud see kergel teel saadud raha kaua. Ta avas Kadri-orus restoran-kabaree, mis jäi aga varsti pankrotti. Pärast seda sõitis see diplomaat Brasiiliasse, kus ta suri.

Lõpuks olgu öeldud, et välisesinduste spekulatsioonifääre arutati 1922. aasta veebruaris ka riigikogu eelarvekomisjonis. Riigikogu liige L. Johanson küsis seal: «Kuidas palkab välisministeerium oma kullereid? Kas on õige, et saatkondade liikmed spekulatsioonivad? Teatavasti on kullerid varsti rikaste inimestena üldtuntud.» Riigikogu liige J. Piiskar tundis huvi selle vastu, kas kullerid saavad ka palka või maksavad oma ametile veel juurde, sest «mitmed neist on juba mõne reisi järel endale maja ostnud». Riigikogu liige J. Laidoner märkis tagasihoidlikult, et Eesti «Moskva saatkonnas on ametnikke, kes oma kohustusi ignoreerides spekulatsioonivad». Riigikogu liige J. Palvadre tegi kokkuvõtte: «Mitte üksnes saatkondade ametnikud ei spekulööri, vaid sellest on huvitatud ka välisministeeriumi juhid.»

J. Palvadrel oli õigus.

Mõnus elu

Välisministeerium ja tema allasutused — saatkonnad — olid riigikogu eelarvevaidlustel alaliseks tüliõunaks. Diplomaadid kurtsid rahapuuduse üle, erakonnamehed süüdistasid neid aga riigi rahade mõttetuse pillamises. Sedapuhku oli viimastel õigus, sest too «välisteenistus» neelas lubamatult suuri summasid.

Kõige kulukamaks esinduseks oli Londoni saatkond, mis nõudis iga aasta 100 000 krooni. Berliinis oli see summa 70 000 kr., Moskvas 60 000 kr., Pariisis 50 000 kr., Roomas, Varssavis, Riias ja Helsingis 40 000 kr. ning Kaunases 25 000 kr.

Hoolimata rahalistest raskustest ümbritseti diplomaate hiilguse ja luksusega. Eesti saatkonnale Pariisis osteti näiteks maja, mille eest maksti 370 000 krooni. See hoone asus Pariisi südalinnas Rue du Appert'il, rajoonis, mida pariislased kutsusid miljonäride rajooniks. Kuigi maja oli kasutamiskõlblik ka olemasoleval kujul, tehti selles rekonstrueerimistöid 70 000 krooni eest.

Pariisi Eesti saatkonna uus maja oli neljakorruseline pluss keldrikorrus. Tuba oli 28, peale selle suur salong, väike salong, söögituba, suitsetamissalong, raamatukoguruum, saatkonna kantselei ja kabinetid, vastuvõturuum, autogaraaz kolmele autole, veinikelder ja keskkütteruumid — tõeline loss, nagu ütlesid prantslased ja saatkonda külastanud eestlased. Saatkonnaruumid olid sisustatud luksusliku antiikmööbliga, mis oli kaetud kõige kallima siidi või nahaga. Põrandail olid türgi või pärsia vaibad, suure salongi põrandavaiba suurus oli 8×17 m. Aknaeesriided olid siidist, lauanõud kõige kallimast portselanist, veini- ja veeklaasid kristallist, noad-kahvlid, lusikad ja vaagnad hõbedast. Kokku hinnati saatkonna sisustus 5,3 miljonile sendile.

Eesti saatkonna aadress Londonis oli: 167, Queen's Gate S.W.7. Milline see saatkond välja nägi, selle kohta kirjutab Aino Kallas oma memuaarideraamatus järgmist: «Siin on seitse korrust, millest keldrikorrus — *basement* — on juba omanette riik oma köökide, nõudepesumasinatega, teenijaskonna söögi- ja koosviibimistubadega, veinikeldritega... Alumisel korrusel on nüüd konsul'i vastuvõturuum, suur söögituba ja kantselei, mille taga kaks klaaskatusega talveaeda-triiphoonet... Järgmisel majakorrusel on meie mõlemad saalid, väiksem *blue room* — sinine tuba — ja sellest tumesinise sameteesriididega eraldatud suur ballisaal oma pruunikirjude marmorsammastega, ning lisaks koridori lõpus saadiku töötuba...»

Kui palju raha taoliste losside, villade ja luksuskorterite sisustamiseks teistes riikides kulutati, seda võib juba eeltoodud näidetegi põhjal kujutleda!

1937. aasta novembris sooritas majandusminister K. Selter külaskäigu Poolasse. Pildil: audients Poola presidendi juures. Vasakult: saadik J. Markus, Poola tööstus- ja kaubandusminister Roman, Poola president I. Moscicki ja majandusminister K. Selter.

Saada diplomaadiks oli paljude tegelaste unistuseks, sest see kindlustas mõnusa elu, võimaldas liikuda «kõrgemas» seltskonnas ja aitas tugevdada usku oma isiku tähtsusesse.

Siinkohal tuleks märkida, et diplomaadid olid kõige kõrgema palgaga riigiametnikud. Eesti saadik Londonis sai näiteks suuremat palka kui riigi president — 1900 krooni kuus. Sellele järgnes peakonsul New Yorgis — 1800 kr., edasi tuli saadik Berliinis — 1700 kr., Moskvas, Stokholmis, Pariisis ja Varssavis — 1600 kr., Helsingis — 1300 kr., Riias ja Kaunases — 1200 kr. Neile summadele tulid juurde sõidu- ja päevarahad ning mitmesugused esinduskulud. Prii oli muidugi ka korter, küte ja valgustus. Saatkonna teenijad (kokad, teenrid, toatüdrukud ja autojuhid), kelle palga maksis riik, olid aga saadiku isiklikeks teenijaiks.

Vaatamata suurele palgale, ei osanud mitmed diplomaadid oma tulusid-kulusid kuidagiviisi tasakaalustada. Londoni saadiku abikaasa Aino Kalda memuaare läbib näiteks punase niidina kurtmine rahapuuduse üle: «Meie majanduslik seisund ei ole sugugi hiilgav... Eile kuulsin, et hoovikleit maksab vähemalt 400 naela... Olen kaalunud ühtpidi ja teistpidi. Kas mitte telefoneerida valitsusele ja paluda neilt vajalikku summat? ... Homme läheb kiri Eesti Välisministeeriumile; saadiku prouale hooviriietus ja saadikule põlvpuksid!»

Suures rahapuuduses siples ka Pariisi saatkonna erinõunik Karl Robert Pusta. Vaatamata oma 1200-kroonilisele kuupalgale, olid tal näpud sageli põhjas. Selle üle pole aga põhjust imestada, sest Pariisis on palju võimalusi raha kulutamiseks. Kui teistel diplomaatidel tuli päevas vähemalt mõni tundki saatkonnas viibida, siis Pustal seda kohustust ei olnud, ja nii võis ta kogu oma aja pühendada Eesti «tutvustamisele». Et säärane tegevus palju raha nõudis, on iseenesestmõistetav.

Majandusprobleemide ümber tehakse juttu lugematutes ettekannetes, aruannetes ja saadikute erakirjades, mida säilitatakse välisministeeriumi arhiivifondides. Huvitavaks erandiks selles osas oli Franco valitsuse juurde akrediteeritud chargé d'affaires kolonel A. Normak, kes ühes oma ettekandes 1939. aasta märtsist märgib: «Hinnad on siin küll tõusnud, aga rahaga olen tulnud senini siiski välja.»

Majanduslikult eriti lahe elu algas diplomaatidele 1939. aasta sügisel, pärast sõja puhkemist. Oskar Öpik, kes oli siis Berliinis, märgib oma memuaarideraamatus «Häda võidetuile» selle kohta järgmist: «Diplomaatidel oli palju soodustusi. Nende suhtes olid maksvusetud mitte ainult ratsioneerimised ja lõpmatud müügi-keelud, mis kehtestati kohe sõja algul, vaid «Gold-Diskontobank» maksis peale selle neile välisrahas väljamakstavate palgarahade eest nii kõrget kurssi, et meie Eesti saatkonnas näiteks saime korraga nagu kolmekordset palka.»

Reportaaž diplomaatia kuluaaridest

1.

Diplomaatilise teenistuse kõikidele tasuvatele ja kõrgematele ametikohtadele pääsemine toimus ainult poliitilise positsiooni ja sõprus- ning sugulussidemete kaudu. Töövõime ja andekus ei etendanud siin suuremat osa.

Kes need diplomaadid siis olid?

Esmajoones tuleks nimetada Konstantin Pätsi noorpõlvesõpra Friedrich Akelit, kes eelistas väsitava arstipraksise asemel poliitikamehe karjääri, mis oli kergem ja ka mitu korda tulukam. Akel oli olnud kristliku rahvaerakonna üks liidreid, saadik Soomes, Rootsis ja Berliinis ning 1924. aastal kaheksa kuud isegi riigivanem. 1934. aasta veebruaris määrati Fr. Akel saadikuks Berliini. Kohe pärast sinna saabumist sai ta hotellis «Adlon» eraviisiliselt kokku Alfred Rosenbergiga, kellega toimus mõtetevahetus Eesti-Saksa suhete parandamise küsimustes. 1936. aasta suvel, pärast Julius Seljamaa surma, määrati Akel Pätsi dekreediga välisministriks. Tema avansseerumine sellele kõrgele ametikohale nii keerulisel ajajärgul ei tulnud kellelegi üllatusena, sest teda tunti juba aastakümneid veendunud germanofiilina, kelle koduseks keeleks oli saksa keel. Head isiklikud sidemed olid tal Saksa välisametis (Baltikumi referent von Grundherr ja pärastine protokollülem von Dörnbürg). 1938. aasta kevadel, kui Päts oli saanud presidendiks, moodustati «uus» valitsus. Päts oli andnud Akelile kindla lubaduse, et viimane jääb välisministri kohale edasi. Kuid seda ei sündinud. Majandusminister Karl Selter ja Kaunasest välisministri abiks kutsutud Oskar Öpik sõid ta välja. Välisministriks sai Selter ise, sest tema seljataga seisis kurikuulus ja kõikvõimas Kadrioru kamarilja. Välisministeeriumist eemaldati hiljem ka Akeli väimees Damasius Treude, kes määrati konsuliks Berliini. Fr. Akelil tuli leppida riiginõukogu liikme tähtsusetu rolliga. Pettunult ja kibestunult istus Akel riiginõukogu koosolekutel ja ... vaikis. Tema aeg oli lõplikult läbi.

Välisteenistuse teiseks markantsemaks kujukaks oli Karl Menning. Ta oli erihariduselt teoloog, täites pärast ülikooli lõpetamist paar aastat Võru praostkonna vikaarõpetaja ülesandeid. Kuid oma sõbra Jaan Tõnissoni mõjutusel loobus ta hingekarjase ametist, õppis Berliinis Max Reinhardti juures režissuuri ja töötas siis ligi kümme aastat «Vanemuise» teatri näitejuhina. Aastatel 1918—1921 oli ta diplomaatiliseks esindajaks Kopenhaagenis ja pärast seda kolmteist aastat saadik Berliinis. Karl Menning, kes oli abielus sakslannaga, oli Saksamaal juba pooleldi naturaliseerunud. Ka oli ta aastate jooksul kaotanud oma realiteeditunde. Luges tema vanamoelises keeles kirjutatud ettekandeid, ei saa tagasi

Rahvasteliidu peasekretär Avenol külastas 1937. aasta suvel Eestit, et kontrollida Eesti rahandust. Pildil: Avenol ja välisminister Akel Balti vaksalis.

hoida muiet, sest Weimari vabariigi päevil tehti nn. suurt diplomaatiat ju mujal, mitte Berliinis, ja Eesti-taolise kääbusriigi saadikut on ka raske kujutleda 20. sajandi Talleyrand'i osas. Kuid see kõik on muidugi kõrvaline asi. Rahvusvahelise skandaali põhjustas Menning aga 1933. aastal, kui ta diplomaatilise korpuse doyen'ina võttis osa Nürnbergis toimunud kärarikastest parteipäevadest ja pidas seal pruunsärklastele kõrgelennulise tervituskõne. See oli diplomaatilise etiketi jäme rikkumine, sest tegemist ei olnud ju riiklike pidustustega, vaid ennekuulmatu šantaaži ja terrori abil võimu haaranud rahvussotsialistliku partei propagandaparaadiga. Siinkohal tuleb rõhutada, et Nürnbergi olid ilmunud ainult üksikute väikeriikide, nende hulgas Balti riikide esindajad. Karl Menningu esinemine seal äratas maailma ajakirjanduses ebatervet tähelepanu. Selle taktitu ja poliitiliselt kahjuliku sammu mõistis ajakirjanduses teravate sõnadega hukka ka kirjanik Eduard Vilde. Pärast säärast skandaali oleks olnud loomulik Menningu ära-
kutsumine saadikukohalt. Seda aga ei juhtunud, sest just tol ajal istus riigivane-
matoolil Menningu elupõline sõber Jaan Tõnisson. Alles siis, kui Päts tegi oma riigipöörde, hakkas Menningu täht loojuma. Berliini saadeti Pätsi vana sõber Akel, Menning pidi leppima tähtsusetu saadikukohaga Riias.

Tallinna linnakooli haridusega Karl Robert Pusta oli pidanud mitu ametit, enne kui ta oma diplomaatilist karjääri alustas. Ta oli olnud ajakirjanik, raa-

EESTI SAATKOND
ESTLANDS BESKICKNING
Pressé-atasee.

Nr. 47.

Kiire!

309/15

XVI 4/3

STOCKHOLM, 29.9.39.
OSTERHÄLSGATAN 42
TEL. 71 94 00

Wälisministeeriumi Informatsiooni Büroole

TALLINN.

B

Ajakirja "Se" toimetaja härra N.G. Holmquist, kes juuba augusti kuul pidi tulema Eestisse (minu kiri 31. juulist 1939. a. Nr. 12), aga kes wahepeal pidi külastama kiire korras Hollandi-Indiat, on nüüd nii kaugel, et jõuab lähematel päewadel Helsingisse.

Kuigi küll hra Holmquist on tutvustatud ja eriti soovijalt soowitatud Rootsi wälisministeeriumi presse osakonna juhataja hra v. Posti poolt, ei tahaks ma tema suhtes ühtki wastutust enda peale wõtta. Olen temaga palju juttu ajanud ja teda kahtlustama hakanud, et tal miski erilised sädemed näiwad olewat Berliinis. Kui ta Tallinna tuleb, peaks teda hästi silmas peetama. Ta tahtis ka oma fotomeest kaasa wõtta, aga ma laitsin selle hra ja soovitasin pöörata hra Akeli poole Tallinnas, kes talle oma poisi wõib abiks anda.

Lõplikult on mu seisukoht see, et ta tuleb tingimata sisse lasta, kuid mitte teda liigse usaldusega kohelda.

Täna läheb saatkonnalt kiri wälisministeeriumi. Palun sinna hra Leppale kõlistada, et ta selles asjas koe otsuse teeks. Wastus tuleb anda Helsingi saatkonda hiljemalt keskpaigani hommikuks, nii too härra seal wälisministeeriumi leht päewapiltidega on wõetud Stockholm saatkonnas.

K. Ast.

Pressé-atasee.

Handwritten signature: Holmquist

Eesti pressiaatasee Stokholmis Karl Ast ei tahtnud ajakirja «Se» toimetaja N. G. Holmquisti «suhtes ühtki wastutust enda peale wõtta».

matupidaja Peterburis, sõjaväeametnik Poola ja Kaukaasia rindel, toitlusinspektor Tallinnas. 1918/19. aastal viibis ta välisdelegatsiooni liikmena Inglis- ja Prantsusmaal. 1919.—1933. aastani oli ta saadikuks Pariisis, täites vahepeal (1924/25) ka välisministri ülesandeid. Kolmekümnendate aastate algul sidus Pusta end vapsidega, sest ta arvestas nende võimuletulekut. Kuid Pätsi riigipööre tõmbas nendele plaanidele kriipsu peale ja Pustal tuli lühikest aega isegi vanglas viibida. Et ärapahandatud sõbraga jälle ära «leppida», saatis Päts ta Pariisi, rahva silma alt eemale. Sisuliselt tähendas see «valuraha», sest Pusta oli osutanud ju Pätsi propagaandaaparaadile suure teene (Pusta visiit vapside staapi!). Pariisis sai Pusta sama palga (1200 krooni kuus) mis saatkonna nõunik, kuid tööd ei pruukinud ta teha. Pusta «esindas» riiki: see seisnes igasuguste tutvuste otsimistes. Kuid Prantsuse mõjukad ringkonnad on olnud alati väga eksklusiivsed. Ja seepärast koosneski Pusta tutvuskond vähemal või suuremal määral eksalteerunud eakatest daamidest ja härradest, kes püüdsid oma eluõhtut sisustada lobisemisega välispoliitilistel teemadel. Kasu sellest kellelegi muidugi ei olnud, kahju ka mitte. Siinkohal tuleks märkida, et erakonnameeste võimutsemise päevil oli Pusta pisut kergevõitu isik ajakirjanduse alaliste kallaletungide märklauaks. Lõpuks läks ta tülli ka riigikogu väliskomisjoni tujuka esimehe kindral Laidoneriga. Kuid Pätsi toetusel püsis Pusta siiski kuidagimoodi veepinnal. Tema poliitiline ja seltskondlik erikaal Eestis oli sõja eelõhtul aga muutunud juba nulliks.

Saadikukoht Londonis oli kaksteist aastat (1922—1934) ka kiiresti vananenud Oskar Kallasele sinekuuriks, mis ärritas nii mõnegi erakonnatuusa apetiite. See kajastus pidevalt ajakirjanduse veergudel, kus öeldi Kallase aadressil teravaid sõnu. Nende intriigide initsiaatoriks oli noor ja auahne saatkonnanounik Möllerson, kes püüdis oma šeffi saadikukohalt välja süüa. See tal siiski ei õnnestunud, sest Oskar Kallas oli Jaan Tõnissoni vana kaastööline ja perekonnasõber. Oma mehe positsiooni säilitamiseks tegi palju ära saadiku šarmantne abikaasa kirjanik Aino Kallas, kes nägi ühtlasi suurt vaeva, et pääseda oma teostega rahvusvahelisele parnassile. Kuidas ta seda tegi, sellest on palju juttu Aino Kalda mälestusteraamatus «Suurlinnade udus ja säras», kust loeme: «London avaneb: tunnen seda. Otsekui ülisuur uks, kahe poolega uks, mille pooled iseenesest pikkamisi kõrvale tõmbuvad. Väsitav on see elu sellepärast, et see hoiab alatises pinevuses. Kogu aja ronid, ronid, tarvitad oma kasuks iga kivinurka. Olen poolteise aasta jooksul teinud, mida olen suutnud. Uudistöö on tehtud, raskeim osa tööst, keel õpitud, seltskondlik ring loodud, sidemed sõlmitud. Olen võimeline päris külmavereliselt eritlema oma edu tegureid: positsioon kõigepealt, see on A ja O Londonis, teiseks mu soodne välimus, alles kolmandaks kõik mu võimed, häbi öelda. Londonis sünnib kõik, tehakse kõik seltskonna kaudu ja abil. On otsekui olemas salajased ja nähtamatud, aga siiski igaihe poolt tuntud turud; igaüks pakub midagi müüa, vahetab väärtusi — kes oma positsiooni, kes nime, kes rikkust, kes isiksust. See, kel on vaekausile panna saatkond, on üsna soodsal positsioonil, tal on palju soovijaid. Ka väikese maa saatkond on ikkagi saatkond ja selle kaudu võib pääseda suurematesse ja tähtsamatesse. Protektsioonil on suurem mõjuala ja määramisvõim kui kujutleda võiks. Niikaua kui proovisime asjalikku teed, ei tulnud sellest midagi välja, niipea aga kui apelleerisime Suurele Tegurile — Seltskonnaringile —, oli edu tagatud ja tee lahti. Mina omalt poolt võtan asju nii, nagu nad on. Tean, et väga mitmed inimesed kasutavad mind hüppelauana. Hästi, mina kasutan omalt poolt neid. Pealegi toimub see kõik siidpelmelt, täiesti varjatult, tsiviliseeritult ja meeldivalt. Kõik tunnevad asja tõelist

Liitiline osakond.

23. augustil 1939.a.

Nr. 283

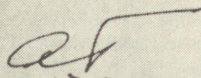
Sakajane.

Saatkonnale Stockholmis.

Presse-attašee kirjas 11.aug.s.a. nr.20 teatati meile, et rootsi ajakirja "Se" toimetus saadab Eestisse abitoimetaja hra Wils Gustaf Holmquist'i asemel toimetuse fotoreporteri hra Leif Geiges'i ja paluti viimasele tähendatud pildiajakirja huvides vastutulekut.

Hra L.Geiges saabus siia 16.skp., kuid siis selgus, et ta on Saksa Propagandaministeeriumi reporter, kes pole ilalgi seisnud "Se" teenistuses. Oma jutu järgi olla ta vaid mõnepäevalise peatuse kestel Stockholmis mõjunud "Se'le" paar artiklit.Eestisse tuli ta Saksa lehtede ülesandel, aga mitte saadetuna "Se" või mõne teise rootsi lehe poolt.

Muovitav oleks teada, miks andis "Se" toimetus kõnesoleva isiku suhtes meie presse-attašeele väärinformatsiooni.

Abidirektor.

1939. aasta suvel, sõja eelõhtul, külastasid Eestit paljude välislehtede esindajad, nende hulgas ka Saksa Propagandaministeeriumi reporter Leif Geiges.

olukorda ja sisu, nii lükkajad kui ka lükatavad, aga keegi ei avalda seda ega nimeta asja õige nimega.»

Oma üha laienevat rahvusvahelist kuulsust reklaamis Aino Kallas ka Eestis, leides, et see lükkab riivi ette riigikogu kuluhaarides ja mõne ajalehe toimetuses tekkinud ja tekkivatele intriigidele, mis olid suunatud tema mehe vastu. See oli osav malekäik, sest oma koduste tülide kandmine laia rahvusvahelise avalikkuse ette ei sobinud ka erakonnameeste kalkulatsioonidega.

Paraku kaotas Aino Kallas selles endareklaamis mõõdutunde. Raamatukaupluste vaateakendele ilmusid suured fotod, millel Aino Kallast oli kujutatud inglise kuninglikus õukonnariietuses pika slepi ja jaanalinnusulgedest peaehtega. Ajalehtedes avaldati aga pidevalt sõnumeid, et Aino Kallas on midagi alustanud, Aino Kallas on midagi lõpetanud, Aino Kallas töötab millegi kallal, Aino Kallas kavatseb midagi, Aino Kallast tõlgitakse; mis arvavad suurvaimud Aino Kallast, mis arvab Aino Kallas suurvaimudest ja nii edasi. Lisaks sellele organiseeris kirjanik üle maa veel oma esinemisõhtuid, kuhu seltskonnadaamid ilmusid ballikleitides, härrad frakkides. Säärased ülespuhvitud «kirjanduslikud» paraadid kõditasid aga skeptilise eesti intelligentsi naerunärvi. Asi kujunes lõpuks koguni skandaaliks. August Alle, kes selle ürituse poliitilist tagapõhja ei tundnud, avaldas nimelt följetoni «Jaanalinnu sulgedega», mis keerutas üles palju tolmu. Lärm läks veelgi suuremaks, kui Aino Kalda poeg Tartus «Linda» kohvikus Allele kõrva-kiilu andis. Alle lõi muidugi vastu, haaras siis ajalehekepi ja peksis selle vastase turjal puruks. Nii need kirjandusõhtud lõppesidki. Oskar Kallase kui diplomaadi langus toimus aga alles 1934. aastal, kui Päts «puhastas» riigiaparaati oma leppimatu vaenlase Jaan Tõnissoni sõpradest.

Konstantin Pätsi riigipöõre ei kõigutanud tööerakonna endise liidri, mitmekordse välisministri ja endise riigivanema Otto Strandmani positsiooni, kes oli tol ajal saadik Pariisis. Põhjus oli arusaadav. Strandmani kui mõjuka poliitikategelase viibimine väljaspool Eestit oli Pätsile kasulik. Üks rivaal oli vähem! Saadikukoha vastu ei olnud ka Strandmanil midagi, sest elu Pariisis oli luksuslik. Siinkohal võiks märkida, et Strandman oli rikas mees. Tal olid majad Tallinnas ja Stokholmis ning suur talu Virumaal, Kadrina läheduses. Ta oskas elu nautida. Tema kui saadiku «tööpäev» piirdus tavaliselt vanniskäimise, ajalehtede lugemise ja meelelahutussõitudega mööda Pariisi. Need toimingud vaheldusid hommiku-, lõuna- ja õhtusõökidega. Kord kuus leidsid aset Balti riikide saadikute omavahelised kohviõhtud. Mõnikord külastasid saatkonda ka kreemivabrikant Stuarti ja Pariisis eluneva eestlase, autogaraaži omaniku Klimbergi abikaasad, et saadikuga kohvitassi juures juttu ajada. Küllaltki sagedasteks külalisteks olid välisminister Selteri õde, kes elas Londonis, ja Londoni Eesti saatkonna nõuniku Raua abikaasa. Nende külaskäigud kestsid sageli mitu nädalat. Seda mõnusat elu segasid ainult ettekanded, mida oli vaja vahetevahel Tallinna saata. Puudus informatsioon! Mis kursisolekut Prantsusmaa poliitilise eluga sai Strandmanil ollagi, kui tal ei olnud mingit lähemat kontakti isegi Prantsuse välisministeeriumi juhtivate töötajatega. Hädast aitasid välja ajalehed, mille sõnumite põhjal kompileeriti kokku «ülisalajased» aruanded, mis saadeti siis kulleripostiga Eestisse. Seal neid muidugi keegi ei viitsinud lugedagi, nagu tõendab oma memuaarides endine diplomaat Oskar Õpik. Otto Strandman püsis oma kohal kuni 1939. aasta sügiseni, mil ta määrati Põhja Tselluloosi- ja Puupapivabriku direktoriks.

Eesti diplomaatkonna juhtivasse tuumikusse kuulus kaua aega ka spekulant Eduard Virgo. «Eesti Entsüklopeedia» märgib tema kohta järgmist: «Lõpe-

EESTI VABARIIGI KONSULAAT
ESTONIAN CONSULATE

Harbin, 14 detsembril 1938.

2

W 196/2.

Salajane.

VÄLISMINISTEERIUM,

Poliitiline osakond.

Praegune Mandshukuo poliitika riikide suhtes, kes

pole veel teda tunnustanud, või loonud temaga sidemeid, kaldub igasuguste surveabinõude tarvituselevõtmisele, esialgu pisisajades, kuid need võivad varsti üle minna kitsendustele laialistemal alustel.

Viimasel kohtamisel kohalise välisasjade osakonna juhiga, andis ta mulle mõista, et oleks aeg luua sidemeid Eesti ja Mandshukuo vahel, kui mitte rohkem, siis lahendada see küsimus niimoodi, nagu seda on teinud Poola, - see oleks panna alus konsulaadi legaalsele olemasolule.

Kohalised vene ajalehed, kes kirjutavad jaapanlastelt antud ja pooldatud teemadel, teatasivad, et peale Poolat on oodata Mandshukuo tunnustamist Balti riikidelt, Ungarilt ja Belgialt. Lisan siia juurde ühe niisuguse kirjelduse. Niisama ka väljavõtte jaapani ingliskeelsest ajalehest "The Manchuria Daily News", mis sisaldab Poola ja Mandshukuo saadikute nootide tekstisid, mis vahetatud Tokyos.

Mulle teatas kohaline Tšehhoslovakkia konsul, et Tšehhoslovakkia ja Mandshukuo vahekorrad lahendamise

*Prof. Kaasik -
Palun võneleda
minuga.
K. P.
28. 12. 38.*

Harbiinis asunud Eesti konsulaadi asjadeajaja V. Lõhmus juhtis Eesti Välisministeeriumi tähelepanu sellele, et oleks aeg tunnustada Mandžukuo marionetlikku režiimi.

tas 1893. aastal Rakvere linnakooli, õppis hiljem Käsmu merekoolis ja kõrgemates õppeasutustes Pariisis.» Niisiis merekoolist kohe Pariisi ülikooli! Imelik. Tõsi on aga see, et Virgo töötas mitu aastat vallakirjutaja abina ning sõitis siis madrusena merd. Bernhard Linde kirjutab oma memuaarides, et Virgo saabus 1907. aastal välismaalt Tartusse, «ühes käes kinnas ja teises fotoaparaat, saades teatriarvustaja koha «Postimehe» juures. See amet ei olnud raske, sest Menningu-aegses «Vanemuises» mängitud näidendite kohta olid ilmunud Saksamaal ja Austrias arvustused. Hermann Bahr ja teised tähtsamad teatrikriitikud olid oma arvustused koondanud eriraamatutesse. Neid oli hea kasutada. Virgo vähiklust teatriküsimumest paljastas suuri laineid löönud «Made Puju» lugu, millega Menning ja Kitzberg mängisid Virgole ninanipsu». Näidendit «Made Puju» serveeris teater Kitzbergi järjekordse lavateosena. Tegelikult oli selle autoriks aga tol ajal populaarne saksa näitekirjanik Clara Viebig ja teose õigeks nimeks «Barbara Holzer». Eduard Virgo kritiseeris teravalt näidendi süzeelisi ja kompositsioonilisi puudusi ning kriipsutas alla, et Kitzberg on hakanud oma loomingus vähikäiku tegema. Järgmises ajalehenumbri paljastas Menning aga ise selle müstifikatsiooni. Sellest hargnes äge sõna- ja sulesõda. Hiljem asus Virgo Tallinna, kus tegutses ajakirjanikuna edasi. Vabariigi tekkides oli ta saadikuks Roomas, Stokholmis, Londonis ja Riias. Vahepeal oli ta välisministri abi ja välisministeeriumi lääneosakonna direktor. Viimasel ametikohal organiseeris ta laialdast konterbandi vedamist diplomaatilistes pakkides, kusjuures tema osanikeks oli mitu ministrit ja terve rida kõrgemaid sõjaväelasi. Alates 1931. aastast kuni oma surmani 1938. aastal tegutses ta välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna direktorina, varustades Kadrioru kamariljat tollivabade kaupadega, alates prantsuse konjakist ja lõpetades igasuguste rõivastusartiklite ning parfüümidega.

Teatavasti toimus K. Pätsi võimuhaaramine sotsialistide mahitusel ja toetusel. Sotsialistide liider August Rei, kes armastas nagu kodanlike parteide juhidki nn. laia elu, sai selle eest tasuks välisministri abi ja hiljem Moskva saadiku esindusliku koha. Diplomaatiline «töö» sobis Reile hästi. Tema tõusiklik elustiil oli ju üldtuntud. 1929. aasta jaanuaris sõitis sotsialistlik riigivanem Rei erirongiga (!) Tartusse. Tagasisõidul jäid Kilti jaama lähedal kaks teetöölist sotsi erirongi alla ja said surma. Muide, taoline lugu on seotud ka Pätsi nimega. 1931. aasta raskel kriisisuvel sõidutas ta diplomaatlikku korpust ümber Eesti. Selle autodekavalkaadi rataste all hukkus üks sõdur. Riigikogu protokollist (3. nov. 1931) aga loeme selle lõbusõidu kohta veel järgmist: «Kohalikud ülemused keelasid naru-seis riideis kehvikuil maantee äärde minemast, et riigivanem ja diplomaadid ei näeks nende viletsust, vaid ainult lilledega koorekihti.» Suuri laineid lõi ka sotsialist August Rei abikaasa Therese Rei esinemine ooperis «Traviata». Ajalehtedes kirjutati selle etenduse kohta, et «Estonia» teatrisaalis ei olevat varem nii peent publikut nähtud, sest isegi esimene rõdu olevat valendanud frakisärkide rinnasest. «Päevaleht» aga lisas veel vaimustatult juurde: «Ka tualettidelt üllatas lauljanna. Need olid peale maitsekuse kõige toredamad ja kallihinnalisemad, mida «Estonia» teatrilaval kunagi kantud. Vaatajate silma rõõmustasid ehtsad brüsseli pitsid, ehtne hermeliin, jaanalinnusuled, briljandid...» Üks tuntumaid teatriarvustajaid märkis aga sots-proua esinemise kohta mürgiselt: «Meie vaesed kunstnikud! Sotsid kärbibvad teatri elarveid, et nende naised saaksid ise särada. Kuid ega see tõusiklus mata veel kunstirahvast!» Mis puutub diplomaatiasse, siis selles valdkonnas Rei püssirohu leiutaja just ei olnud. Võib üldjoontes nõustuda Oskar Öpiku hinnanguga: «Sain Reiga tegelikult esimest korda tutvavaks 1938.

aasta jaanuaris ameti üleandmisel välisministeeriumis. Enne seda oli meie tutvus piirdunud tere ütlemisega. Reiga koos olles ei olnud meist kumbki millegipärast jutukas. Seltskonnas oldi temast arvamisel, et eesti sotsialistidest oli ta kõige mõistlikum. See arvamine oli minu arvates pealiskaudne. See oli tekkinud mitte nii palju tema mõõdukate vaadete põhjal kui Rei iseloomu tõttu, mis vist oli omamoodi targa mehe oma, kes ei taha radikaalsust näidata seal, kus opositsioon ja võitlus võivad tähendada materiaalselt laadi ebamugavusi.» Niisiis — elumugavused eelkõige! Lõpuks tuleb aga märkida, et sõja eelõhtul kuulus Rei juba kindlalt Kadrioru kamarilja intiimsesse ringi.

2.

Eesti profašistliku välisministri Karl Selteri karjäär algas klassisõja lõpul sõjakohtu prokuröri juures, kus ta teenis ülemuste rahulolu oma karmusega kaebaluste vastu, kellest enamik oli sattunud vanglasse poliitilistel põhjustel.

Pärast klassisõja lõppu teenis Selter rida aastaid sõjaministeeriumi juriskonsuldri abina ja juriskonsuldina. Ka neil ametikohtadel paistis Selter silma, sest ta oli kiire otsustamisvõimega, resolootne ja oma ala peensusteni tundev. Tema arvamused, vastulaused ja ettepanekud, nii kirjalikud kui ka suulised, olid omaette meistriteosed. Nad olid asjalikud, lühikesed, otse naelapead tabavad. Nendes esinevate juriidiliste peensuste passaažid suundusid sinna, kuhu Selteri ülemused tahtsid. Ta oli kindralite soosik kuni välisministri kohale asumiseni.

1933. aasta oktoobris usaldati Selterile ministriportfell. Temast sai Pätsi valitsuse majandusminister. Selteri majanduslike manipulatsioonide jälgimiseks puudub siinkohal ruum. Ta oli riigi rahakoti kontrollimatu peremees ja ta hoolitses selle eest, et Pätsil oleks võimalik sellest kotist võtta nii palju raha, kui tal oli vaja oma isikliku võimuaparaadi funktsioneerimiseks. Need summad ei olnud aga väikesed. Märkida tuleks sedagi, et majandusministrina «kogus» Selter endale kenakese varanduse, kusjuures eriti head kõrvaltulu andsid kurikuulsaks saanud litsentsid, mida ärimeestele jagati Selteri isikliku suva järgi. Majandusministrina hoolitses Selter ka oma tulevase ressoori eest. Välisministeeriumi eelarve paisutati laiaks, kusjuures eriti tunduvalt tõusid saadikute palgad.

1939. aasta suvel hakkas Selter president Pätsi teadmisel saatkondade pangavarveid suurendama. Eelõeldu on eriti kehtiv Eesti Londoni saatkonna pangakonto

«Alalised esindajad Genfis võivad kasutada tollisoodustusi ainult siis, kui neil on täievolilise ministri tiitel...»

6 XI 1939. 724.

156.

30. oktoobril 1939.

Välisministeeriumi administratiiv-juriidilise osakonna
direktorile,

T a l l i n n.

Teie sal. No 412, 24.10.39.

Genfi lahutamist Londonist pean ma täiesti arusaada-
vaks, nagu ma härra välisministrile juba ütlesin k.a. ke-
vadel. Töörohkuuse tõttu siin pole maal - Täiskogud väljaar-
vatud - üldse olnud võimalust Genfis käia. Berni pole ma
viimase kolme aasta jooksul isegi kordagi saanud. Sarnast
olukorda ei saa pidada loomulikuks.

Võib küsida, kaa maksab nimetada esindajat ainult
Genfi, kus praegu ei ole kuigi palju teha, või ühendada
see koht, näiteks, saadiku kohaga Bernis, nagu seda teevad
mitmed riigid, kel senini Genfis oli iseseisev esindus.
Kui seda kestab pikemat aega ja Helveetsia suudaja jääda
sõjakeerisest välja, on Bernil tavalisest suurem tähtsus.
Sarnasel korral tuleks aga meie saadikul asuda Berni, kuna
Helveetsia liiduvalitsus ei taha lubada, et tema juures
akkredeeeritud saadik, kuigi ta on ka ühtlasi Alaline Esin-
daja R. Liidu juures, asuks algselt Genfis.

Kui V. Valitsus siiski eelistab nimetada Al. Esindajat
R. Liidu juure asukohaga Genfis, tuleb silmas pidada, et
Al. Esindajad seal võivad kasutada tollisoodustusi ainult
siis, kui neil on täievolilise ministri tiitel.

Teie kirja esimese lõike lõpuosa põhul võin ainult
tähendada, et ma teadagi olen alati meeleldi valmis Genfis

kaasatõõtama, kui välisministeerium seda peab vajalikuks
või kasulikuks.

Salafane.
Saadik.

Vaikiva ajastu kõige häbiväärsem poliitiline akt oli sõjalise pakti sõlmimine hitlerlastega. Sellele paktile kirjutas Berliinis 7. juunil 1939. aastal alla Karl Selter.

kohta, kuhu kanti üle ka moodsa relvastuse ostmiseks ettenähtud miljonid. Londonis Pätsi valitsusel sõjaväelist atašeed ei olnud (koht küll loodi, kuid seda ei suudetud veel täita. — *Toim.*), seepärast kuulus ka nende summade kasutamiseks saadik August Schmidt-Tormale. Kuhu need rahva rahad lõpuks jäid, see on Schmidt-Torma saladus.

Välisministrina hoidis Selter oma asutust kindlalt peos. Iseloomult oli Selter jahe, distantsi nõudev ja kõrk. Oma vestluspartnerit vaatles ta külmalt-uurivalt, mis tundus paljudele impertinentne. See inimeste külm fikseerimine oli Selteril väga halvaks harjumuseks, mis tõi talle palju vaenlasi.

Siinkohal tuleb märkida, et Selter oli üks neist, kellele langeb ränk vastutus Eesti muutmiseks hitlerlaste sõjaliseks platsdarmiks. Ta käis ametlikult ja korduvalt ka mitteametlikult Berliinis, kus ta pidas salajasi läbirääkimisi Saksa Välisameti juhtivate töötajatega. Ka Selteri püüdeks oli tugevdada Balti *entente*'i, kuid selle liidu kaitseingliks pidi tema kalkultatsioonide kohaselt olema hambunirelvastatud Saksamaa. Eesti riigilaeva lõplikku suundumist hitlerlaste sõiduvette näitas avalikult Selteri esinemine Rahvasteliidu täiskogus 19. septembril 1938. aastal, kus ta deklareeris, et Eesti ei kavata rakendada Rahvasteliidu põhikirjas ettenähtud sanktsioonideklauslit. Selle sammu loogiliseks jätkuks oli Eesti-Saksa sõjaline pakt, millele Selter kirjutas alla 7. juunil 1939. aastal Berliinis.

Pärast Eesti ja Nõukogude Liidu sõpruse ning koostöö lepingu sõlmimist 1939. aasta oktoobris oli kõigile selge, et hitlerlaste sõber Selter ei võinud oma kohale edasi jääda. Ta oli liiga kompromiteeritud, mida rõhutas kuluaarides korduvalt ka Inglise diplomaatiline esindaja Gallienne. Eenpalu asemel sai peaministriks prof. J. Uluots, välisministriks aga prof. A. Piip.

Eksminister Karl Selteri sooviks oli minna saadikuks Berliini, sealne saadik

7. veebruaril 1940.

M. Piip
/ *Siinilinn* /

V. a. härra Minister,

Saates Teile väljavõtte "Päevaldest" Riigivolikogu koosoleku kohta, kus enam-vähem 30-gelt, kuigi tendentsloosselt, on seda kirjeldatud. Ametlik protokoll ei ole veel valminud.

Nagu näete, pandi Teile pahaks 1) Teile osavõttu "Fordi" esindusfirmast ja 2) Teile poolt Balti Puvilla suure summa aktsiate omandamist. Nii kohtuminister kui ka mina ning rida saadikuid avaldasid selle kallaletungi vastu oma pahameelt ning põhjendamatus, kuid ankeet komisjoni üle valituste vältimiseks lubasin Teilt pärida lse seletusi. Vastavalt sellele palun sulle lühkesti teatada,

- 1) kas Teile olite osanikuks "Fordi" esinduses? - Mõned Riigivolikogu liikmed teadsid seda etada, ja
- 2) kas Teil on Balti Puvilla vabrikus aktsiaid, kui palju, millal ja kuidas oetatud (kas koos teistega, sularahas või kasutades pangakrediiti - üksikasjad Teile malle tähtsaks).

Kuigi mul on arvamine, et siin tegemist sihiliku kallaletungimisega, oleks hea, kui mul oleks kütutada faktilisi andmeid vajaseks vastuaktseiooniks.

Härra minister K. SELTER,

Austusega

G e n f i s .

M. Piip

See seletus on juba valmis ja saadetakse Teile malle tähtsaks.

Karl Selter ostis enne Eestist lahkumist kokku suurel hulgal välisfirmade aktsiaid. See afäär paljastati riigivolikogu komisjoni koosolekul. Välisminister A. Piip ei alustanud, hoolimata Selterile antud lubadusest, mingit vastuaktseiooni.

K. Tofer pidi tulema välisministri abiks, O. Õpiku jaoks loodi aga Eesti Berliini saatkonnas uus, eriülesannetes ametniku koht. Kõiges selles oli Selter president Pätsiga juba kokku leppinud. Kuid varsti pärast Uluotsa valitsuse ametisseastumist hakkasid puhuma teised tuuled. Piip, kellele Selteri isik oli äärmiselt ebasümpaatne, ajas nurja tema määramise Berliini. Endisest kavast jäi maksma ainult Toferi kutsumine välisministri abi kohale, kõik teised personaalsed muudatused võtsid aga hoopis teise kuju. Selter nimetati saadikuks Šveitsi. Strandman vallandati. Varma viidi Kaunasest üle Helsingisse. Senine Eesti saadik Helsingis Möllerson saadeti saadikuks Berliini. Pätsi poja Viktor Pätsi äi Jaan Lattik määrati aga saadikuks Kaunasesse.

Selter sõitis oma uuele ametikohale alles jaanuarikuu lõpul 1940. aastal. Säärane viivitus tundus paljudele kummalisena, sest oli ju sõjaaeg, mis veeretask kõigi maade diplomaatidele suurendatud töökoormuse. Kuid juba varsti teadis alati hästiinformeeritud kitsas koorekiht ka Selteri viivituse põhjust. Ta likvideeris nimelt oma majapidamist Eestis. Maha müüdi ka Maidla mõisa süda, mis kuulus varem kolonel Borgelinile. Saadud raha ja enamik hoiustest aga kantj dollarites üle ühte Šveitsi pank. Peale selle ostis Selter «mustal börsil» kokku väärtpabeleid, sealhulgas ka Inglise ja USA tehaste aktsiaid. See tekitas kuluaarides segaseid tundeid. Lõpuks jõudsid need lood ka riigikokku, kus võtsid teravalt sõna riigivolikogu liikmed Lui Metslang ja Oskar Lõvi, kes rääkisid siiski ainult altkäemaksudest, mida Selter majandusministrina oli võtnud.

Selter oli siis juba Genfis. Sellest skandaalist ärevusse sattunud välisminister Piip saatis 7. veebruaril 1940. a. talle väljavõtte «Päevalehes» ilmunud repliigist riigivolikogu koosoleku kohta koos kirjaga, milles ta märkis: «Nii kohtuminister kui ka mina ning rida saadikuid avaldas selle kallaletungi vastu oma pahameelt, kuid vaidluste vältimiseks ankeetkomisjoni üle lubasin Teil pärida ise seletust. Vastavalt sellele palun mulle lahkesti teatada: 1) Kas Teie olite osanikuks «Fordi» esinduses? 2) Kas Teil on Balti Puuvillavabriku aktsiaid, kui palju, millal ja kuidas ostetud (kas koos teistega, sularahas või kasutades pangakrediiti, — üksik- asjad pole mulle tähtsad) . . .»

Selter oma ülemuse heatahtlikule kirjale ei vastanud. Selle asemel saabus 13. veebruaril 1940. a. Genfist presidendi adjutandile kolonel Grabbile telegramm üleandmiseks presidendile. Selteri telegrammi tekst on järgmine: «Palun lasta vastava võimu kaudu selgitada minu kui endise majandusministri kohta riigivolikogu komisjonis Metslangilt ja Lõvilt esitatud teotavaid kahtlustusi. Palun võimaldada mulle isiklikult ilmuda selgituseks.»

Viis päeva hiljem, 17. veebruaril 1940. aastal, saatis Elmar Kirota, välisministri ülesandel Selterile telegrammi, milles ta teatas, et küsimust uurib presidendi soovil õiguskantsler Palvadre. Presidendil ei olevat midagi ka Selteri tuleku vastu Tallinna, et ta võiks siin ise asju klaarida.

Kas Selter Tallinnas käis, ei ole teada. Õiguskantsler Palvadre kuulas üle kakskümmend-kolmkümmend isikut ja tegi järelepärimisi pankades ning ärides. Lõpuks jäi asi soiku. Selter aga läks eksili rikka mehena. Siinkohal tuleks veel märkida, et Karl Selter oli pärast Teise maailmasõja lõppu nn. laagrite perioodil osanik ka USA-st ostetud kaupade-afääris. Kui need kaubad lõpuks dipiide kätte jõudsid, oli pettumus ja viha suur, sest too kraam koosnes enamikus artiklitest, mida keegi ei vajanud (korgid, teraslaastud, poonimisvaha, punnivinnad jne.). Kelle tasku läksid aga nende kaupade eest makstud 200 000 kulddollarit, see jäigi saladuseks.

TELEGRAMM

Foreign Ministry Tallinn

'ud 193... a.
kell 16,16
NDON nr. 3
(Keelik) (Plangil ja juhtive nr.)
Alkiri *Mexicali*

(Adress)
EESTI VABARIIGI TELEGRAAF
Tallinna Peatelegraafikontor

Eda: / / / /
kodu / / / /
(Kaha) nr. (Juhtive nr.)
Alkiri

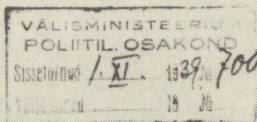
- Ettevalitud tähistused:**
- Klire.
 - * = Vastus makstud.
 - V = Võrdlemine.
 - T = Telegraafiline väljastatuse.
 - VP = Väljastatusele postiga.
 - Ex = x adressid.
 - FA = Testada kõik adressid.
 - I = Erinev aadress.
 - eto = Postiga.
 - * = Nõudmisi postil.
 - PH = Nõudmisi postil tähtselt.
 - I = Nõudmisi telegraafil.
 - pru = Käsitajaga.
 - Käsitajaga makstud.
 - Adressaadi osese nimet.
 - Argine telegramm.
 - sp = Päevine.
 - st = Öine.
 - ET = Euroopa liiklusekirjetelegramm.
 - T = Õnnetuste telegramm.
 - Tähtselt kättesaetav telegramm.

(Lüh. lühikohi, number, sõnade arv ja telegraafitandmise seep. Annotatsioonid.)

s London 3011 9 30 1347 etat

412 pooldan kiri teel

Estonian minister

nr. 290. Elgi Tr. (1734-38). 1000 rull.

Eesti saadik Londonis A. Schmidt pooldas Karl Selteri määramist saadikuks Geni.

Kodanliku Eesti diplomaatide iseloomustamiseks esitame lõpuks veel salajase dokumendi, millele välisminister prof. Ants Piip kirjutas alla 5. jaanuaril 1940. aastal. Selle dokumendi tekst on sõna-sõnalt järgmine:

«Käesolevaga volitan selle ettenäitajat Välisministeeriumi atašeed F. Saukast, kes selleks lähetatakse Brasiiliasse, revideerima Sao Paulo konsulaadi kassat, arvepidamist, konsulaartegevust ja muud konsulaartegevusega ühenduses olevat asjaajamist.

Pärast revisjoni teostamist ja selle akteerimist volitan hr. F. Saukast üle võtma konsulaadi sekretärit hr. Axel C. B. Pajult konsulaadi raha, vara, arhiivid (salajane ja avalik) ja kogu konsulaadi asjaajamise ning ühtlasi vabastama sekretär Axel C. B. Paju konsulaadi teenistusest.

Revisjoni teostamisel tuleb hr. F. Saukasel kindlaks teha, kui palju on konsulaadi kassasse või sekretär A. Paju kätte laekunud konsulaarmakse ja muid riigile kuuluvaid summasid, samuti eraisikute või

-asutuste poolt konsulaati või sekretär A. Paju kätte deponeeritud varasid; selgitada, millest oli tingitud rahaliste aruannete mitteesitamine sekretär A. Paju poolt tema teenistusse astumise aja kestel; selgitada, kas sekretär A. Paju kirjas 16. 12. 1939. a. nr. 390 nimetatud haigus võis olla põhjuseks aruannete mittekoostamiseks ja tähtajaks mitteesitamiseks.

Revideerimise akt ühes F. Saukase asjakohase ettekandega saata ministeeriumi korraldusse.

Kuni edaspidise korralduseni täita hr. F. Saukasel Sao Paulo konsuli kohustusi.

A. Piip, välisminister.»

3.

Saksa saatkonna nägus, valge maja, mis kuulus varem kindral Weymarnile, asus Tõnismäel keset aegade idüllilist rahu. Ka põhjalikult ümberehitatud saatkonnahoone oli ümbritsetud aiast, mis oma kauni muru, ilupõõsaste ja haruldaste puuliikidega lõi tüüpilise mõisa atmosfääri.

Saadiku poolt korraldatud vastuvõtude puhul olid nii maja kui ka aed pidulikult valgustatud. Õhuliselt sepistatud raudvärava kaudu astusid saatkonna territooriumile õhtutualettides daamid ja frakkides härrad. Neid võttis fuajees vastu saadik, kes seisis Hitleri määratu suure pildi all.

Saksa saadik dr. W. Frohwein oli Saksa Välisameti tüüpiline *geheimrat*, kes oli läbi teinud juba pika diplomaatilise teenistuse vähetähtsatel ametikohtadel. Frohwein oli pärit Reinimaalt ja ta pakkus oma külalistele eriti häid reinveini sorte. Ta armastas ka klassikalist muusikat (mida üsna sageli tema juures sai kuulda) ja eelistas kolme suurt B-d: Bachi, Beethovenit ja Brahmsi.

Saksa saatkond Tallinnas oli sõja eelõhtul keskuseks, kust juhitigi «viienda kolonni» tegevust Eestis. Sellesse «viiendasse kolonni» kuulusid säärased mõjukad härrad, nagu riigivolikogu esimees Otto Pukk, presidendi vend ja haridusministri abi Voldemar Päts, presidendi kantseleiülem Elmar Tambek, siseministeeriumi üks juhtivaid ametnikke Oskar Angelus, majandusministeeriumi osakonnajuhataja Alfred Vendt, sõjavägede staabi luureosakonna ülem Villem Saarsen, politseivalitsuse direktor Hans Sooman ja paljud teised üldtuntud tegelased.

Üks kõige agaramaid «viienda kolonni» liikmeid oli välisministri abi Oskar Õpik, kes oli oma ülemuse välisminister Karl Selteri hea sõber.

Oskar Õpik ei olnud kunagi osa võtnud avalikust poliitilisest elust. Ta kuulus välisministeeriumi nn. kutseliste diplomaatide gruppi, mis koosnes peamiselt noorematest tegelastest, kes vaatasid riigikogust tulnud Strandmani- või Lattikutaolistele erakonnameestele ülevalt alla. Kui Õpik 1938. aasta jaanuaris Kaunasest tulles Tallinna jõudis, leidis ta välisministeeriumis eest muutunud olukorra — keskasutuse koosseis oli vahepeal tunduvalt noorenenud. Ministeeriumis laiutas administratiivosakonna direktorina välisminister Friedrich Akeli väimees, auahne Damasius Treude, kelle ees pugesis isegi nii staažikad diplomaadid, nagu saadik

Leedu välisministri S. Lozoraitise saabumine Tallinna 6. mail 1936. a. Esireas; Leedu saadik B. Dailide, Leedu välisminister S. Lozoraitis, Eesti välisministri abi H. Laretei ja Eesti saadik Kaunases J. Lepik.

Johannes Markus Varssavis, saadik Karl Tofer Berliinis ja saadik August Schmidt-Torma Londonis, kõnelemata konsulitest ja nõunikest. Uuesti oli välisministeeriumi teenistuses Jüri Sammul, kes oli olnud segatud vapside mässukatsesse. Ta oli küll rikas mees, töötades oma äia mõisas valitsejana. Kuid Sammuli abikaasa tahtis olla diplomaadi, mitte mõisavalitseja proua. Et ta oli kindral Laidoneri abikaasa sõbratar, siis korraldati asi lihtsalt. Tolleaegsele välisministrile Akelile anti korraldus Jüri Sammul ametisse võtta. Ja nii toimuski tolle intrigandi ja karjeristi *come back* välisministeeriumi. Seal töötasid juhtivate ametnikena veel Elmar Kirotar, Nikolai Kaasik, Georg Meri ja teised, keda Oskar Öpik juba varem tundis.

Alates Selteri ja Öpiku avansseerumisest välispoliitika juhtideks, algas avalik koostöö hitlerlastega. Veelgi enam — Eesti astus tihedaisse sidemisse ka Franco ja Mandžukuo fašistlike valitsustega. Häbiväärset osa etendasid Selter ja Öpik

Poola kolonelide-kliki surveavaldamisel Leedule, samuti Eesti ja Läti agressiivse liidu tihendamisel ning Eesti-Saksa sõjalise pakti sõlmimisel. Oskar Öpik oli Saksa saadiku dr. W. Frohweini kuulekas käskudetäitja ning ta ei teinud oma profaistlikust meelsusest mingit saladust.

Suuri nihkeid välisteenistuses põhjustas Eesti ja Nõukogude Liidu vahelise vastastikuse abistamise lepingu sõlmimine, mis toimus 1939. aasta sügisel. K. Eenpalu valitsus esitas lahkumispalve, sest uus olukord nõudis uut fassaadi. Kuid ka J. Uluotsa valitsus jäi sisuliselt endiselt fašistlikele positsioonidele. Sama on maksev ümberpaigutuste kohta välisteenistuses, kus leidis samuti aset vaid fassaadi ümberkohendamine.

Saadikuks Berliini määrati 1939. aasta novembris Möllerson, kes oli olnud saadikuks Helsingis. See oli peadpöörivalt järsk tõus. Saadikukohta Berliinis ihaldasid endale ju ka Selter ja Öpik. Möllersoni kiire karjääri põhjustas Sirgu salapärase surm 1937. aasta suvel Luksemburgis. Igasuguste kuulujuttude tõkestamiseks vajasid nii Eenpalu kui ka Päts selle surmajuhtumi kohta «erapooletut» aruannet. Aruande koostamine tehti ülesandeks Eesti Pariisi saatkonna tolleaegsele nõunikule Möllersonile, kes sõitis Echternachi, «uuris» asja ning saatis siis Tallinna säärase ettekande, mis ülemustele meeldis. Varsti sai Möllersonist täievoliline minister ja saadik Helsingis, kust ta siirdus veelgi tähtsamale ametikohale — Berliini. Sinna sõitis ka Oskar Öpik, kes oli määratud Eesti Berliini saatkonna ametnikuks eriülesannetes. Nagu sõjajärgsetel aastatel on selgunud, oli Öpik juba siis gestaapo kuuenda osakonna (välisluure) agent. Vormiliselt allus ta välisminister A. Piibule, tegelikult oli ta aga presidendi emissar, kellele anti kõige valgustkartvamad ülesanded kontaktipidamises hitlerliku valitsusega.

Oskar Öpik jõudis Berliini 1939. aasta oktoobris. See kohavahetus sarnanes põgenemisega, mille põhjus selgus alles 1942. aastal.

Kuigi sõda oli kestnud vaid poolteist kuud, olid sõjaga kaasaskäivad raskused andnud linnale sünge ja räpaka ilme. Eesti saatkonnaruumid Hildebrandstrassel olid jällegi, nii nagu 1920. aastal, täidetud balti sakslastega, kelle asukoht oli Saksamaal, kuid kes elasid seal Eesti passiga. Nüüd olid nad tulnud saatkonda, et neid passe tagasi anda ja muutuda ümberasujateks — Saksa kodanikeks.

Juba esimesel päeval võttis Öpik osa kinnisest koosolekust, mis toimus veel Berliinis viibiva saadiku Toferi kabinetis. Kohal oli välisministeeriumi pressibüroo juhataja Tattar, kes oli koos Eesti Riia saatkonna nõuniku Rudi von Mickwitziga juba mitu nädalat Berliinis viibinud, pidades läbirääkimisi Eesti-Saksa uue kaubalepingu sõlmimiseks. Kohal olid ka sõjaväeatašee kolonel Jakobsen ja sõjavägede staabi ülema endine abi kolonel Masing, kes oli hiljuti Eestist ära põgenenud ja astunud juba täiesti avalikult Saksa Abwehri teenistusse.

Sellel koosolekul sõeluti vanu asju, kusjuures Öpik läks kolonelidega riidu. Siinkohal tuleks märkida, et välisministeeriumi ja kõrgemate sõjaväelaste vahel valitses leppimatu vaen, sest viimased lugesid end pärast 12. märtsi pööret riigi pere-meesteks ja püüdsid oma kätte haarata juhtpositsiooni igas valdkonnas. Nad segasid end ka välisministeeriumi tegevusse, mis tekitas diplomaatide hulgas palju paksu verd. Sellest järjekordsest kokkupõrkest tegi kolonel Jakobsen oma ülemusele kolonel Saarsenile kohe ettekande. Kuid ajad olid erakordsed ja seepärast pandi too paber vaikselt kausta.

1939. aasta detsembri keskel saabus Tallinnast Berliini delegatsioon majandusminister Leo Sepa juhtimisel. Selle reisi eesmärgiks oli kirjutada alla uuele kaubalepingule. Saksa ametivõimud osutasid delegatsioonile erakordset tähelepanu. Leo

1939. aasta suvel Pärnu plaazil. Vasakult: Eesti välisminister K. Selter, Eesti saadik Riias H. Rebane, pr. Munters, Läti saadik Eestis V. Šumanis ja Läti välisminister V. Munters.

Sepa auks korraldati rida bankette. Pidulikel ooperietendustel oli delegatsioonile reserveeritud valitsuse loož. Leidis aset muidki üritusi, kohtumisi ja nõupidamisi. Kaubandusest räägiti seal aga vähe, sest vastav leping (sakslastele väga soodsate tingimustega) oli juba ammu valmis ja Leo Sepp üksnes signeeris selle.

10. mail 1940. aastal tungis Saksa veermaht Hollandisse. Lõppes «naljaka sõja» periood ja tuli nähtavale prantsuse kodanluse reetlikkus, kes müüs Prantsusmaa hitlerlastele.

Sel äreval ajal jõudis Pariisi kodanliku Eesti viimane saadik Oskar Õpik. Ta saabus sinna mitte Eesti täievolilise ministrina, vaid gestaapo asjadeajajana. Too kurikuulus asutus ei jätnud nimelt kunagi kasutamata võimalust laiendada oma luurevõrku teisel pool rindejoont, vastase tagalas. Ühele säärasele vaatluspostile määras gestaapo Oskar Õpiku, kusjuures kontakt pidi toimuma üle Šveitsi, kuhu oli kolinud Õpiku endine ülemus Selter. Siinkohal tuleb aga märkida, et sedapuhku gestaapo kavatsus luhtus. Sellest tõmbas kriipsu läbi 1940. aasta juunipööre Eestis, mis annuleeris Oskar Õpiku diplomaatilised volitused.

Nagu juba märgitud, lahkus Otto Strandman oma saadikukohalt 1939. aasta lõpul. Tema järglane, Oskar Õpik, saabus Pariisi aga alles 1940. aasta mais. Vahepeal täitis saadiku ülesandeid ajutiselt chargé d'affaires'iks määratud saatkonna nõunik Pallo, kelle peamiseks tegevuseks kujunes joomine. Tõsi küll, seda harastas ta juba Strandmani ajal, kuid salaja. Nüüd aga pummeldas ta täiesti ava-

likult. Mõnikord kujunesid need pummelungid nii kärarikkaks, et ümbruskonna elanikud käisid politseis abi otsimas. Peale pummelungide seisnes saatkonna diplomaatide «töö» igasuguste asjade ja toiduainete kokkuostmises, mille hinnad tõusid sõjaolukorras kiiresti. Erinõunik Pustale anti selliseks äritegevuseks avantsi kolme kuu palga ulatuses.

Mida tegi uus saadik? Nagu varsti selgus, ei huvitanud Öpikut ei sõjasündmused ega poliitiline olukord Prantsusmaal. Kogu tema tähelepanu oli suunatud sellele, et esitada Prantsuse presidendile oma volikirjad ja siis Pariisist lahkuda. Volikirjade üleandmine president Lebrunile toimus 6. juunil. Päev enne seda käis Öpik ametlikul visiidil pea- ja välisministri Daladier' juures. Nagu hiljem kuuldus, võeti Öpik võrdlemisi jahedalt vastu, sest Prantsuse riigimeestel oli muudki muret kui tegelda mingisuguse kääbusriigi esindajaga.

Saksa armee lähenemine Pariisile tekitas linnas tohutu paanika. Algas massiline põgenemine sellest metropolist, mille elanike arv lähenes viiele miljonile. See paanika haaras ka Eesti saatkonna diplomaate, saadik Öpikut ja sõjaväeatašeed kolonel Kurge. Pariisist lahkumiseks vajasisid nad autosid, mida aga kummalgi polnud. Öpik sai lõpuks auto osta Türgi saatkonna Brüsseli atašeelt. Kurg aga ostis eestlase Klimbergi käest «Matfordi», mida Öpik oli vanaks põlanud.

Enne lahkumist saatis Öpik oma sõbrale Selterile Šveitsi abiks saatkonna atašee Malveti. Teine diplomaat — Karl Robert Pusta — sai Öpikult sõiduraha Ameerika Ühendriikidesse. Saatkonna kassa dollarites omastasid Öpik ja Kurg.

Prantsuse valitsus ja president lahkusid Pariisist 10. juunil 1940. aastal. Järgmisel päeval alustas ärasõitu ka kogu diplomaatiline korpus, sealhulgas Oskar Öpik. Too härra ilmus uuesti Eesti ajaloo areenile 1942. aasta suvel, saades endale varsti fašistliku kohtudirektori pahaendelise tiitli.

Eesti saatkonna argipäev Berliinis

Oskar Öpiku ilmumine Berliini lõpetas sealsele Eesti saatkonnale nii omase vaikelu. Algas järjekordne intriigide periood.

Üks suuremaid kokkupõrkeid toimus Oskar Öpikul peakonsul Damasius Treudega. Põhjuseks olid subordinaatsiooni- ja prestiižiküsimused.

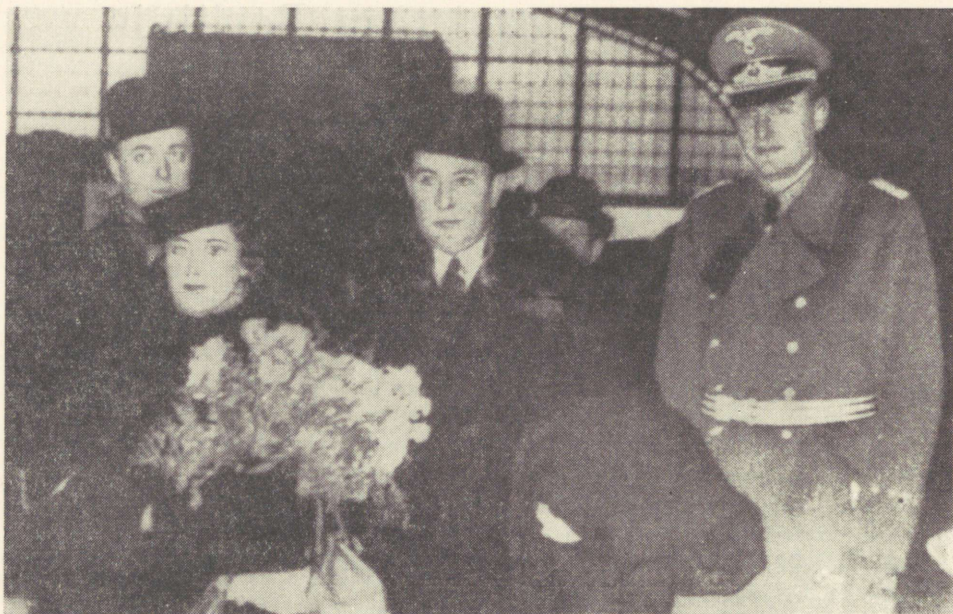
Asi oli järgmine.

Kui saatkonna ametnik prl. J. Johanson 1940. a. jaanuarikuu palgalehti koostas, nõudis O. Öpik, et tema nimi peab palgalehel olema kohe pärast saadikut. D. Treude nägi selles aga oma au hirmsat solvamist. Ta tegi ametnikule kõva peapesu, see hakkas nutma. Samal silmapilgul ilmus saadik R. Möllerson peakonsul D. Treude tupp. Viimane kandis saatkonna juhile kogu loo ette, tähendades, et ta ei saavat säärase ennekuulmatu asjaga kuidagiviisi nõustuda.

R. Möllerson, kes oli ise palju aastaid intrigeerinud Londoni saatkonnas Oskar Kallase jalgealuse õõnestamiseks, käskis Treudel koostada kirjaliku ettekande. Damasius Treude oli nõrk diplomaat. Tema ettekanne ei koosnenud udustest fraasidest, vaid seal oli last nimetatud õige nimega. Ta tõstatas Oskar Öpiku staatuse küsimuse ja see oli Tallinna härradele ülimal määral piinlik.

D. Treude märkis nimelt järgmist:

«Minu seisukoht on see, et sellises olukorras ma saatkonnas kahjuks töötada ei saa. Ma palun Teid, härra saadik, lasta jaanuarikuu palgaleht koostada nii, et see oleks kooskõlas maksvate seaduste, määruste ja antud päevakäskudega. Teie nimetamise kohta saadikuks ja minu nimetamise kohta peakonsuliks on vastavad vabariigi presidendi poolt antud käsud. Härra Birgi nimetamise kohta saatkonna atašeeks on olemas välisministri päevakäsk. Härra Oskar Öpik on saatkonnal olevatel andmetel vabateenijate koosseisuga loodud kohale määratud ametnik eriülesannetes. Järelikult ei kuulu ta välisteenistuse seaduse põhjal üldse diplomaatilisse koosseisu. Kummalisel kombel on talle antud aga koguni diplomaatiline pass! Seda võib muidugi ju seletada mingisuguste välispoliitiliste vajadustega esitada meile sõbralikule riigile kedagi mitte tema õige nimetusega, kuid palgalehe koostamisel ei tohiks enam olla diplomaatilisi vajadusi seadustest ja määrustest mitte kinnipidamiseks.»

Eesti saadiku R. Möllersoni saabumine Berliini.

R. Möllerson nägi selles intsidendis head võimalust mõlemast oma liiga mõjukast ja seega tülikast «alluvast» kiireks lahtisaamiseks. Oskar Öpik oli olnud ju alles hiljuti välisministri abina tema otsene ülemus. Damasius Treude äi, endine välisminister Fr. Akel, omas aga häid sidemeid Kadrioru kamariljaga. Ja see pärast ei lahendanudki R. Möllerson seda tühist tüliküsimust ise, milleks tal kui saadikul täielik õigus oli, vaid puhus kogu loo veelgi suuremaks ja veeretis selle siis välisminister Ants Piibu kaela, kes oli Oskar Öpiku ja tema sõbra Karl Selteri kui ka Friedrich Akeli vana vastane.

R. Möllersoni ettekanne välisminister A. Piibule kannab kuupäeva 27. jaanuar 1940. Esitame selle dokumendi tervikuna, sest ta iseloomustab kujukalt Eesti diplomaate ja Eesti saatkondades valitsenud õhkkonda. Vana vilunud intrigant R. Möllerson kirjutas järgmist:

«Täna hommikul ilmus minu juurde saatkonna atašee hr. Birk ja andis mulle üle peakonsul D. Treude ettekande. Hr. Birk teatas ka, et hr. Treude olevat eile öelnud, et ta täna ametisse ei tule.

Asja kohta on minul seletada järgmist.

25. skp. hr. Treude töötuppa minnes, leidsin sealt eest ka ametniku prl. Johanson. Hr. Treude teatas mulle prl. Johanson juuresolekul kaunis teraval viisil, et tema nõudvat, et palgalehes oleks peakonsul asetatud hr. Öpiku ette, sest viimasel ei olevat saatkonnas üldse õiget positsiooni.

Kuna minul ei olnud midagi asjast teada, vaatasin palgalehte lähemalt ja leid-

Kõrva Saadikule .

Teie korraldusel teatan järgmist :

Mõne päeva eest juhuslikult nähes prl. Johannsoni käes jaanuarikuu palga lette , kus palgasaagata järjestus oli : 1. Saadik 2. Peakonnul 3. Mina , avaldasin prl. Johannsonile arvamist , et järjestus peaks endiselt jääma , s.o. et mind tuleks arhivada kohe peale saadiku .

Prl. Johannson ei ütelnud mulle mitte , et järgi-korras mündatas oli tekitud kolleegi korraldusel , samuti ei kõinud ma seda .

Teisi kõnlesin selle , minu arvates tähelepanet , aja üle kolleegiga suhtumises mul si olnud .

Berliinis , 27. jaanuaril 1940.

Oskar Õpik

Intrigant Oskar Õpik intrigeeris Berliinis ajaviiteks intrigandi Damasius Treudega. Lõpptulemuseks oli viik.

sin, et selles oli hr. Öpik asetatud ette. Hr. Öpik ja hr. Birk olid juba lehele alla kirjutanud. Viimast arvesse võttes ütlesin, et minu arvates ei ole palgaleht juriidiline dokument, mis määraks saatkonna koosseisu järjekorra. Palgalehe järjekorra vastu pole põhjust vormilisest seisukohast vaielda, kuna teatavasti hr. Öpik on endine välisministri abi ja saadik. Pealegi on ka välisministeerium selle küsimuse juba lahendanud sellega, et chargé d'affaires'iks a. i. määrati hr. Öpik ja mitte hr. Treude. Kuna härrad Öpik ja Birk on juba lehele alla kirjutanud, ei pea mina tõhusaks uue lehe kirjutamist, mis oleks asjata aja kulutamine.

Juhtisin tähelepanu sellele, et selliste küsimuste lahendamine kuulub minu kompetentsi ja sellepärast palun tuleva kuu lehe koostamisel minuga konsulteerida ja mina annan siis ka oma direktiivid küsimuse kõige taktilisemaks lahendamiseks.

Sellele vastas hr. Treude, et tuleval kuul seda enam teha ei saavat, kuna hr. Öpik minevat varsti saadikuks Pariisi ja et temal (hr. Treudel) olevat nüüd viimane aeg oma õigusi maksma panna.

Soovitasin hr. Treudel rahulikult asja üle järele mõelda ja palusin teda ka arvesse võtta, et ei oleks sobiv üht tulevast saadikut sellisel kujul desavueerida ametkonna ees.

Järgmisel päeval püüdsin hr. Treudet kahel korral sõbralikus ja eraviisilises jutujamises veenda asja tähtsusetuses ja palusin teda ka arvestada minu kui saatkonna juhi soovide ja nõuannetega, mis on omakorda tingitud minule Tallinnas antud juhtnõõridest. Juhtisin tema tähelepanu sellele, et ma teda pole palunud ja volitanud selliste delikaatsete küsimuste omal käel otsustamiseks. Oleks olnud õigem, kui peakonsul oleks oma soove minule aegsasti esitanud, enne omapead korralduste tegemist ametkonnale. Selle peale vaatamata jäi hr. Treude oma nõudmise juurde ja teatas, et ta esitab kirjaliku ettekande ja ei tule enne tööle, kui pole saanud rahuldust.

Juhtisin tema tähelepanu sellele, et selline teguviis annaks asjale väga halva pöörde, kuna sellised lahkarvamised ei õigusta ametnikku veel omavoliliselt töölt ära jääma.

Eelkirjeldatud sündmustest tuleb järeldada, et hr. Treude peab oma kompetentsiks hr. Öpiku positsiooni fikseerimist ja soovib oma seisukohta suruda läbi maksu mis maksab.

Samuti pean märkima, et hr. Treude on lasknud oma ettekannet kirjutada ümber saatkonna kantseleijõul ja on kantseleis rääkinud oma töölt ärajäämise kavatsusest, nii et asja pole käsitletud vajaliku diskreetsusega.

Sellepärast pean kahetsusega konstateerima, et minu püüded luua saatkonnas usalduslikke vahekordi pole leidnud vastukõla ja on koguni selle vastu pandud kaalule sisemine kord.

Tekkinud olukorras ei jää mul muud teed kui paluda, et ministeerium teeks vajalikud järeldused. Ministeeriumi otsusest palun teatada telegraafi teel.

Lisan juurde ka hr. Öpiku ja prl. Johanson'i seletused.

R. Möllerson.»

Ülaltoodud ettekanne saabus Tallinna 30. jaanuaril. Juba samal päeval käskis välisminister A. Piip kutsuda D. Treude seletuste andmiseks Tallinna. Järgmisel päeval kandis A. Piip kogu loo ette presidendile. K. Päts leidis, et «Treudet ei saa jätta Berliini». Kaks nädalat hiljem see otsus aga muudeti Damasius Treude äia Friedrich Akeli survele. Välisminister A. Piip teatas R. Möllersonile, et küsi-

Mp

ne Välisministri kompetentsi.

Kuni Berliini Saatkonna koosseisu ümberkorraldamiseni, mis on päevakorral, on Berliini Saatkonna koosseisu omavalgelise järjestus, vastavalt teenistuslisele staažile ja palgamääradele, järgmine: Saadik, ametnik eriülesannetes härra O. Üpik, peakonsul härra Treude.

Asjaolu, et ametnik eriülesannetes härra O. Üpik kuulub vabatahtlike koosseisu, ei põhjusta Välisministeeriumi arvates ka mitte ühises palgalehes selle protokollarse järjestuse muutmist.-

Välisminister.

adm.-jur. osakonna direktor.

Eriülesannetega ametnik Oskar Üpik oli Berliini saatkonnas tähtsam tegelane kui peakonsul Damasius Treude.

mus on lahendatud. D. Treude saabuvat varsti tagasi, et jätkata peakonsulina oma ametiülesannete täitmist. Sääraste konfliktide puhul tulevat aga edaspidi saatkonna isikulise koosseisu järjestuses silmas pidada eeskätt teenistuslikku staaži ja palgamäära.

R. Möllersoni malekäik ei andnud seega soovitud tulemust. Nii Oskar Üpik kui ka Damasius Treude jäid edasi Berliini.

Kolm ettekannet

Eesti saatkond Berliinis mängis tühist, protokollaarset osa. Poliitilisi kontakte tugevdati vastastikuste emissaride kaudu, kellena kasutati enamasti välisteenistusse mittekuuluvaid isikuid.

Arvestades eeltoodut, pole põhjust imestada saatkonna ettekannete õõnsate fraaside ja sisuvaesuse üle.

Saadik K. Tofer märgib oma salajases (?!) ettekandes 28. juulist 1939. a. näiteks seda, et: 1) kindral Halder tegi saatkonda viisakusvisiidi, 2) Halder olevat oma külaskäiguga Eestisse jäänud väga rahule, 3) kindral Reegiga olevat Halderil olnud võimalus kõnelda paljude huvitavate teemade üle tänu autosõitudele (Oru), 4) Halderi arvates olevat Reek asjatundliku ja järjekindla mõtlemisviisiga sõjaväelane, 5) kõrgelt hindavat Halder kindral Laidoneri kameraadlikku suhtumist temasse kui Saksa kindralstaabi ülemasse, 6) kohtumine president Pätsiga olevat Halderile olnud mitte ainult kasulik, vaid ka suur *Erlebnis*.

Ja nii läheb see edasi. K. Tofer püüab teha ka poliitilisi prognoose, leides, et sõda ei tule. Kuu aja pärast puhkes aga Teine maailmasõda!

Eriülesannetega saatkonnaametniku Oskar Öpiku ettekandeid lugedes selgub, et see härra tegeles oma eriliste ülesannete kõrval peamiselt poliitilise klatši kogumisega. Oma kirjas 10. novembrist 1939, mis on adresseeritud välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile, teatab ta, et tal oli kohtumine alamriigisekretär Woermanniga, kellele ta olevat andnud edasi Eesti valitsuse õnnesoovid riigikantsler Hitleri õnneliku pääsemise puhul surmast. Samas märgib O. Öpik, et Müncheni atentaat olevat olnud Briti Intelligence Service'i kätetöö. Kirja autor avaldab ühtlasi ka imestust selle üle, miks pole veel tagandatud Himmlerit, kes peab gestaapooparaadi abil vastutama füüreri julgeoleku eest. Edasi konstateerib O. Öpik sakslaste sõjatüdimust. Rahva meeoleolu ei olevat suutnud tõsta ka toidunormide suurendamine. Diplomaatilistes ringkondades klatšitavat Saksa aktsioonist Belgia ja Hollandi vastu, milleks olevat käimas suured ettevalmistused. Tema, O. Öpik, ei pidavat aga säärast aktsiooni tõenäoliseks!! Oma kirja lõpul valgustab ta ka balti sakslaste repatrieerimise telgitaguseid. Teda olevat huvitanud peamiselt see, miks toimus baltlaste äraviimine ülepeakaela. Selguse saamiseks selles küsimuses olevat ta kohtunud mitmete isikutega. Umsiedlungi nii kiire tempo olevat põhjustanud informatsioon, et Tallinnas võib oodata balti

*1. k. An.
Välisriikide
Sõjaväe 2. 1939 - 49
M.*

Salajane.

EESTI SAATKOND.

Berliinis, 28. juulil 1939.

70.

MINISTEERIUM
VÄLISRIIKIDE SAATKOND
1939. juul. 28
13 5

Härra Välisministrile.

Täna kuulastas mind Saksa kindr.staabi ülem kindr.Halder. Ta avaldas mulle enda sugavaima rahulduse hästiõnnestunud küllaskäigu puhul, ning palus üle anda V.V.-le enda otsekohesema tänuavalduse. Kõik, mis ta näinud, olevat jätnud temale parima mulje.

Kindr.Reek'iga olevat tal olnud võimalus kõneleda paljude teemide üle autosõitudel. Kindr.Reek olevat tüüpline sõjaväelane, sõna parimas mõttes: julge, asjatundlik, selge ja järjekindla mõtlemisviisiga.

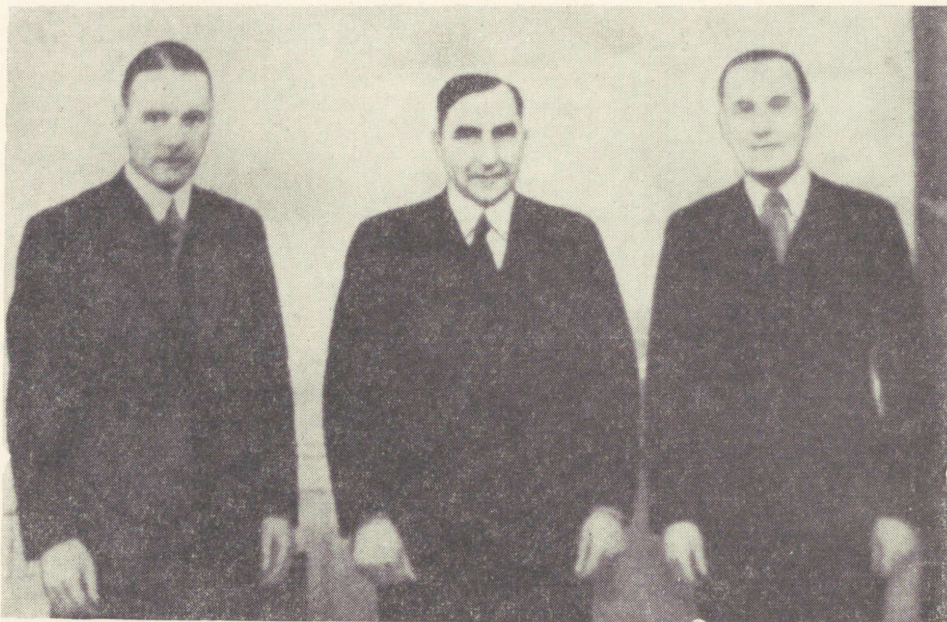
Kõrgelt hindavat ta ülemjuhataja kindr.Laidoneri otsekohest "kameradschaftlich" suhtumist temasse.

Erilist tänu ja sugavat lugupidamisavaldust palus ta üle anda hra Riigi Presidendile; austav vastuvõtt meie suure riigimehe poolt olevat talle ja ta kaasiastele olnud suur "Erlebnis".

- - - - -

Kindr.H. suhtub lähemasse tulevikku rahulikult; ei usu sõjavõimalustesse sugisel. Moskva labirüükimiste event. tulemused ei näe talle tegevat muret; ta ei näi uskuvat, et tulemused võiks osutada mingiks sõjapoliitiliseks suursaavutuseks. Ta on skeptiline, mis puutub SSSR'i efektiiv-jõududesse, samuti sõjalistesse potentsiaalidesse. Kahtleb, kas Moskva üldse soovib

Saksa kindralstaabi ülem kindral F. Halder rääkis saadik K. Toferile, et tal oli olnud Tallinnas võimalus kõnelda kindral N. Reegiga paljude teemade üle.

Läti välisminister Munters, Eesti välisminister Piip ja Leedu välisminister Urbšys kohtusid Tallinnas 7. ja 8. detsembril 1939. aastal.

sakslaste julgeolekut ja koguni elu ohustavaid ekstsesse eestlaste poolt. Nüüd olevat aga Berliini härrad veendunud, et säärane rutt oli asjatu ja et evakueerimist oleks olnud võimalik lahendada rahulikumalt. O. Öpiku kiri lõpeb järgmiselt: «Dr. Raukasel (president K. Pätsi ihuarst. — *Toim.*), tema siinviibimisel paari nädala eest, olid mõned huvitavad kokkusaamised. Ma loodan, et ta Teid neist on informeerinud. Kui mitte, siis soovitan temalt informatsiooni küsida.»

Kellega dr. Raukas kohtus ja mille üle neil kohtumistel räägiti, ei ole kahjuks teada.

19. detsembril 1939. aastal esitas uus Eesti saadik R. Möllerson oma volikirjad Hitlerile. Aruande sellest pani ta kirja aga alles 23. detsembril, sest majandusminister Leo Sepa viibimise tõttu Berliinis tuli tal osa võtta läbirääkimistest ja Saksa võimude poolt korraldatud vastuvõttudest.

Juba Berliini saabumisel äratas R. Möllersoni tähelepanu see, et «lisaks protokollülema abile hr. von Halemile olid jaamas vastas välisministeeriumi nõunik von Grundherr ja mitu päevapiltnikku, mis väikeriikide saadikute saabumisel oli senini olnud tundmatu». Veelgi väljapaistvamalt, allakriipsutatud viisakust näidati üles 18. detsembril minister L. Sepa saabumisel.

Esimese visiidi tegi R. Möllerson oma vana tuttava, protokollülema von Dörnburgi juurde, kes oli mitu aastat töötanud Tallinnas Saksa saatkonna nõunikuna. Dörnburg informeeris Möllersoni, et sõjalaulukorra tõttu on volikirjade üleandmise

25. ET 1939. 113.

EESTI SAATKOND.

Berliinis, 10.11.1939.

N. 16.

M

Välisministeeriumi
Poliitilise Osakonna Direktorile.

Müncheni attentaat. Arvan, et ma ei talitanud valesti, kui eile kokkusaamisel Unterstaatssekretär Woermann'iga avaldasin tema kaudu Saksa Valitsusele Eesti Valitsuse õnnesoovi ja headmeelt Riigikantsler Hitleri õnneliku pühmise puhul surmast. Täna kandsin oma nime sisse Riigikantsleis kaastunde ja õnnesoovide avaldamiseks väljapandud raamatusse. Nagu tagantjärele kuulen, on teised, nende hulgas Leedu ja Läti saatkonnade juhid, samuti talitanud.

Mis puutub attentaaadi toimepanijatesse ja selle motiividesse, siis on siin eilsest päevast saadik makeev ainult üks versioon, nimelt, et see on Briti Intelligence Service'i töö. Konkreetseid asjaolusid selle kinnitamiseks ei ole avaldatud. Kuid juba kõneldakse siin (kohalik rahvas), et miks ei ole tagendatud omalt kohalt Himmler, kes on vastutav oma aparaadiga (Gestapo) juhi julgeoleku eest. Sellest tehakse vastavaid järeldusi.

Sisepoliitiliselt võib attentaat mõjuda tervendavalt. Rahvamasides peaks ilmuma teatav reaktsioon senisele tüdimusele. Kas see nii sünnib, näitab lähem tulevik. Teatav toidunormide suurendamine, millest paari päeva eest teatati, oli ka tarvilikuks osutunud meeolelu tõstmiseks.

Siinsete meeolelude kohta peab märkima, et oodatakse iga päev suuri (ja mitte rõõmustavaid) sündmusi, kõige enam närvetõrjude suure offensiivi ootus lähene rindel, mille edusse usk näib olevat väike. Ka diplomaatilistes ringkondades on nendes päevades uuesti kõneldud Saksa aktsioonist Belgia ja Hollandi vastu, mis-sugune pidada algama enne 15. novembrit, mida järeldatakse suurtest Saksa vägede koondamistest nende kahe riigi piiril. Mina isiklikult ei pea seda tõenäoliseks.

Kokku-

Oskar Öpiku arvates oli attentaat Hitlerile Briti Intelligence Service'i töö.

tseremoniaal lihtsustatud. Ära jäävad ka kõned. Ühenduses sellega viis Dörnburg jutu keeleküsimusele, andes mõista, et oleks võõrastav kasutada vaenlase keelt, s. o. prantsuse keelt. Pealegi ei armastavat Hitler vestelda tõlkide abil. Jõudnud tagasi saatkonda, telefoneeris R. Möllerson kohe Tallinna ja palus ministri abi K. Toferit saata Berliini uued, saksakeelsed volikirjad. Nii ka sündis.

Paar päeva hiljem võttis R. Möllersoni vastu välisminister J. von Ribbentrop, kes oli lahingulaeva «Admiral Spee» hukkamise teatest tingituna äärmiselt sünges meeleolus. Ribbentrop ütles Möllersonile, et sõja tõttu olevat rahvastevahe-line läbikäimine kardinaalselt muutunud. Väikeriikide mugav omaette elamine olevat nüüd mõeldamatu. Nende saatust sõltuvat ainuüksi sellest, kuidas nad oskavad korraldada suhteid oma suurte naabritega.

19. detsembril sõitis R. Möllerson Wilhelmstrassele, et esitada Hitlerile oma volikirjad. See tseremoonia toimus Riigikantselei esindusruumides välisminister Ribbentropi juuresolekul. Kuna kõnesid polnud ette nähtud, andis Möllerson volikirjad üle paari tervituslausega. Seejärel võeti istet ja alustati vestlust «päris kodusel viisil». Hitler olevat sõimanud Inglismaad, Rahvasteliitu ja Skandinaavia riike. Baltimaades olevat temal, Hitleril, ainult majanduslikud huvid.

Oma ettekande lõpul märkis R. Möllerson: «Kuigi audientsidel kõnelevat Hitler tavaliselt kogu aja üksinda, esitas ta mulle võrdlemisi palju küsimusi, nii et tekkis vestlus. Ribbentrop ei võtnud aga oma algatusel üldse sõna.»

Oraakel Berliinist

Konstantin Pätsi ja Kadrioru kamarilja soovunelmaks oli sõja puhkemine Saksa-maa ja Nõukogude Liidu vahel. Nii Eesti kindralstaap kui ka välisministeerium olid veendunud, et Hitler tungib Nõukogude Liidule kallale juba 1940. aasta septembris. Sellest tähtpäevast informeeris Päts isiklikult teiste hulgas ka Lareteid, kes oli tol ajal Eesti saadik Stokholmis. Mis Heinrich Laretei sellele vastas, ei ole teada. Kuid Eesti saatkond Berliinis toitis oma ettekannetega kõigiti Tallinna härrade soovunelmaid, niisama nagu seda tegi ka kindral Reegi ja kolonel Saarseni luureaparaat.

Arhiividokumente lugedes torkavad oma kaine ja objektiivse analüüsiga silma Berliini komandeeritud ETA esindaja Henno Rahamäe kirjad välisministeeriumi pressibüroo juhatajale A. Tattarile.

Henno Rahamägi teatab, et ta on näinud suurt vaeva oma tutvusringkonna laien-damiseks nii sakslaste juures kui ka Berliini akrediteeritud ajakirjanike keskel. Tal on tihe kontakt Poola, Leedu, Läti ja Eesti olude hea tundja Herbert Dresche-riiga ja propagandaministeeriumi pressiosakonna juhi prof. dr. Karl Bömeriga. Samas kurdab H. Rahamägi, et mitmed välismaised kolleegid on hakanud viimasel ajal (1940. a. kevadel. — *Toim.*) tema suhtes distantsi hoidma. Mõned neist olevat ilmse saksavaenuliku hoiaku pärast olnud sunnitud Berliinist lahkuma.

Saksa härrad käituvat aga väga enesekindlatena. Tema, H. Rahamäe arvates pütavat niisuguse hoiakuga maskeerida kindlusetust. Üldine rahva meeleolu ole- vat halvenenud.

Oma kirjas 23. aprillist 1940. a. tõstab H. Rahamägi esile rahujuttude levikut Berliini kõrgemas seltskonnas. Isegi Deutsche Nachrichten Büro välisteenistuse peatoimetaja olevat teinud sellest juttu. Tema, H. Rahamägi, olevat püüdnud son-deerida pinda tähtaegade osas. Sellele olevat too peatoimetaja vastanud aga kõhk-levalt, et aasta lõpu poole olevat pilt juba täiesti selge. Henno Rahamäe arvates olevat rahujutud sihilikult lansseeritud bluff, kuid kirja autoril polevat veel läinud korda välja selgitada, kas need jutud on mõeldud avalikkuse meeleolu tõstmiseks või Itaalia sõttaastumise kiirendamiseks. Viimane oletus olevat aga siiski tõenäo-lisem, sest Norras olevat Saksa üksused andnud itaallaste jaoks näitliku sõjalise õppetunni.

Üldiselt on siin nüüd ettevalmistused töö
intensiveerimiseks tehtud. Herra saadik lubas mõningate
ashtiolevate küsimuste kohta selgust muretseda.

Loodan Teile peatselt jälle kirjutada, siis juba
rohkemate uudistega.

Tervitades

Teie

Henno Rahamägi

ETA esindaja Berliinis.

*ETA esindaja Berliinis Henno Rahamägi saatis Tallinna huvitavaid ülevaateid sõjajaegse
Berliini kuluuaridest.*

Henno Rahamäe prognoosid sõja laienemise suhtes osutusid varsti õigeks. Kirjade autor tegi ka mitmesuguseid konstruktiivseid ettepanekuid Eesti ja Saksa ajakirjanduse edasise koostöö laiendamiseks. Tema, H. Rahamäe arvates olevat selles osas täita eriti tähtsad ülesanded Eesti Ringhäälingul, sest «Saksamaa jälgib väga tähelepanelikult nii temale osutatud sõbralikkust kui ka vaenulikkust».

Henno Rahamäe kirjad ei kuulunud erakorrespondentsi hulka. Need olid ametlikud dokumendid, mis valgustasid Berliini sõjajaegseid kuluuare paremini, kui seda tegi sealne Eesti saatkond. Välisminister A. Piibu käsul tehti H. Rahamäe kirjadedest ära kirjad, mis saadeti informatsiooniks sõjavägede ülemjuhatajale J. Laidonerile ja peaminister J. Uluotsale.

Ainult faktid

Laidoneri, Reegi ja Masingu survele hakati kõrgemaid sõjaväelasi määrama ka diplomaatistele ametikohtadele. Üheks sääraseks mundrit kandvaks diplomaadiks oli kolonel A. Normak, kes täitis alates 1939. aasta märtsikuust Eesti diplomaatilise agendi ja hiljem chargé d'affaires'i ülesandeid Franco fašistliku valitsuse juures.

Alljärgnevalt esitame fakte kolonel A. Normaku ettekannetest Eesti Välisministeeriumile ja Eesti sõjavägede staabi ülemale kindral N. Reegile.

4. märtsil 1939. aastal esitas kolonel A. Normak Burgoses oma volikirjad Franco valitsuse välisministri abile. Samal päeval tegi ta sissekirjutuse kindral Franco külalisraamatusse ja külastas välisministeeriumi poliitilise osakonna ülemat Ginés Vidal y Saurat ning välisministeeriumi diplomaatilise kabineti ülemat Frederico Olivani.

*

6. märtsil 1939. aastal kirjapandud ettekandes rõhutab kol. A. Normak, et äride vaateakendel olevat näha igasugust kaupa, kuid see olevat kallis. Väliskaupadest paistvat silma «eriti Saksa kaubad ja näiteks Saksa väeosade intendantuuri hoovis võis tähele panna umbes 3 raudteevaguni täit tühje õllekaste (firma «Löwenbräu»)».

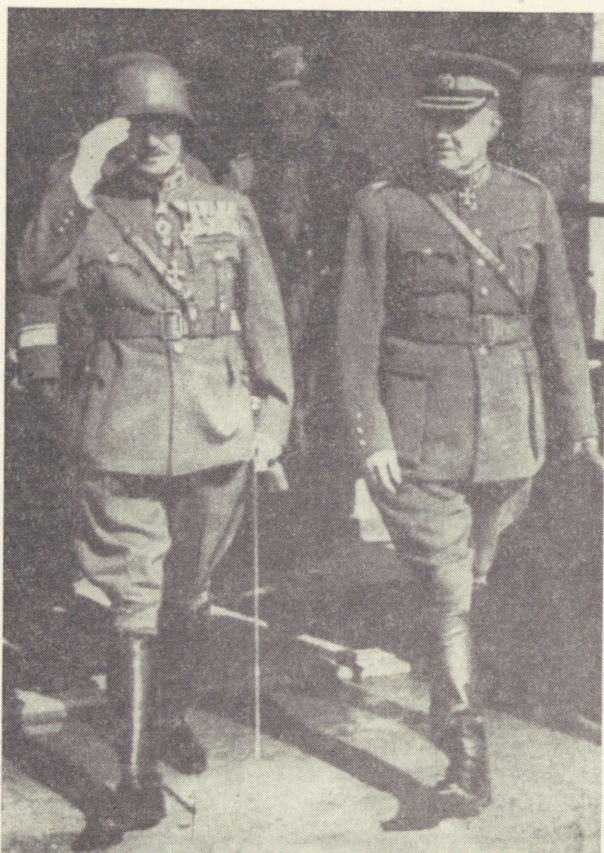
*

Franco staabis olevat kol. A. Normakule öeldud, et rindele ja väeosadesse lubatakse teda minna alles pärast Franco valitsuse *de jure* tunnustamist Eesti poolt.

*

Kol. A. Normakul olevat Franco ohvitseride hulgas terve rida tuttavaid Prantsuse Kõrgemas Sõjakoolis veedetud aastaist. Eriti hea vahekord olevat tal oma vanade sõprade, Franco staabi operatiivosakonna ülema kolonelleitnant Barrosga ja salaluure, välisandarmeeria ning poliitilise politsei ülema kolonel Ungriaga.

*

Ungari sõjavägede ülemjuhataja kindral Shvoy külastas 1936. aasta suvel Tallinna. Pildil: Shvoy ja Laidoner.

Kol. A. Normak kandis Hispaanias eesti sõjaväemundrit, milleks ta hankis loa Franco välisministeeriumilt.

*

Oma ettekandes kindral N. Reegile (8. märtsist 1939) kurdab kol. A. Normak, et tal on võimatu astuda kontakti Franco staabiülema kindral Francisco Martin Morenoga, sest viimane ei võtvat põhimõtteliselt vastu nende riikide esindajaid, kes pole Franco valitsust veel *de jure* tunnustanud. Selle asjaga olevat vaja ka Eestil kiirustada.

*

Franco poolel sõdiv Saksa korpus «Condor» koosnevat peamiselt lennuväe ja õhukaitse eriteadlastest. Korpus «Condor» abistavat ka Franco vägede raadiosidevõrku, õhukaitsepataraisid ja õhuvaatlusposte. Burgoses asuvasse «Saksa intendantuuri» jooksvat kokku umbes 1 sm läbimõõduga rasked kaablid, mis A. Normaku arvates kuuluvat sakslaste erisidevõrgule. Saksa «intendantuuri» (tegelikult oli see korpuse «Condor» staap) ees võivat alaliselt näha autosid, mille juhtideks olevat Hispaania vormis sakslased.

*

V.Lp.härra Minister ja
armas sõber,

Täna saatsin telegrammi:4217 VOLITUSED SAABUMATA, TÄLEN
DAVALT KESKNÄDALAL HENDAYE'st. Lood selle Hispaania postiga
on tõesti imelikud, kuid nähtavasti kirjade kinnipida-
jaks on Sõjatsensuur. Tallinnast 9.märtsil saadetud tele-
grammi uute volituste asjus sain kätte alles 10.skp, sest
tensuur kutsus mind välja telegraafi, nähtavasti mitte
teades, kellega tegemist. Kui nad said aru, et on tegemist
välisriigi esindusega, siis muidugi ei nõutud enam sisu
tõlkimist jne.

Eila h-ra Malvet käis Bayonne'is, et ära viia ühte kir-
ja staabile. Ta võtis sealt ka ühenduse Pariisi Saatkonnaga
Telefonühendust Prantsusmaaga siit veel pole. Kõnelusel
selgus, et minule on juba nädal aega tagasi saadetud eda-
si üks kiri naiselt ja praegu keegi ei tea, kus see kiri
vedeleb. Sõjatsensuuris muidugi keegi meie maakelt ei mõis-
ta ning ümbrikule naine on nähtavasti pannud vähe tiitleid
ja aunimesid, nii et post ei saa aru, kellega tegemist.

Kolmas näide, reedel saatsin kirja Pariisi Saatkonnale
kahel teel, recommandée ja par avion. Kumbki kirjadest
polnud veel esmaspäeval kell 1400 kohal. Kuid siit Pariisi
rongid jõuavad 11 tunniga.

Ka liiklemisel on siin raakusi. H-ra Malvet näiteks 9.
skp ei pääsenud üle piiri Prantsusmaale, kuhu ma teda saat-
sin postiga. Tuli kirjutada Välisministeeriumi San Sebas-
tiani esindusele ja nüüd siis eila ta pääses sellest nõiu-
tud ringist välja. Meil on praegu lood sõiduks vaid Burgo-
sesse, nüüd lubati 2 päevapildi ja erinote'i esitamisel
anda lood liiklemiseks riigi tervel territooriumil.

Volikirjade mittesaabumise tõttu, kuid eriti seepärast,
et tuli eelteade nende väljasaatmisest ma pole veel läinud
Bilbaosse Tööstus-Kaubandusministeeriumi. Kui ma siinses
Vämin esinduses rääkisin uute volituste ootamisest, siis
selgus, et pean minema uuesti Burgoosesse. See on ka hea,
sest ainult Burgooses on võimalik minul saada kokku härra-

*Hendaye, 15.03.39.
Kõik minu kirjad
Hendaye'le. Nüüd
Hendaye'le. Nüüd
Hendaye'le. Nüüd
Hendaye'le. Nüüd*

*Telegrammid on
San Sebastian.
Kõik uue
San Sebastiani
—*

Kolonel A. Normaku kiri välisministri abile O. Öpikule.

Välismin. Saarsen . Tallinn.

A
6 He kaudu sõtkuile.
15. II. 39.
W Saarsen
62
7

Rindele väeosadesse saab pääseda pärast de jure tunnustamist. Side Ülemjuh. staabiga loodud. Vastutulek seal kindel. Tuttavaid leitud üks.

Normak, Kolonel

Saadud 07. III. 39.

W. Saarsen
Kolonel
II osakonna Ülem.

Kolonel A. Normaku telegramm sõjavägede staabi II osakonna ülemale V. Saarsenile.

Sõda Hispaanias olevat Saksa lenduritele lahingukooliks. Kõik need lendurid, kes on sooritanud hästi rea õhulahinguid, saadetakse tagasi Saksamaale, sest neid «ässasid» kasutatavat seal lennuväe instruktoritena.

*

Side Saksamaaga toimuvat ka õhutrassi abil, mis kulgevad üle mere ja üle Itaalia Alpide. Hiljuti (4. märtsil 1939) olevat Prantsuse Alpides leitud seal paksus udus allakukkunud reisilennuki «Junkers 52» põlenud rusud ja nende alt üksteist söestunud lennuväemundris laipa. Kahe laiba juurest olevat leitud ka dokumendid — välispassid. Need välispassid olevat kandnud väljaandmise kuupäeva 30. nov. 1938, millest nähtuvat, et nende omanikud said Hispaanias viibida vaid ligi kolm kuud.

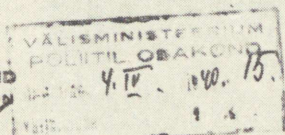
*

San Sebastianis külastas kol. A. Normak trofeede näitust, kus leidis Prantsuse, Poola, Inglise, Vene, Šveitsi, Tšehhoslovakkia ja Mehhiko päritoluga relvi, kaasa arvatud tankid ja soomusautod. Kol. A. Normak küsis kirja teel kol. V. Saarsenilt, kas ta peab hankima vene relvade täpse dokumentatsiooni, mida tal olevat lihtne saada. Vastus oli jaatav.

*

ESTI SAATKOND
ESTONIAN LEGATION

Nr. 86

Salajane

TELEPHONE: KENSINGTON 8473.

107, QUEEN'S GATE,

LONDON, S.W. 7

30 märtsil 1940.

Valisministeeriumi
Poliitilise Osakonna Direktorile.

Tallinn.

B.B.C. teatas eile, et Taani ranna läheduses Briti allveelaeva "Ursula" poolt hiljuti torpedeeritud Saksa aurik "Heddernheim" sõitis Eesti lipu all. Admiraliteedist kinnitati mulle seda teadet. "Heddernheim" on sõitnud Eesti lipuga kuni momendini, mil "Ursula" andis hoiatuspaugu. Kas selle järele "Heddernheim" Eesti lipu asendas õige lipuga, polnud hästi näha, kuna oli juba pime.

Teatavasti ei ole võõra lipu tarvitamine sõjalaevadel vastolus rahvusvahelise mere sõja õigusega. Kui "ruse de guerre" on see lubatud, tingimusel, et enne tulistamise alustamist heisatakse õige lipp.

Kaubalaevade suhtes pole seisukohad nii selged. Kuid Saksa kaubalaevad on viimasel ajal sagedasti sõitnud vale lipu all.

W. Saadik

Saadik.

Saksa kaubalaevad sõitsid sõja algul sini-must-valge lipu all.

Endine K. Pätsi majandusministeeriumi juhtiv ametnik A. Vendt ja Eesti Punase Risti esimeses san.-kindralmajor H. Leesment vastuvõtul Tallinna komandandi kindralmajor R. von Frenzi juures (september 1941)

Kindral Franco sõdurite riietus olevat ebaühtlane, lohakas ja räpane. Kantavat baskide barette, kampsuneid, jopesid ja keepe. Võõrihmasid nägevat harva. Saapad olevat hoolimata kuivast ajast ikka veel porised. Marsilauluna lauldavat üsna tihti ka Horst Wesseli laulu hispaaniakeelsete sõnadega. Omavahelist tervitamis- kommet sõjaväelastel ei olevat. Ka ohvitseridest minevat sõdurid nohisedes mööda.

*

Kol. A. Normaku kulleriks oli Pariisi Eesti saatkonna sekretär Peeter Malvet, kes käis üle Hispaania-Prantsuse piiri ja postitas kirjad Bayonne'is.

*

15. märtsil 1939. aastal tunnustas Eesti valitsus Franco fašistlikku režiimi *de jure*. 22. märtsil andis kol. A. Normak välisministrile kindral krahv Jordanale üle chargé d'affaires'i volikirjad. Juba samal päeval võttis tema vastu ka Franco staabiülem kindral Martin Moreno. Juures oli ka luureosakonna ülem kolonel Luis Gonzalo Victoria. Lepiti kokku sõjalise informatsiooni saamises. II osakonna ülemale kol. L. G. Victoriale anti korraldus vastata kol. A. Normaku poolt varem esitatud kirjalikele küsimustele. Talle anti luba kasutada sõitudel rindele ka foto-aparaati. Kol. A. Normakut huvitasid eriti vabariiklaste kindlustusvõõndid, mis olid langenud Franco vägede kätte.

*

25. märtsil 1939. aastal saatis kol. A. Normak Eesti sõjavägede staabiülemale kindral N. Reegile ettekande, millest loeme: «Punaste parimaks suurtükiks rindel on osutunud N. Vene 124 mm suurtükk, laskekaugus 13 km. Neid suurtükke olevat saadud sõjasaagina, kuid vähese laskemoonaga. Punasel poolel olevat olnud kasutamisel veel ka Prantsuse 155 ja 75 mm suurtükid. Kuid prantslased olevat punastele müünud kalli raha eest prahti. Kõik 75 mm kahurid on olnud täiesti läbilastud raudadega, nii et punased neid üksikutel juhtudel üldse ei saanud kasutada. Ka on prantslased müünud punastele maailmasõjaaegseid kergeid Renault' tanke.»

*

Operatiivosakonna ülem kolonelleitnant Barroso teatas kolonel Normakule, et Kataloonia pealetung tulevat Saksa Sõjaakadeemias põhjalikule uurimisele. Selle pealetungi ajal olevat nimelt «üks Itaalia diviis näidanud üles ebakindlust». Kindral N. Reek on ettekande selle lause alla kriipsutanud ja kommentaariks juurde kirjutanud: «Huvitav!! N. R.»

*

17. aprillil 1939. aastal teatas kol. A. Normak Eesti Välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile järgmist: 1) Tal olevat hea kontakt Itaalia suursaatkonna nõuniku Guido de Montorioga, kes oli varem Tallinnas chargé d'affaires'iks, 2) vallutatud Madriidi olevat võinud asuda välismaalastest ainult Saksa suursaadik, 3) Madriidi südalinn olevat enam-vähem korras, 4) Prantsuse suursaadik marsal Pétain olevat öelnud, et temal, Pétain'il, olevat rohkem raskusi Pariisiga kui Burgosega, s. t. Franco valitsusega, 5) Hispaania härrad olevat Prantsuse valitsuse peale väga vihased, sest see ei andvat tagasi Hispaania Panga kullatagavara, mille punased olid sõja ajal deponeerinud Prantsuse Panga ladudesse.

*

24. mail 1939. aastal saatis kol. A. Normak Tallinna pika kirjelduse Franco võiduparaadist, mis toimus Madriidis 19. mail. Sellest selgub, et too paraad toimus Castellaani puisteel, kus defileeris 150 000 meest. Paraadist võtsid osa ka sakslaste ja itaallaste eliitüksused. Diplomaatilise korpuse tribüün olevat olnud üsna rahvarohke.

Samal õhtul olevat toimunud galaetendus Calderoni teatris. Franco olevat hilinunud ligi tund. Pärast hünni laulmist olevat kindral Franco uuesti püsti tõusnud, et tervitada üle saali vastasloosis asunud marssal Pétain'i. Viimane olevat saluteerinud roomlaste kombe kohaselt. Etenduse kaks viimast vaatust olevat Franco ja Pétain veetnud caudillo looži taga asuvas salongis.

Diplomaatiline korpus olevat võtnud veel osa Franco poolt korraldatud raudist, mis olevat aset leidnud El Escoriali kloostris. Uhte suuremasse saali olevat paigutatud troon ja Franco olevat seisnud selle ees. Protokolliülema märguandel olevat saadikud ja chargé d'affaires'id pidanud umbes 5 m kauguselt tegema Francole kummarduse ja selga pööramata taanduma saali vasakpoolse seina äärde. Maiustuste ja jookidega koormatud laud olevat paigutatud aeda. Vastuvõtul olevat viibinud ka proua Franco ja diplomaatide abikaasad. Kutsed sellele vastuvõtule olevat välja saadetud viimasel minutil. See olevat olnud ettevaatusabinõu, sest Madriidis olevat olnud levinud kuuldused kavatsetavast atentaadist Francole.

Orduriigi lõpp

1934. aasta rahvaloenduse andmete järgi oli Eestis 16 346 balti sakslast. Järgmistele aastatele jooksul see arv langes. Nende sakslaste kohta oli 157 organisatsiooni. 131 organisatsiooni kuulus Saksa Ühingute Liitu («Der Verband deutscher Vereine in Estland»), mis asutati 1920. aastal. Pärast Hitleri võimuletulekut see liit tasalülitati.

Teiseks kogu balti sakslust koondavaks organisatsiooniks oli Saksa Kultuur-omavalitsus. Peale muude ülesannete, mis tal juba seaduse järgi oli täita, nagu kohaliku saksa rahvusregistri pidamine jne., püüdis nimetatud organisatsioon saavutada ka ideoloogilisi ja poliitilisi sihte. Eriti kujukalt tuli see nähtavale «Balti Vendluse» päevil 1933. aasta lõpul. Avaliku skandaali tõttu pidi siis Saksa Kultuuromavalitsus loobuma nii ideoloogiliste kui ka poliitiliste sihtide legaalsest taotlemisest. Kuid nende sihtide jaoks tekkis uus organisatsioon — «Volks-deutsche Vereinigung» (VDV).

VDV oli allutatud üheiskulisele juhtimisele — landesleiterile, kelleks oli Viktor von zur Mühlen. Temale allusid kreisleiterid vastavalt maakondadele, ja nii edasi kuni kohapealse rakuni. VDV-d kandval ideoloogial oli «uuendusliikumise» nimi, mis ei tähendanud aga midugi muud midagi kui fašismi. VDV oli suuna ja tegevuse määrajaks kõigile sakslastele ja nende organisatsioonidele. See mootor töötas täie pingega selleks, et haarata riigis tegelikud juhtpositsioonid. Seda tehti enam-vähem varjatult. Käsud ja korraldused tulid Saksamaalt.

Peale seaduslike organisatsioonide olid sakslastel veel illegaalsed organisatsioonid, nagu ordutaoline «Balti Vendlus», siis organisatsioonid, mis finantseerisid talude kokkuostmist, ja poliitilised võitlusorganisatsioonid, mille liikmeid võis tunda vaid eraldusmärkidest, nagu sakilise noolega läbistatud sõõrist või hõbepeaga nõelast. Neid kanti kuuerabatil.

Saksa Ühingute Liidu juhatus koosnes 30. oktoobril 1939. aastal järgmistest isikutest: Berend Ströhm, Ernst Rosen, Herbert Dehn, Kurt Weiss, Helmuth Weiss, Wilh. Wrangel ja Otto Schulmann. Saksamaale olid sõitnud järgmised juhatusliikmed: Karl Stempel, A. Hesse, pastor E. Walter ja advokaat O. Lutz. Kõige mõjukamad saksa ühingud olid Aktsiaklubi ja Mustpeade Klubi, mis koondasid endasse saksa seltskonna koorekihi.

26. märtsil 1939. aastal pidas oma järjekordse koosoleku Saksa vähemusrahvuse kultuurinõukogu, kus esines ettekandega nõukogu president dr. Helmuth Weiss. Kõneleja rõhutas muuhulgas järgmist: «Uuestiloodav noorteorganisatsioon (Hitlerjünged! — *Toim.*) peab kindlalt kujundatama kultuuromavalitsuse raamidesse.

44 schen Staaten statt.

Deutsche Agitatoren erscheinen
bei uns als Reisende, Touristen, Kauf
leute u. a. -

Och will hoffen, dass diesem
Schreiben zeitig die gebührende
Achtung geschenkt wird.

Ganz ergebenst

Hugo Hellwiz }

19. IV. 39.

Balti sakslane Hugo Hellwiz informeeris president K. Pätsi taästliku Saksamaa salasep-
tustest Eestis.

Selleks tuleb loodavale organisatsioonile anda rahvuslik ühtsus. Selles asjas on kõneldud haridusministriga, kes andis ka teatavaid lubadusi. Otsust on oodata kevadel. Teiseks tähtsamaks küsimuseks on meie rahvusgrupi kaugeleminev organisaatorlik «läbiliigestamine». Mõõdunud aasta lõpul olid meil siseministriga vastavad läbirääkimised. Kuid need ei andnud esialgu soovitud tulemusi. Aga me kavatseme seda eesmärki saavutada siiski mõnel muul teel.»

Kuidas see «läbiliigestamine» tegelikult toimus, seda paljastas kujukalt balti sakslase Hugo Hellwizi kiri Konstantin Pätsile. Esitame selle dokumendi (19. aprillist 1939) tõlke siinkohal tervikuna:

Väga austatud ja väga lugupeetud härra president!

Niinimetatud sakslaste hulgas Balti riikides leidub vähe tõelisi sakslasi, aga lojaalseid kodanikke veelgi vähem. Neid võib ühe käe sõrmedel üles lugeda ja ka siis jääb veel mõni sõrm üle.

Mina, selle kirja kirjutaja, kuulun ka nende harvade lojaalsete kodanike hulka.

Ma ei saa küll öelda, et ma Balti riike ja nende juhte eriti armastan, aga sellele vaatamata olen ma ühe Balti riigi kodanik. Ma tahan olla lojaalne kodanik ja mitte reetur, keda minust tahetakse teha, sest

TUNNISTUS

Selle ettenäitaja

Höimaja (Höim), Richard sünd. 19. II 1899

on sakslase ^{abikaasa} ja Saksaa Kultuurivallitsuse rahvusnimekirjas Eestis
sisse kantud.

Esimees:

M. Wilm.

Sekretär:

Ant. Eickman

Tallinn, 30. XII. 1939

Alus: Rahvusse kuuluvuse aluste määramise seaduse (R. T. 93, — 1934, 745) § 12 ja siseministeriumi seletused
4 jaan. 1935 Nr. 1909

ZUR
UMSIEDLUNG
ZUGELASSEN

Säärase tunnistuse põhjal lahkus Eestist tuhandeid kadakaid.

ma söön Balti riikide leiba ja pean lugu nendest maadest, kus osatakse leiba toota. Saksamaal on aga ju kõigest nappus. Ka 20. sajandil leidub sakslasi, kes on oma kodumaale truud ka siis, kui selle kodumaa nimeks ei ole Saksamaa.

Mulle ei meeldi, et teatavad väljastpoolt Balti riike pärit olevad jõud püüavad balti rahvastele ette valmistada veresauna. Ma ei taha verd, ma vihkan sõda, ja vihkan ka inimesi, kes kavaluse ja vägivallaga võõraid rahvaid ja riike hävitada tahavad. Ma loodan, et balti rahvad tahavad ja oskavad oma maad aktiivselt kaitsta. Mind on kutsutud paljudele siinsete sakslaste salajastele konverentsidele ja nõupidamistele, kus on astunud üles Saksamaalt salaja kohalejooks-

nud agitaatorid ja kus on selle üle otsuseid vastu võetud, kuidas Balti riike ruineerida.

Meie, kohalikud sakslased, tahame kõigepealt kultuuriküsimusi käsitlevate nõudmistega üles astuda. Need nõudmised on sääraseid, et neid ei saa ükski endast lugupidav suveräänne riik rahuldada. Siis pöördume meie aga kaebustega ja abipalvetega Saksa riigi valitseja poole, et meid halastamatult rõhutakse. Me laseme välja parooli: «Üks rahvas, üks riik, üks füürer!» ja palume Hitlerit, et see liidaks Balti riigid Saksamaaga. Kõik see peab aset leidma praktikas juba ammu läbiproovitud mustriga järgi. Iseendastmõistetavalt langeb kõigepealt Leedu ja siis ka Läti ja Eesti. Kas Teil pole siis vahendeid, et säärast ohtu vältida?

Ühel sakslaste salajasel nõupidamisel leidis aset alljärgnev: kui kõik tõsised küsimused olid läbi arutatud ja otsused vastu võetud, kui Balti riike ja nende juhte oli küllalt sõimatud, kui oli maitstud alkoholi, esitas üks kohalviibijaist Saksamaalt saabunud külalisele küsimuse, kuidas kavatsevad Hitler ja Mussolini võimu enda vahel jagada siis, kui maailm on vallutatud. Sellele vastas emamaalt saabunud külaline sarkastilise naeratusega: «Ducele anname auameti — Berchtesgadeni vanema portjee ülesanded!» Kõik koosolekust osavõtjad puhkesid selle peale homeeriliselt naerma. Samal viisil naerdi välja ka kõik Euroopa demokraatlikud riigimehed. Too riigisakslane ütles umbes nii: «Chamberlain on vana loll ahv, keda veetakse varsti ringi ja näidatakse publikule kui laadanumbrit.» Poola kohta ütles külaline sõna-sõnalt järgmist: «Rumala poola härja Beckiga ja teiste Poola võimukandjatega künname me Preisimaal varsti põldu.»

Istungi lõpul muutus riigisakslane tõsiseks ja ütles: «Nüüd on teile asi selge. Lühikese aja jooksul kuulub kolm neljandikku Euroopast Saksamaale. Täitke oma kohustusi. Mis puutub Mussolinisse, siis on see liiga rahutu ja kardetav sell, et teda võiks vabandusse jätta. Mussolini ja teiste Euroopa marionettide jaoks on meil juba ette nähtud kindel ja soe kohake Gotlandil!»

See salajane nõupidamine leidis aset ühes ilusas kohas Riia lahe rannikul. Sääraseid koosolekuid korraldatakse regulaarselt ka teistes Balti riikides.

Saksa agitaatorid ilmuvad meie juurde kui reisijad, turistid, ärimehed jne.

Ma tahaks loota, et sellele kirjutisele pööratakse väärilist tähelepanu.

Sügava austusega Hugo Hellwiz

See oli tõelise patrioodi kiri. Ärakirja eeltoodud dokumendist saatis Vabariigi Presidendi Kantselei teadmiseks välisminister Karl Selterile. Viimane kirjutas sellele oma märkuse: «Palun kõnelda minuga.» Adresseeritud oli see märkus välisministri abile Oskar Öpikule. Mida need kaks hitlerlikku spiooni omavahel rääkisid, ei ole teada.

Siinkohal tuleks märkida, et Eesti välispoliitika juhte oleks pidanud alarmeerima ka Saksa ajakirjanduse üha agressiivsem toon, mis ületas kõik riikidevahelistes suhetes lubatavad piirid.

Siseeministeriumi Üld osakonnale

Kaasaletatud ained ja
koostanded.

K. Hoerschelmanni teinud
Eestlased; S. Hoerschelmanni
Põlva tüüministratsioon
vanad ja ei ole.

Karl Hoerschelmann

ja Elisabeth

Elisabeth Hoerschelmann

Patrijätkä
40

diiv. t. 33 k. 1 Nõmme.

Palve

Palun meie allkirjad Saksamaale
ümberasujate nimestikust kustutada,
kuna toimisime seda pisut mõtlena-
tult ja nüüd oleme otsustanud
siiski siia elama jääda ühes pere-
konnaga.

5 märtsil 1940 a.

Tallinn

Karl Hoerschelmann

Elisabeth Hoerschelmann

1 - 20 sent
1940
Märtsil

Paljud balti sakslased lahkusid Eestist vastu oma tahtmist.

Orduriik lõppes nii. Ümberasujate saba Saksa Kultuurvalitsuse hoone ees Toompeal.

«Danziger Vorposten» (29. 11. 38) avaldas näiteks G. H. artikli «Kaheksa sajandit saksa kunsti Baltimaadel», mis lõpeb nõnda: «Sellele Saksa esimese riigi koloniaalmaale peame edaspidi suuremat tähelepanu pöörama.»

«Danziger Neueste Nachrichten» (29. 11. 38) tõi ära F. J-i artikli «Baltimaade kunst», kus öeldakse muuseumi järgmist: «See on maa-ala, mis Versailles' lepingu kohaselt kujutab meie esivanematelt Balti kääbusriikide kasuks kaduma läinud maad... Just nüüd, kui meie meeles mõlguvad Saksa Teise riigi (keiserlik Saksamaa. — *Toim.*) asumaad Aafrikas, on soovitatav ka meeles pidada meie Esimese riigi (orduriik. — *Toim.*) poolt asustatud koloniaalmaid Baltikumis.»

Ajakirjas «Europäische Revue» (jaanuar 1939) avaldas Freytag-Loringhoven artikli «Poliitika ja õigus», kust loeme: «Riigi kahekümne aasta juubelid näivad esimesel pilgul peaaegu pühadusteotamisena. Oma riiki kõrgelheidvate rahvaste loomulikule vaistule vastab vajadus oma riigi minevikku kaotada müütilises pimeduses ja tugineda legendidele seal, kus ajalugu üles ütleb. Mõned aga, kelle rahvad kunagi pole tundnud oma isiklikku riigielu, ei suuda oodata oma nooruse tuhinas pikemat ajavahemikku, mis oleks juubelipidustustele rohkem väärikam, ja on neid pidulikult pühitsenud.» Edasi kirjeldab autor Poola, Leedu, Läti ja Eesti kahekümne aasta pidustusi. Kolme viimase riigi puhul märgib autor järgmist: «Kõnedes ja kirjutistes rõhutati, et nad kahekümneaastase olemasoluga on tõestanud oma elujõulisust. Kriipsutati alla ka tegelikku sõltumatust, mida nad Balti *entente*'i raames püüavad demonstreerida. Kõike seda ei hakka me arvestama, kuna ei tohi unustada, et kaks aastakümnet ka väikeste rahvaste elus ainult väikest ajavahemikku kujutab. Siia juurde tuleb aga palju muud, millest ei saa mööda minna. Kõigepealt tõuseb üles küsimus, kas elanike arvult nii nõrgad rahvad — vaevalt 1 miljon eestlast, 1,5 miljonit lätlast ja 1,7 miljonit leedulast —

on üldse suutelised arendama oma kultuuri ja majandust, ilma et nad tugineksid mõnele suurele rahvusele.» Edasi kirjeldab autor eredates värvides orduriiki kui Saksa esimest asumaad ja kiidab Balti aadli käitumist, kelle varandus olevat aga pärismaalaste poolt võõrandatud.

Tekib küsimus, milline oli siis kohalike sakslaste majanduslik erikaal kodanlikus Eestis? Ruumpuudusel esitame selle kohta siinkohal ainult mõned üksikud näited.

5. veebruaril 1940. aastal ilmus kõigis suuremates ajalehtedes teadaanne, et kindlustusseltsid «Polaris» ja «Eesti Union» on ühinenud. Uhtlasi selgus, et «Polarise» juht- ja ametkond oli peaaegu eranditult sõitnud Saksamaale. Et vältida kahekordseid kulusid, mis oleksid tekkinud lahkujatest tühjaks jäänud «Polarisele» uue ametkonna komplekteerimisel, teisalt aga «Eesti Unioni» ametkonna palkade näol, siis teatati ühinemisest ametlikult ja võeti lahkunute asendamiseks üle «Eesti Unioni» ametkond.

Et saksa kindlustusseltside olemasolu laiemale avalikkusele oli senini teadmata, siis mõjus see teadaanne plahvatava pommina. Selgus ka, et eelnimetatud kindlustusseltside aktsiapaketi enamiku omanikeks olid kaks sakslaste suurettevõtet — Põhja Paberi- ja Puupapivabrik ning aktsiaselts «A. M. Luther».

Sakslastele kuulus teatavasti ka Eesti suuremaid kindlustusseltsi «EKA», mille peaosanikeks olid Hermann ja Claus Koch. «EKA» juhatusliikmeks oli ka pankur Claus Scheel.

Eestlastele polnud kaugeltki ükskõik, missuguste ringkondade kätte ja valitsemisele koondusid rahva poolt kogutud kapitalid. Eriti oli see kehtiv kindlustus- asjanduse kohta, sest siin ei saadud vastutasuks otseselt mingisugust reaalist hüvitust, nagu kauba ostmisel, vaid raha kanti kokku usalduse alusel. Siinkohal tuleks meenutada Saksa kindlustus- asjanduse eriajakirja «Lebensblätter» tõendust, et välismaal asuvate Saksa kindlustusseltside kaudu voolavat igal aastal suuri summasid tähtsaks toeks Saksa sõjamajandusele ning et igaüks, kes võttis nendes seltsides kindlustuse, väljendas oma usku Hitleri-Saksamaa tulevikku.

Eestil kui mereriigil käis väliskaubandus peamiselt sadamate kaudu, täpsemalt öeldes, Tallinna sadama kaudu, sest kõik teised sadamad ei omanud nimetamis- väärset tähtsust.

Tallinna sadamas valitsesid aga peamiselt saksa ettevõtted. Välislaevaliinidest olid ainult Tallinn—Soome ja Tallinn—Kopenhaageni liin eestlaste käes ning liinil Tallinn—Hamburg—Antwerpen—Rotterdam liikus ainult üks Eesti laev võõraste laevade hulgas. Kogu ülejäänud kauba- ja reisijate liiklus Saksamaa ning Rootsiga oli sakslastele kuuluvate laevakontorite käes, kaubavedu Inglismaale toimus inglaste kapitaliga töötava laevaliini kaudu. Seega valdav osa Eesti väliskaubandust käis läbi võõraste käte.

Kui rahuajal võõraste laevaliinide ja võõraste laevaagentide teenistus Eesti väliskaubanduse arvel kujutas ainult rahvamajanduslikku kaotust Eestile, siis sõja- ajal tähendas selline kontroll hädaohtrikuks spionaaži Eesti kaubaliikluse suhtes, eriti läbikäimises erapooletute riikidega. Sõja puhkemisel alanud totaalne blokaadi tõttu ei olnud enam midagi võimalik edasi toimetada mereteed kaudu, sätumata kaaperdamise hädaohtu. Ning kaaperdamine oli muidugi hõlbus sellel sõdival riigil, kes laevafirmade kaudu täpselt teadis laaditud kaupade või kaasa- sõitvate reisijate nimekirja.

Võõraste laevafirmade sallimine Tallinna sadamas oli otsene neutraliteedi rik- kumine. Eriti torkas see silma 1939. aasta talvel, kui inglaste laevaliinid lõpeta-

Ka tudikesed järgnesid füüreri kutsele.

sid oma tegevuse ja järele jäid ainult sakslaste ettevõtted. Eestil kui erapooletul riigil ei oleks tohtinud nüüd enam ühegi võõra firma jaoks olla sadamas ruumi. Koos laevakontoritega oleks tulnud likvideerida ka kõik speditsoonifirmad ja teised sääraseid ettevõtted, mis kuulusid muulastele ja olid seotud merendusega.

Kuid Tallinna sadamas ei olnud jäme ots muulaste käes mitte üksnes laevaliine ja speditiooni alal, vaid ka suur osa sadama piirkonnast kuulus sakslastele, kes tegid seal, mida tahtsid. Nii oli J. C. Kochi firmal 1,5 ha maad koos mitme aidaga, Thomas Clayhillsi ettevõttel, mille omanikuks oli sakslane H. Witte, oli 5 ha ja rida hooneid, Gahlnbäckile kuulus umbes 1 ha, mis asus otse kai ääres. Peale selle oli aktsiaseltsi «Rottermanni Tehased» käes sadama lähedal üle kolme hektari maad ja sakslaste firmal «Estakland» oli koos hoonetega Sadama tänavas 0,5 ha suurune krunt. Kokku kuulus sakslastele sadama kõige lähemas ümbruses üle 10 ha maad. Võib kujutleda, mida see tähendas nii väikese sadamapiirkonna kohta, nagu see oli Tallinnas!

Muulaste osatähtsus domineeris ka Eesti tööstuses ja kaubanduses sellisel määral, et põhikapitalide summa oli umbes 3:1 muulaste kasuks, ning isegi ühistegevust ja riiklikke ettevõtteid juurde arvates ei saanud veel täit tasakaalu. Mida säärane muulaste ülekaal tähendas, seda näitas kujukalt asjaolu, kuidas eestlasi noiti pideva järjekindlusega eemale ametikohtade täitmisel muulaste ettevõtetes.

SÕJAVÄGEEDE STAAP
II OSAKOND

VÄLISMINISTEERIUM
POLIITILISE OSAKOND

T. salajane.

oktoobril 1939.

Välisministeeriumi Poliitilise Osakonna
direktorile.

Juuresolevalt saadan Teie korraldusse Ühe .
kontrolli poolt kinnipeetud kirja, mis adresseeritud Werner von Kugelgen'ile Berliinis.

Lisa: 2 lehte ja 1 Umbrik.

V. Saarsen

Kolonel,
Osakonna Ülem.

M. Kugelgen

Kaotus,
ja osakonna aj. Ülem.

Kolonel V. Saarseni luureosakond perlustreeris ka eraisikute kirjavahetust.

Kui küsida, kui palju eestlasi oli näiteks ametis Scheeli pangas, aktsiaseltsis «Eesti Paber», Lutheri vabrikus ja firma «Clayhills and Sons» kontorisis või mõnes teises muulaste ettevõttes, siis ei olnud vastuse leidmine kerge. Oli terveid tööstusharusid, mis kuulusid muulastele ja kus eestlastest ametnikke võis tükutulega otsida, näiteks puu-, paberi- ja mäetööstus. Selle kohta mõned näited.

A/s. «Lutheri» juures oli kuus välismaa eriteadlast. Läti kodakondsusesse kuulusid üks eriteadlane jõu ja soojuse ratsionaliseerimise alal ja teine kolloidkeemia alal. Saksa kodakondsusesse kuulusid vineerplaatide meister, metallplaatide graveerija, müügilao juhataja ja puuhoovi juhataja.

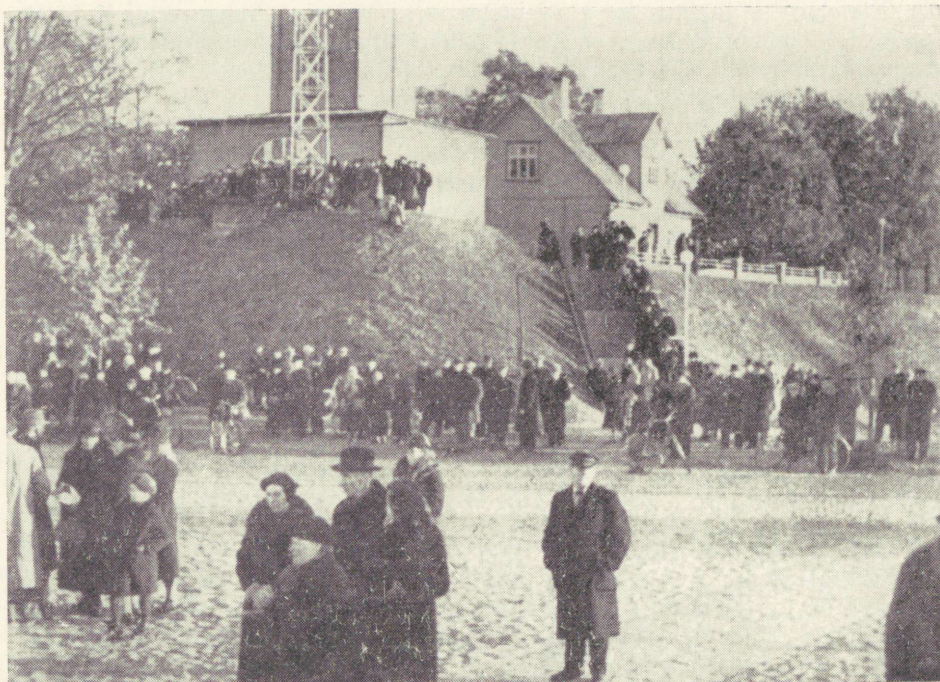
Kreenholmis oli üks juhatusliige Saksa kodanik, samuti üks tehniline direktor, teised tehnilised direktorid olid Briti kodanikud, meistritest mitmed Saksa kodanikud. Üldse oli neid kaugelt üle kümne.

Narva kalevivabrikus olid kaks juhatusliiget ja kontoritööde korraldaja Hollandi kodanikud, tehniline direktor ja kangameister Saksa kodanikud.

Narva linavabrikus oli vabriku juhataja Briti kodanik, džuudiosakonna juhataja Saksa kodanik, ketrusosakonna juhataja Tšehhi kodanik ja üks poolmeister ilma kodakondsuseta.

Sindi kalevivabrikus oli üks juhatusliige Soome kodanik, villaketruse ja villakudumise juhatajad Poola kodanikud, puuvilla pleegitamise ja apreeterimise meister Tšehhi kodanik.

Põhja Paberi- ja Puupapivabrikus oli üks juhatusliige Hollandi kodanik, tehniline direktor Briti kodanik, tselluloosi insener ja keemik Soome kodanikud, katla-insener Saksa kodanik ning käärimise meister Rootsisst.

Pärnakad jälgivad ümberasujate mereleminekut.

A/s. «Siegeli» ametnikud olid peaaegu kõik sakslased.

Muulaste ettevõtetesse kõlbasid eestlased ainult lihttöolisteks. Spetsialistid toodi aga välismaalt ja mitte ajutiselt, vaid päriks. Olukord oli läinud koguni nii kaugele, et sakslased löid oma «sillapea» ka Eesti Pangas, kusjuures need saksa ametnikud ei võtnud vaevaks isegi eesti keelt ära õppida.

Ka pärast sakslaste lahkumist 1939. aasta sügisel jäi juhtiv koht sakslastele. Plaani mõte seisnes selles, et osa majanduselus juhtivaid sakslasi jäeti töötama siia riigisakslastena nende endistel kohtadel ning need firmad muudeti riigisaksa firmadeks.

Saksa ettevõtete peakeskusteks olid kaks Saksa panka, kuhu jooksid kokku niidid kõigist Saksa ettevõtetest. Need pangad olid Scheeli Pank ja Tallinna Aktsiapank. Mõlemasse jäi alles mitu isikut senisest juhtkonnast: Scheeli Panka juriskonsult-prokurist A. Riesenkampf, peasekretär H. Dehn ja advokaat M. Bock ning Tallinna Aktsiapanka juhatusliikmed R. Schulmann ja A. Saar.

Ka paljudesse suurettevõtetesse jäid alles endised tegelased: aktsiaselts «Fr. Krull» — juhatusliige N. Essen, samuti konstruktor H. Blomerius, A/s. «Põhja Paberi- ja Puupapivabrik» — juhatusliige A. Winter ja M. Hornbruch, A/s. «A. M. Luther» — prokurist E. Bremen ja B. Orlovsky, A/s. paberivabrik «Koil» — juhatusliige V. Giesse, raamatupidaja W. Eylandt ja ametnik G. Jürgens, A/s.

«Saku Õlletehas» — juhatusliige H. Neufeldt. A/s. «Volta» — juhatusliige K. Stark ja insener A. Liefländer. Rosen ja Ko. — juhatusliige C. Rosen, prokurist P. Dellingshausen, prokurist A. Weymarn, tehniline juhataja Th. Monop. A/s. «Tallinna Kõievabrik» — juhatusliige J. Girard de Soucanton jne.

Riigisaksa ettevõteteks taheti muuta säärased tuntud firmad, nagu aktsiaseltsid «O. Studé», «Tormolen», «C. Siegel» ja «AEG», firmad «V. Kordes», «Lier ja Rossbaum», «Th. Clayhills and Sons», laevaselts «Balti Lloyd» jt.

Pärast 1939. aasta ümberasumist jäi Eestisse väga elujõuline baltlaste grupp. Need isikud olid majanduslikult hästi kindlustatud. Järgnedes füüreri kutsele, oleksid nad kaotanud härrasmehelikud elamisvõimalused ja kontrolli oma varanduste üle. Peale selle oleks neid «seal kusagil» seotud töö- ja sotsiaalsete kohustustega. Seda kartsid siiajäanud aga kõige rohkem. Elades Eestis, jäi neile peale mugava elu alaline võimalus sümptatiseerida «emamaale» ja näidata end «emamaa» huvide eest edasivõitlejatena, mis oligi nende eksistentsi õigustuse aluseks.

Püsima jäid ka sakslaste organisatsioonid. Opteerumise käigus likvideeriti ainult seitse ühingut. Rahvaloenduse andmete järgi oli Eestis umbes 16 300 sakslast. 1939. aasta sügisel ja talvel lahkus neist 13 000. Eestisse jäi umbes 2800 isikut, kelle kohta tuli 150 organisatsiooni, seega iga 18 isiku kohta üks organisatsioon!

Kui 1939. a. oktoobri algul Saksa riigi juht avaldas üleskutse balti sakslaste tagasikutsumise kohta, siis äratas see kutse laialdast vastukõla. Eesti rahvas võttis omaaegse orduriigi viimaste jäänuste ärakoristamise vastu suure rahuldustundega. Teisest küljest tekitas aga see (võõra riigipea) kutse suurt kihinat-kahinat meie kadakate hulgas. Kui 15. oktoobril kirjutati Eesti ja Saksamaa vahel alla vastav kokkulepe ja algas kohalike sakslaste lahkumine, siis tuli hõõruda imestuse pärast silmi. Selles, et äraminejate esimestes ridades sammus kolmkümmend pastorit eesotsas okupatsiooniaegse tegelase Martin Nurmega, polnud midagi ootamatut. Kui aga lahkujatega liitus rida kõrgemaid sõjaväelasi, riigiametnikke ja niisugune verelt põline eestlane, nagu seda oli Paide linnapea ja Isamaaliidu tegelane Pärli, siis oli asi enam kui veider, sest need inimesed olid ju andnud truudusvande Eesti riigile.

Tuleb märkida, et sääraseid kadakaid oli tuhandeid. Paljud neist kandsid eestitatud nimesid.

Must kabinet

Tähtsat osa etendas vaikival ajastul niinimetatud Kadrioru kamarilja — presidendi sugulased ja lähemad sõbrad. Sellesse musta kabinetti kuulusid eeskätt Pätsi pojad Viktor ja Leo ning vennad Nikolai, Voldemar ja Peeter Päts. Neile lisandusid veel presidendi külimees Mihkel Pung, Nikolai Pätsi naisevend kolonel Nikolai Helk-Tšistjakov, Voldemar Pätsi abikaasa Johanna vend Aleksander Veiler, Viktor Pätsi äiapapa Jaan Lattik, välisminister Karl Selter, majandusminister Leo Sepp, haridusminister Aleksander Jaakson, riigivolikogu esimees Otto Pukk, presidendi kantseleiülem Elmar Tambek, välisministeeriumi üks juhtivamaid mehi Elmar Kirotar, presidendi ihuarst dr. G. Dunkel ja mitmed teised.

Kadrioru kamarilja hingeks oli presidendi vanemadjutant kolonel Grabbi, kellest sõltus palju, eeskätt pääsemine Pätsi jutule. Kolonel Grabbi oli kindralstaabi ohvitser. Ta oli lõpetanud Prantsuse kõrgema sõjakooli ja rääkis korralikult vene, saksa ning prantsuse keelt. Oma iseloomult oli ta vaikne ja kõrk ning oskas hoida saladusi. See omadus tagas talle Pätsi piiramatu usalduse. Grabbi oli tahtnud õppida sisearhitektuuri, sest tal oli hästi arenenud ilumeel ja avar arusaamine kunstist. Ka need võimed lähendasid teda Pätsile, kes kannatas nagu kõik auto-kraadid paraadehituste püstitamise igivana tõve käes. Kolonel Grabbi sai Pätsile asendamatuks nõuandjaks eriti Oru lossi väljaehitamisel.

Oru lossi oli lasknud ehitada pururikas vene koloniaalkaupmees Jelissejev. See arhitekt Baranovski plaani järgi püstitatud palatso oli mõeldud kingituseks tsaarile. Kuid keiser ei olevat kingitust vastu võtnud, pidades vastutasuks nõutud aadliseisust Jelissejevile paljuks. Omanik nimetas Oru lossi «detski domikuks» — lastemajakeseks, sest seda kasutasid suvel peamiselt tema lapsed ja nende kasvatajad ning õpetajad. Elati uhket elu, rikas mees võis endale lubada kõike. Revolutsioonikeerises põgenes Jelissejev Prantsusmaale. Orule ta enam ei tulnud ja loss seisis kasutamata ning ilma jooksva remondita kuni 1936. aastani, mil Eesti Vabrikantide Ühing ta ära ostis ja Pätsile kinkis, kes otsustas seda kasutada oma suveresidentsina. Enne seda tehti lossis muidugi põhjalikke ümberehitusi. Oru loss muutus kõige luksuslikumaks ehituseks Eestis. Lossi kõige esinduslikumaks ruumiks oli suur vastuvõtusaal, mis läbistas kaks majakorda ja oli ümbritsetud rõduvööndist. Tähelepanu paelus suur laemaal, mille autoriks oli vene kunstnik V. Makovski. Üks omapärasemaid ruume oli kaminatuba, mis oli kujundatud talutare stiilis. Laes asusid rasked «aampalgid», lauad ja toolid meenusid talutaatide poolt meisterdatud mööblit ja pikergused elektrilambid sarnanesid seinaprao vahele pistetud peergudega. Kamin ise oli määratu suurte dimensioonidega, võttes enda alla kogu saaliseina. Luksuslikult olid välja ehitatud kõik

Oru loss.

teisedki ruumid, nagu suur ja väike söögisaal, suitsetamis- ja muusikasalongid, bridžituba, piljardisaal jne. Seinakaunistustena oli kasutatud peamiselt balti kunstnike töid (Hoffmann, Sneff, Gebhardt, Dücker jt.). Suuri töid võeti ette ka lossi ümbritsevas pargis, kuhu kaevati kala- ja luigetiigid ning istutati palju haruldasi põõsaid ning puid. Ehitati välja ka sadam, kus sildusid presidendi vimplit kandvad kiirkaatrid. Kõik see neelas tohutud summad rahva raha, mille eest oleks saanud püstitada mitu haiglat, lasteasutustest kõnelemata.

Siinkohal tuleks märkida sedagi, et Konstantin Päts armastas ka mängida heldet onu, kes jagas toetusi. Selle odava populaarsuse saavutamiseks sai ta riigi eelarvest ja riigi klassiloterii puhastuludest iga aasta ligi pool miljonit krooni. Selle summa jagamine tekitas suuri intriige, milles etendasid telgitaguste niiditõmbajatena tähtsat osa Kadrioru kamarilja liikmed.

Kuid selle musta kabineti huvi ei paelunud ainuüksi raha, vaid ka poliitilised päevaküsimused, eriti juhtivate ametikohtade jagamine. Päts ja tema taga seisnud must kabinet määras ametisse ministrid, saadikud, linnapead, maavalitsuste esimehed, kohtunikud, Tartu Ülikooli ja Tallinna Tehnikainstituudi rektorid, ainult paberil eksisteerinud Teaduste Akadeemia akadeemikud, riigile kuulunud majanduslike ettevõtete direktorid jne. Suurt paanikat tekitas Kadrioru kamarilja hulgas 1939. aasta sügisel asetleidnud poliitiline kriis, mis kukutas peaminister Eenpalu. Ainuke mees, kes nende arvates oleks sobinud Eenpalu järglaseks, oli surnud. See oli vapside füürer Artur Sirk, kelle Eenpalu salapolitsei ja kolonel Masingu luureosakond kaks aastat varem olid Echnernachi linnakeses Luksemburgis likvideerinud. Ka Päts oli selle arvamusega nõus, et Sirgust, kes oskas hästi

Deutsche Gesandtschaft

Der Marineattaché

B.Nr. 574.

Helsinki/Helsingfors, 9. Sept. 1938.

Hä Kaivopuisto 15,4
Östra Brunnsparken
Post. 61000
Tel.

An

Sojavägede Staabi II Osakond, Herrn Oberst Maasing,

T a l l i n n

=====

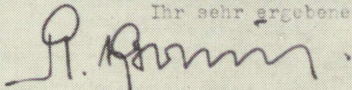
Sehr geehrter Herr Oberst!

Zu Ihrem Schreiben Nr.68 vom 8.8.38 beehre ich mich, noch folgendes mitzuteilen:

- 1.) Das Oberkommando der Kriegsmarine bittet um möglichst baldige Mitteilung des genauen Zeitpunktes für das Eintreffen von Oberleutnant zur See B ä r e n g r u b .
- 2.) Da Bärengrub während seiner Kommandierung in Deutschland die dort festgesetzten Sperrgebiete berühren wird, muß er im Besitze eines besonderen Ausweises sein, für den das Oberkommando noch die Angabe der Nummer des Passes von Bärengrub erbittet. Geburtsdatum und -ort habe ich wohl richtig vermerkt mit: 28.3.1906 zu Järvamaa und als seine Heimatdienststelle den estnischen Marinestab.

Für recht baldige Übermittlung der gewünschten Angaben wäre ich besonders dankbar.

Mit den besten Grüßen
Ihr sehr ergebener

Besti kõrgemate ohvitseride ees ei olnud Saksamaal keelutsoone.

*Presidendi vennad Peeter Päts ja
Nikolai Päts.*

massi tunnetel mängida, oleks saanud sobiv peaminister. Kuid teda ei olnud enam. Tuli leida uus mees. Kamarilja kaalus Karl Selteri kandidatuuri, kuid leidis, et oma targa pea poolest oleks ta küll sobinud, kuid oma kõrgi südame ja rohkearvuliste isiklike vaenlaste tõttu mitte. Lõpuks ei jäänudki muud valikut — valitsuse pidi moodustama Jüri Uluots.

Jüri Uluots oli Eestimaa õiguse ajaloo professor, peale selle suur keerutaja ja targutaja. Politiseerimine vabariigi algaastail, istumine põllumeestekogudes, riigivanemakandidaadina üleskerkimine vapside laiutamise ajal, tegutsemine rahvuskogus ja lõpuks riigivolikogu esimehe amet polnud Uluotsale siiski niivõrd mõjunud, et poliitika oleks talle verre läinud. Ta oli nõrk organisaator ja ei suutnud oma tahet kunagi läbi viia. Mustal kabinetil, kes piilus Saksamaa poole, oli tema seljataga hea tegutseda.

Raskeks löögiks Kadrioru kamariljale oli nende kavalaima mehe — Karl Selteri lahkumine Eestist, kes kombineeris ennast 1940. aasta jaanuaris saadikuks Genfi. Ärevust tekitas ka presidendi tervislik seisukord. Päts kannatas tol ajal raskete

18 nr. 38
153

Teie N 488 - 4.08.38 peale.

*Sõjavägede Staabi
II se osak. ülemale.
Järgnevalt saadud teade
määrab, et 27.10.38
Festungspersonaal
ühendatakse ja määratakse
Festungspersonaal
S. o. allüks ja selleks
kõrvaldada.*

Vastavalt Jäseneeriväe Jnspektori kirjale 30.07.38 - N 82
pöörasin kirjalikult sellekohase küsimustikuga Saksa Attasede
Gruppi poole.

27.10.38 saabus Attasede Gruppilt kirjalik vastus, millise käe
olevale juurdepanen ja millest järgneb, et Attasede Grupp soo-
viks, et vastav mõtetevahetus nende küsimuste üle kindral R-gi
siinviibimisel Kindlustuste Jnspektsioonis asetleiaaks.

Saksa kuukirjas "Der Sturm" - N 64 -1938a. on ilmunud Saksa
Maavägede Juhatus /Jn Fest, IV b, / vastav korraldus 26.07.38
kindlustuste personaali komplekteerimise ja ettevalmistamise
kohta, millise varal nii mõnigi Jns. Jnspekt. poolt ülestõstetud
küsimustest on sõlgitatist leidnud.

Oleks soovitav, et h. kindral Rieberg siiajades kaasavõt-
taks ühe täielise nimekirja neist küsimustest, mis teda sel
alal veel huvitaksid.

Lisa: "Der Sturm" N 64.

Attasede Gruppi kiri 27.10.38

V. Jakobson
Kolonel.

Narva jõe kindlustustevöönd ehitati Saksa kindralstaabi plaanide ja juhendite järgi.

Salajane

K i i r e.

märtsil 9

Sõjavägede Staabi Ülemale.

Teie korralduse kohaselt küsiti ja saadi Saksamaalt
nõusolek Lahingukooli üleme kolonelleitnant A. SIMSON'ile
lühendamiseks umbes 1,5 kuuks saksa sõjaväkke motoriseer-
imise ja mehhaniseerimise küsimustega tutvumiseks.
Saadud nõusoleku kohaselt peab kolltn. Simson Saksamaale
ilmuma 21. sk. p. eelval. Kuna kolltn. Simson ei ole varemalt
välismaisel lühetusel viibinud ega saanud toetust era-
riietuse korraldamiseks, siis palun Teie eestkostmist,
et temale määrataks § 2-b summadest toetust Kr. 250:-
suuruses.

W. Saarsen
Kolonel,
Osakonna Ülem.

A. Jaakson
Kapten,
A. Osakonna Ülem.

Paljud Eesti ohvitserid said oma väljaõppe Saksa sõjaväes, nende hulgas ka Lahingukooli
ülem kolonelleitnant A. Simson.

JAVAE ESINDAJA
SAKSAMAAL

Sõjavägede Staabi II-se Osakonna Ülemale.

10. august 1939 a.
Nr. 114.

Kapten Kurgvel
Berlini 10. septembris
R. Meas
Tõdustatud

23.08.39
LA

5 Heva
44. sõidaku
a. mehe
a. mehe
23.08.39

Täienduseks oma kirjale N 114 - 10.07.1939a. esitan
lühikese juures laavägede juhat. Attašede gruppi kirja
N 2374 - 15.08.1939a. Attašede Gruppi vastuse kohaselt
peaks kapten Kurgvel 15. septembriks Berliinis olema, et en-
ne Sõjaakadeemia kursuse algust, 22.09.39, läbiteha nädaline
staz kusagil saksa vaeosas.

Pean otstarbekohaseks, et kapten Kurgvel juba 10. sept.
Berliini läkitatakse, et talle võimalust anda enne stazi ja
Sõjaakadeemia kursuse algust tutvuneda siinse olukorraga ja
korterit küsimuses end ringi vaadata, eriti korteri ehk isegi
mööbleeritud toa leidmine Sõjaakadeemia läheduses nõuab
nii mõnegi päeva aega ja läheb siin järjest raskemaks.

Täpsest kapten Kurgvel'i siia saabumise tähtajast palun
informeerida.

W. K. Grabbi
Kolonel

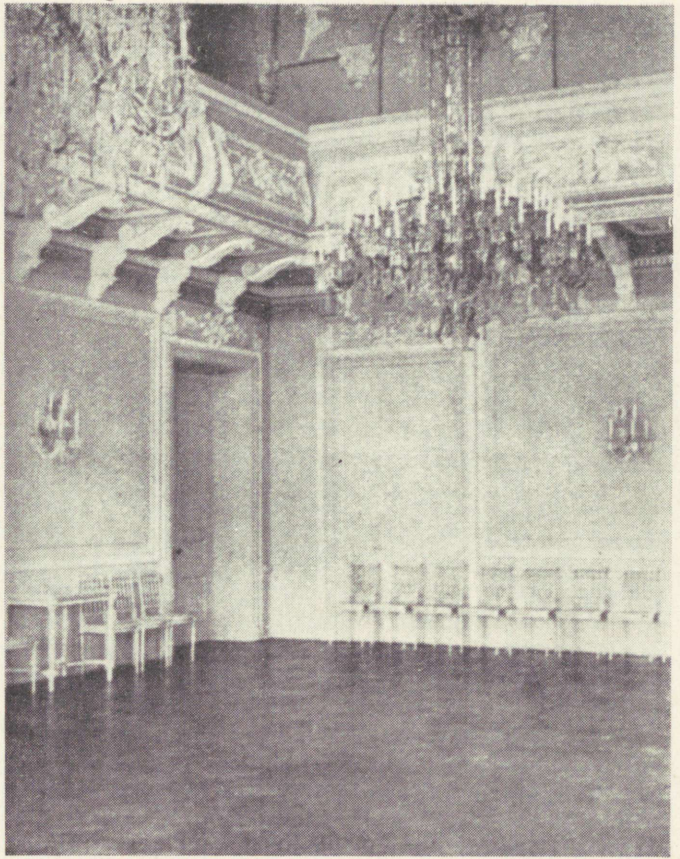
Kolonel.

Eesti kindralstaabi luureosakonna ohvitser kapten A. Kurgvel pidi minema Saksa sõja-
akadeemiasse ennast täiendama. Sõja puhkemine tõmbas sellele kavatsusele aga kriipsu
peale.

reumahoogude all. Peale selle põdes ta suhkruhaigust ja piinles neerukivide käes,
vajades pidevalt oma ihuarstide dr. J. Raukase ja dr. G. Dunkeli abi ning hoo-
litsust.

Suverääni haigus põhjustab õukonnas alati pingelise õhkkonna. Nii oli see ka
1939/40. aasta talvel Eestis. Kes saab Pätsi järeltulijaks, kui midagi juhtub? See
küsimus ei vaevanud ainuüksi musta kabineti liikmeid, vaid ka võõra võimu
esindajaid.

Ühel vastuvõtul Saksa saatkonnas sattus näiteks presidendi kantseleiülem Elmar
Tambek kamina ees kohvitassi ja konjakiklaasi juures istudes pikemasse vestluse
USA chargé d'affaires'i Leonardiga. Kõnelus toimus saksa keeles. Mõlemad vest-
luspartnerid olid juba kõrgendatud meeleolus ja sõelusid käimasoleva sõja sünd-
musi. Lõpuks kaldus jutt ka Pätsile. Ameeriklane ei hiilunud taktitundega ja
leidis, et Päts on juba vana mees, kelle surm pole enam mägede taga. Eestlased
peaksid sellele mõtlema ja uue mehe järele ringi vaatama. Tambek vastas põikle-
valt ja leidis, et presidendi järglase küsimus ei tekitavat mingeid raskusi. Leo-
nardi kahtles selles. Neil, USA-s, peetavat nimelt kartoteeke kõigi maade silma-
paistvate isikute kohta. Eestit käsitleva kartoteegi andmetel ei olevat aga siin
kuigi suurt valikut presidendi järglase leidmiseks. Diplomaatilised vastuvõtud ei
ole muidugi õige koht, kus nii õrnu probleeme arutada. Ka Tambekil muutus
olukord kõhedaks ja ta suunas kiiresti jutu teistele, süütumatele radadele. Pätsi
haigusest räägiti palju, muuseas ka kolonel Grabbi bridžiõhtutel, kus käisid koos

Oru lossi peosaal.

peale presidendi perekondliku klanni veel garnisoni ülem kindral Brede, välisministeeriumi kõrgem ametnik Kirotar, Briti chargé d'affaires Gallienne jt. Järglasest siin muidugi ei kõneldud, vaid avaldati lootust, et haige peatselt paraneb.

Päts ise arutas musta kabineti liikmetega aga omakorda kindral Laidoneri järglase küsimust («kui Laidoneriga peaks midagi juhtuma»). Päts ei olnud Laidonerist ja teistest kõrgematest ohvitseridest kuigi heal arvamusel. Otse vastupidi. Oma lähimate usaldusaluste ringis, kelle vaikimisele võis kindel olla, avaldas ta korduvalt imestust selle üle, kust küll sääraseid juhid välja on tulnud (Eks ikka tsaari, Denikini, Koltšaki ja Wrangeli armeedest! — *Toim.*). Laidoneri kui sõjavägede ülemjuhataja kohale pidas Päts kõige sobivamaks kindral Traksmaad, kes oli olnud lühikest aega ka saadikuks Moskvast. Pätsile soovitati sõprade poolt küll esimeses järjekorras kindral Sootsi ja teisena kindral Tõrvandit. Kuid Sootsi puhul ütles Päts: «Jätame parem vana Sootsi välja!» Kindral Tõrvandi jaoks oli tal aga

ainult üks sõna: «Ei!» Sõjavägede staabiülemaks oleks saanud Pätsi suur soosik kindral Jaakson, kes oli pidanud avaliku arvamuse rahustamiseks haridusministri kohalt lahkuma, andes aset neutraalsemale kujule — professor Kogermanile. Ei ole täpselt teada, kas need kombinatsioonid ka kindral Laidoneri kõrvu ulatusid. Võib teha ainult oletusi, sest küllap olid Laidoneri tädipoja kolonel Saarseni luureosakonnal oma nuhid ka mustas kabinetis. Kindel on igatahes see, et Pätsi ja Laidoneri vahekord muutus 1939. aasta sügisel väga jahedaks ja nende kohtumised nelja silma all väga haruldasteks. Neid ühendas vaid ühine sümpaatia Hitleri-Saksamaa vastu.

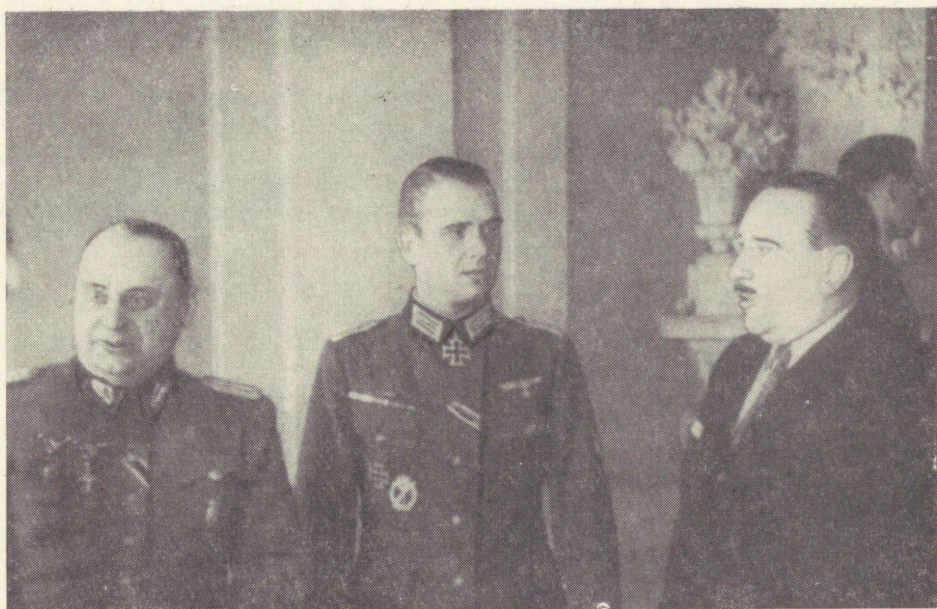
Pätsil tekkisid soojad sidemed kohalike sakslastega teatavasti juba Esimese maailmasõja aastail, mil ta töötas koos säärate mõjukate tegelastega, nagu rüütelkonna peamees parun E. von Dellingshausen ja rüütelkonna sekretär vabahärra E. von Wetter-Rosenthal. Pätsi suhted Saksa okupatsiooni võimudega 1918. aastal on hästi teada. Oma sümpaatiatundeid saksa mõisnike ja nende landesveeri vastu ei varjanud Päts isegi Asutavas Kogus, kus puhkes tema kõne pärast suur skandaal. 1922. aastal, kui riigikogus arutati maareformi, soovitas Päts jätta mõisatele 900 hektarit maad. See ettepanek ei läinud küll läbi, kuid endised mõisnikud hakkasid tasapisi talusid kokku ostma ja nii tekkisid kolmekümnendaiks aastaiks Eestis juba päris kenad mõisad.

Kuna Päts ei olnud kõrgel arvamisel ka eesti diplomaatidest, siis pidas ta Hitleri-Saksamaaga sidet oma isiklike emissaride kaudu. Nendeks olid peamiselt balti sakslased eesotsas endise riigikoguliikme Werner Hasselblattiga, kes asus juba 1934. aastal Saksamaale, töötades seal Saksa vähemusrahvuste büroo, ühe spionaazitsentraali sekretärina.

Usalduslikud vahekorrad kujunesid president K. Pätsil kohaliku Saksa saadiku dr. W. Frohweiniga, kes viibis sageli nii presidendi kui ka tema vendade kodus külalisena. Eriti lähedane kontakt oli Frohweinil presidendi poja Viktoriga. Tiheadat sidet pidas ta ka presidendi venna Voldemar Pätsiga.

Eesti ja Nõukogude Liidu vahelise sõpruse ja koostöö lepingu sõlmimise ajal võttis Päts ette mitu eraviisilist aktsiooni. Tema korraldusel sondeeriti Riias, Kaunas ja Helsingis pinda ühtse sõjalise bloki kiireks moodustamiseks. See blokk oli mõeldud muidugi Nõukogude Liidu rahupoliitika ellimineerimiseks. Saadud vastused olid aga põiklevad, sest kõik sõltus ju Saksamaast, kelle käed olid veel kinni Poola vastupanu likvideerimisega. Päts oli isiklikult kõnelnud paar kuud varem Saksa kindralstaabi ülema Halderi ja Saksa luurejuhi Canarisega, kes olid talle nähtavasti andnud mingeid lubadusi. Pätsi käsul lendas 25. septembril 1939. aastal Saksamaale kolonel Richard Mašing, kes pöördus sealt aga juba järgmisel päeval tagasi väga pessimistlikult häälestatuna. 28. septembril 1939. aastal kutsuti öösel kella kolmeks Kadrioru lossi Pätsi juurde peaminister Eenpalu ja välisministri kohusetäitja sotsiaalminister Kask, et läbi arutada üldmobilisatsiooni väljakuulutamise seoses olevaid küsimusi. Paar tundi hiljem, s. o. hommikul kell viis, ilmus sinna ka pooluline Frohwein, keda oli telefoni teel kohale kutsutud. Samal ajal arutasid sõjamineeriumis sedasama küsimust ka kindralstaabi juhid eesotsas Laidoneri ja Reegiga. Mobilisatsioon jäi aga siiski ära. Arvatavasti toimus see Saksa saadiku dr. Frohweini soovitusel või koguni nõudel, sest säärane ootamatu voluntarism oleks lõõnud segamini Saksa sõjalised plaanid kogu Läänemere basseinis.

Järgmistel kuudel huvitas Pätsi ainult üks küsimus — millal puhkeb Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel sõda? Selles küsimuses selguse saamiseks kasutas ta

Sõjakurjategijad J. Soodla, A. Rebane ja Hj. Mäe kindralkomissar K. Litzmanni külalistena Kadrioru lossis. Nagu fotolt võib näha, sobis sini-must-valge lindike hästi SS-lastest mündri nõõpauku.

Eenpalu poliitilise politsei agendi parun Uexkülli ja Saksa luure ühe funktsionääri dr. Klee kaasabi. Nendelt saadud vastustest selgus, et kallaletung Nõukogude Liidule oli ainult ajutiselt edasi lükatud, seepärast soovitati Pätsil Nõukogude sõjaväebaaside pärast mitte närveerida, vaid valmistuda hoolikalt eelseisvaks sõjaks. Pätsi kindel arvamus, mida sisendasid temasse Eesti kindralstaabi kolonelid, oli see, et Saksamaa tungib Nõukogude Liidule kallale hiljemalt 1940. aasta sügisel. Seda soovunelmat tugevdas veelgi ülalnimetatud Saksa spiooni dr. Klee külas-kaik Tallinna 1940. aasta maikuu. Kummalisel kombel tundis see härra sedapuhku huvi ainult eesti politsei kõrgemate juhtide vastu. Ta kohtus ka siseminister A. Jürimaga, kes võttis teda vastu oma abi A. Tenson-Tuulse juuresolekul.

16. juuni hommikul 1940. aastal telefoneeris Nikolai Pätsi kälimees, kõrgema sõjakohtu eesistuja, tol ajal juba kindralmajor Nikolai Helk-Tsistjakov presidendi kantseleiülemale Elmar Tambekile ja teatas, et president Pätsiga soovib kohtuda Berliinist kohalejõudnud dr. Hjalmar Mäe, kes ootavat ülempreester Pätsi korteris Kaarli puiesteel ja kellel olevat kaasas kutse president Pätsile — sõita kiiresti Hitleri juurde Berliini.

See sõit ei leidnud aga aset, sest juunipöörde tõmbas sõjaprovokaatorite plaanidele kriipsu peale. Päts kohtus viimast korda Hjalmar Mäega juuli algul Kadri-

oru lossi taga asuvas administratiivhoones. Mis sellel kohtumisel täpselt räägiti, ei ole kahjuks teada. Kuid oletusi võib teha küll, kusjuures need oletused on arvatavasti tõele päris lähedal.

Konstantin Päts pidas kuni 26. juulini 1940. aastal Hitleri valitsusega tihedat sidet, kusjuures see side koosnes viiest lülist: Viktor Päts — E. Tambek — O. Pukk — W. Hasselblatt — W. Frohwein. Kuid siis ei kõneldud enam sõjast, vaid Konstantin Pätsi ja tema perekonna põgenemisest üle Saksamaa päikesepais- telisse Itaaliasse. Ei läinud täide ka see kava, sest ajaloosündmused läksid kindlalt edasi mööda oma seaduspärasel teel.

Dokumendid / Archive Documents

Riigikogu protokollid 1931—1934; Riigivanem Konstantin Pätsi kõnede ja ametlike esinemiste kaust 1. augustist 1936 kuni 29. novembrini 1936; siseministri abi A. Tuulse kiri välisministeeriumile 21. juunist 1938; Harbiini Eesti konsulaadi asjadeajaja V. Lõhmuse kiri välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 14. detsembrist 1938; välisministri abi O. Õpiku kiri siseministeeriumile 31. jaanuarist 1939; salajased andmed välisfirmade esindajate tegevuse kohta 4. märtsist 1939; kolonel K. Mollini ettekanne sõjavägede staabi ülemale 31. märtsist 1939; Hugo Hellwizi kiri president K. Pätsile 19. aprillist 1939; Saksa sõjaväeatašee ooberst Rössingi kiri kolonel V. Saarsenile 25. aprillist 1939; kolonel V. Saarseni kiri kolonel K. Mollinile 11. juulist 1939; K. Toferi kiri välisministrile 28. juulist 1939; pressitašee K. Asti kiri välisministeeriumi informatsioonibüroole 31. juulist 1939; vabariigi presidendi kantseleiüleva E. Tambeki kiri välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile 8. augustist 1939; Stokholmi Eesti saatkonna sekretäri Pärli kiri välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 5. septembrist 1939; Helsingi Eesti saadiku R. Möllersoni kiri välisministeeriumile 6. septembrist 1939; pressitašee K. Asti kiri välisministeeriumi informatsioonibüroole 29. septembrist 1939; Riia Eesti saadiku H. Rebase kiri välisministri abile 4. oktoobrist 1939; siseministeeriumi poolt 18. oktoobril 1939. aastal Saksa saatkonna esindajatele Alban Völkersile, v. Korffile ja Ulrich Bremenile väljaantud tunnistus; tundmatu autori kiri Werner von Kugelgenile 20. oktoobrist 1939; sõjavägede staabi II osakonna üleva kolonel V. Saarseni kaaskiri välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile 23. oktoobrist 1939; välisminister Piibu kiri saadik Schmidtile Londonis 24. oktoobrist 1939; haridusministeeriumi kiri siseministeeriumile 26. oktoobrist 1939; Londoni saadiku A. Schmidti kiri välisministeeriumi administratiiv-juriidilise osakonna direktorile 30. oktoobrist 1939; Saksa saadiku W. Frohweini kiri siseministri asetäitjale 1. novembrist 1939; Oskar Õpiku kiri välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile 10. novembrist 1939; saadik A. Schmidti telegramm välisminister A. Piibule 30. novembrist 1939; Saksa saatkonna verbaalnoot välisministeeriumile 1. detsembrist 1939; saadik R. Möllersoni ettekanne välisminister A. Piibule 23. detsembrist 1939; välisminister A. Piibu poolt väljaantud volitus F. Saukasele 5. jaanuarist 1940; D. Treude ettekanne R. Möllersonile 26. jaanua-

rist 1940; O. Õpiku ettekanne R. Möllersonile 27. jaanuarist 1940; J. Johanson
ettekanne R. Möllersonile 27. jaanuarist 1940; R. Möllersoni ettekanne
välisminister A. Piibule 27. jaanuarist 1940; N. Kaasiku telegramm saadik
R. Möllersonile 30. jaanuarist 1940; K. Selteri telegramm president K. Pät-
sile 12. veebruarist 1940; E. Kirovari telegramm K. Selterile 17. veebruarist 1940;
välisminister A. Piibu kiri R. Möllersonile 19. veebruarist 1940; Tartu—Valga
Prefektuuri kiri siseministeeriumile 1. märtsist 1940; kolonel A. Normaku kiri
välisministeeriumi poliitilisele osakonnale 6. märtsist 1939; kolonel A. Normaku
telegramm sõjavägede staabi II osakonna ülemale kolonel V. Saarsenile 6. märtsist
1939; kolonel A. Normaku ettekanne kindral N. Reegile 8. märtsist 1939; kolonel
A. Normaku kiri O. Õpikule 14. märtsist 1939; kolonel A. Normaku ettekanne
kindral N. Reegile 25. märtsist 1939; Londoni Eesti saadiku A. Schmidti kiri
välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile 30. märtsist 1940; kolonel
A. Normaku kiri välisministeeriumi poliitilise osakonna direktorile 17. aprillist
1939; ETA esindaja H. Rahamäe kiri välisministeeriumi pressibüroo juhatajale
A. Tattarile 23. aprillist 1940; sõjaministeeriumi 1939/40. eelarveaasta informatsiooni- ja luurekulude aruanne; O. Angeluse ettekanne siseministrile 20. maist
1940; kolonel A. Normaku ettekanne välisministeeriumi poliitilise osakonna direk-
torile 24. maist 1939; Saksa Usaldusvalitsuse kiri siseministeeriumile 11. juulist
1940.

Triikised / Reference Literature

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918—1945. Serie D, Band V. Baden-
Baden, 1953. Band VII. Baden-Baden, 1956.

Album Eesti Üliõpilaste Seltsi «Veljesto» 20. aastapäevaks. Võim ja vaim.
Tartu, 1940.

Andmeid Eesti Rahvaerakonna ja teiste erakondade tegevusest teise Riigikogu
päevil. Tartu, 1926.

Andresen, N. Mihkel Martna. Eesti sotsialistliku liikumise isa. Tallinn, 1936.

Angelus, O. Tuhande valitseja maa. Stokholm, 1956.

Annist, A. Vabaduspüha ja vabaduse kriis. Tartu, 1937.

Ast, K. Landeswehri plaanid vallutamiseks. Kuidas Hitleri käsilased tasandavad
teed parunite piitsavalitsusele. i. k., 1933.

Ast-Rumor, K. Suurim nurjatus töölisliikumise alal Eestis. Tallinn, 1926.

Barkov, L. Mõrvarid ei pääse karistusest. Tallinn, 1966.

Cathala, J. Nad reedavad rahu. Tallinn, 1952.

Churchill, W. S. The Second World War. Vol. I. London, 1948.

Coudenhove-Kalergi, R. N. Totaalne riik — totaalne inimene. Tallinn, 1938.

Davies, J. E. Als USA-Botschafter in Moskau. Zürich, 1943.

Documents of International Affairs 1939—1946. Vol. I. London-New York-
Toronto. 1951.

Dünamis I. Mõtteid võitlevast vabariigist. Tartu, 1928.

Eesti Avalikud Tegelased. Eluloolisi andmeid. Tartu, 1932.

- Eesti Kroonika. 1932—1939. Tartu, 1933—1940.
- Eesti Pank. 1919—1929. Tallinn, 1929.
- Eesti põllumeeste poliitika. Põllumeeste esitajad Riigikogus. Tallinn, i. a.
- Eesti 2. Riigikogu. Tallinn, 1924.
- Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. II k. Stockholm, 1955.
- EÜS Ühendus 1906—1931. Tartu, 1931.
- Einbund, K. Vaba, iseseisev Eesti. Tartu, 1918.
- Gunther, J. Nüüdse Euroopa juhid. Tartu, 1939.
- Haljaspõld, H. Ühe vana üliõpilase mälestusi. 1—2. Tallinn, 1928.
- Hanko, A. Jaan Poska. Eesti diplomaatia suurvaim. Tallinn, 1938.
- Haritlane. Töötute Haritlaste Ühingu aasta-album. Tallinn, 1935 ja 1936.
- Heiden, K. One man against Europe. London, 1939.
- Hitler, A. Mein Kampf. II Band. München, 1940.
- Isamaaliidu põhikiri. Tallinn, 1935.
- Jans, J. Demokraatia ja diktatuur. Tallinn, 1934.
- Kaheteistkümnenda märtsi radadel. Tallinn, 1936.
12. märts. Aasta riiklikku ülesehitustööd. Tallinn, 1935.
- Kaitsevägeade Ülemjuhataja käsukirjad. Nr. 1—217. Tallinn, 1935.
- Kas erakondade isevalitsus või kodanikkude vabadus? Tallinn, 1929.
- Kristliku Rahvaerakonna põhimõtted, tegevus ja tegelased. Tallinn, 1929.
- Kuidas külameest pügatakse. Tallinn, i. a.
- Kõrgem Sõjakool. 1921—1931. Tallinn, 1931.
- Laaman, E. Erakonnad Eestis. Tartu, 1934.
- Laaman, E. Konstantin Päts. Poliitika ja riigimees. Tartu, 1940.
- Laaman, E. Tänapäeva Saksamaa. Tartu, 1938.
- Laaman, E. Uus Euroopa sõda. Tartu, 1940.
- Laid, E. Tartu Ülikooli osa meie välissuhetes. Tartu, 1932.
- Laimu vastu. Kindral J. Laidoneri majanduslik tegevus ja tema kohustused. Tallinn, 1934.
- Lang, V. Eesti riigikorra poliitilisest ideoloogiast. Tartu, 1940.
- Lattik, J. Teekond läbi öö. I. Göteborg, 1950.
- Liidemann, K. Kas tunned maad. Sõelumatut mõttekillustikku eesti ehitajaile. Tallinn, 1935.
- Loorits, O. Oma rada. Programmartikleid uue Eesti loomisel 1934—1938. Tallinn, 1939.
- Loorits, O. Eesti ajaloo põhiprobleemid. 1955.
- Mamers, O. Kahe sõja vahel. Stockholm, 1957.
- Mamers, O. Häda võidetuule. Stockholm, 1958.
- Martna, M. K. Pätsi ja G. Vesteli majanduspoliitika. Tallinn, 1924.
- Maskid maha! Paljastagem sotsialistide kahepaikus! Tallinn, 1933.
- Meie erakonnad. Kas tahame oodata tähti taevast või teenida üksikute kümnete tuhandete huvisid? Rahval on õigus elada. Tallinn, 1929.
- Mulkide almanak. Tallinn, 1936.
- Oras, A. The Baltic Eclipse. London, 1948.
- Parunid ja põhiseadus. Landeswehri parunite plaanidest põhiseaduse muutmise puhul. Lisa: Eduard Vilde «Mida võime oodata «vabadussõjalastelt?»» Tallinn, 1931.
- Pesti, M. Rahvuslik reetmine «rahvusluse» sildi all (Kodanliku Eesti välispoliitika aastail 1934—1940). Tallinn, 1960.

- Piip, A. Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti. Tartu, 1932.
 Põhiseadus ja Rahvuskogu. Tallinn, 1937.
 Põhiseaduse väljatöötamine Rahvuskogus ja Riigivanema eelnõu. Tallinn, 1937.
 Konstantin Päts. Tema elu ja töö. Kaasaeglaste mälestusi. Tallinn, 1934.
 Raidna, H. Riigikaitse ja selle tegurid kaasajal. Tartu, 1939.
 Raud, M. Kaks suurt: Jaan Tõnisson ja Konstantin Päts. Göteborg, 1953.
 Schellenberg, W. Memoiren. Köln, 1959.
 Sildmäe, I. Fašistlik eesti kodanlus imperialistliku agressiooni teenistuses Nõukogude-vastase sõja ettevalmistamisel (1934—1940). Tallinn, 1953.
 Zinghaus, V. Führende Köpfe der baltischen Staaten. Kaunas-Leipzig-Wien, 1938.
 Tambek, E. Tõus ja mõõn. I ja II. Toronto, 1964.
 Tonska, A. Juht ja mass. Juhtimisprobleemika põhijooni. Tartu, 1936.
 Toomus, F. K. Päts ja Eesti tulevik. Tartu, 1937.
 Toomus, F. Konstantin Päts ja riigireformi aastad. Tartu, 1938.
 Tomingas, W. Vaikiv ajastu Eestis. New York, 1961.
 Uustalu, E. The History of the Estonian People. London, 1952.
 Valitsusasutiste tegevus 1918—1939. Tallinn, 1934—1939.
 Varik, M. Kodanliku Eesti Pariisi saatkonna viimased päevad. Tallinn, 1961.
 Vihalem, P. Eesti kodanluse üleminek Saksa fašismi teenistusse. Tartu, 1963.

Periodika/Periodicals

Ajan Suunta, 1938—1939. Akadeemia, 1938—1939. Danziger Vorposten, 1938. Deutsche Zeitung, 1937—1939. ERK, 1936—1940. Europäische Revue, 1939. Helsingin Sanomat, 1938—1939. Ilta-Sanomat, 1938. Kaja, 1919—1925 ja 1932—1934. Kauppalehti, 1938. Manchester Guardian, 1939. Neue Züricher Zeitung, 1938—1939. Nädal Pildis, 1936—1940. Postimees, 1931—1934. Pravda, 1939. Päevaleht, 1919—1924 ja 1931—1940. Rahvaleht, 1937—1939. Rahva Sõna, 1927—1934. Revalsche Zeitung, 1934—1939. Sotsiaaldemokraat, 1917—1921. Stockholms-Tidningen Eestlastele, 1954—1958. Sõdur, 1934—1940. Tallinna Teataja, 1918—1922. The Times, 1939. Tööerakonna Teataja, 1929—1930. Tööline, 1922—1923. Tööliste Hääl, 1928—1930. Tulimuld, 1953. Tänapäev, 1935—1940. Uus Eesti, 1937—1940. Vaba Maa, 1920—1925 ja 1936—1938. Valve, 1921—1923. Võitlus, 1933—1934. Völkischer Beobachter, 1937—1940. Üliõpilasleht, 1933—1940.

Isikunimede register / Index

- Aareandi, Boris 39
Aavik, Juh., prof. 47
Adamson-Eric 47
Adson, Artur 45
Akel, Friedrich 21, 24, 38, 39, 70, 71, 72,
84, 85, 90, 92
Alle, August 75
Allik, Anton 36
Anderkop, Ado 22, 24, 42
Andresen, Nigol 130
Angelus, Oskar 29, 84, 130
Annist, A. 130
Anton, August 36
Arak 17
Arnerov 40
Ast, Karl 7, 14, 15, 22, 72, 129, 130
Avenol 71

Baghman, A. 63
Bahr, Hermann 77
Bajev 41
Baranovski 119
Barroso 101, 107
Bassen-Spiller 42
Bauer, Johannes 39, 66
Beck 111
Bergstresser 42
Birk 89, 90, 92
Bismarck 9
Blomerius, H. 117
Bock, M. 117
Borgelin 82
Brasche, Ulrich 33, 34
Brede 125
Bremen, E. 117
Bremen, Ulrich 129
Bärengrub 121
Bömer, Karl, prof. 99

Canaris, W. 126
Cathala, J. 130
Chamberlain 111
Churchill, W. S. 130
Clayhills, Thomas 115
Cleffens, van 39
Cloy, von 42
Coudenhove-Kalergi, R. N. 130

Daladier 88
Dailide, B. 85
Davies, J. E. 130
Dehn, Herbert 108, 117
Dellingshausen, E. von 126
Dellingshausen, P. 118
Denikin 27, 125
Drake 41
Drescher, Herbert 99
Dunkel, G. 18, 119, 124
Dörnburg, von 70, 96, 98
Dücker 120
Dünamis, I. 130

Eckström, Ivar 65
Eenpalu-Einbund, Kaarel 6, 14, 15, 21, 24,
25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
44, 46, 47, 49, 59, 80, 86, 120, 126, 127,
131
Eenpalu, Linda 27
Ehnrooth, prof. 40
Eichhorn 42, 110
Eiskop-Edesalu, Julius 19, 30
Eliaser, R. 10
Erjapea 66
Essen, N. 117
Eylandt, W. 117

- Falk, Nikolai 34
 Feldman 33
 Franco 69, 85, 101, 102, 106, 107
 Frenzt, R. von 106
 Freytag-Loringhoven 113
 Frohwein, W., dr. 84, 86, 126, 128, 129
- Gahlnbäck 115
 Gallienne 80, 125
 Galjaškin 62
 Gebhardt 120
 Geiges, Leif 74
 Geldern van 39
 Giers 29
 Giesse, V. 117
 Gnadenberg, Karl 12
 Goebbels, J. 5, 46
 Grabbi 32, 82, 119, 124
 Grieb, Karl 29
 Gross-Piirsalu, Olev 32
 Grundherr, von 38, 39, 70, 96
 Grünberg, J. 47
 Grünfeldt-Haljaspöld, Herbert 62, 131
 Gunther, J. 131
 Gustavson, Oskar 44
- Haas 42
 Halder 94, 95, 126
 Halem, von 96
 Haljaspöld-Grünfeldt, Herbert 62, 131
 Hanko, A. 131
 Hasselblatt, Werner 126, 128
 Heiden, K. 131
 Helanen, Vilho 38
 Helk-Tšistjakov, Nikolai 119, 127
 Hellwiz, Hugo 109, 111, 129
 Hesse, A. 108
 Hiatsintov 62
 Himmler 94, 97, 98
 Hitler, Adolf 44, 84, 94, 96, 97, 98, 111,
 127, 128, 131
 Hoepfener 10
 Hoerschelmann, Elisabeth 112
 Hoerschelmann, Karl 112
 Hoffmann 120
 Holland, Johannes 35, 36, 37
 Holmquist, N. 72, 74
 Hornbruch, M. 117
 Hõimoja-Hõim, Richard 110
- Hämäläinen, dr. 40
 Hünerson, Jaan 14, 22
- Jaakson, Aleksander 19, 20, 32, 119, 126
 Jaakson, J. 24
 Jaakson, Madis 11, 12, 13
 Jakobsen, Ludvig 86, 123, 124
 Jalakas, K. E. 35
 Jans, Johan 10, 131
 Jelissejev 119
 Johanson, J. 89, 90, 91, 92, 130
 Johanson, L. 66
 Jordana, krahv 106
 Judenitš 41, 42
 Juhkam, Mihkel 21, 22
 Järviits 30
 Jääger, Heinrich 36
 Jürima-Jürman, A. 14, 21, 127
 Jürgens, G. 117
 Jürgenson, Erich 54
- Kaasik, Nikolai 85, 130
 Kahu, H., prof. 56
 Kallas, Aino 67, 68, 73, 75
 Kallas, Oskar 73, 75, 89
 Kallmann 30
 Kalm, Mihkel 36, 37
 Kanep 41
 Kant, Edgar 55, 56
 Karavanov 62
 Karjel, Lembit 1, 43
 Kartau, Johannes 65, 66
 Kask 30
 Kask, Oskar 43, 126
 Kaugvee, A. 53
 Kelder 65
 Kerem, Arnold 63
 Kerem, August 22
 Kerenski, Aleksander 26
 Kettunen, Lauri, prof. 7
 Kigaste, Edgar 43, 46
 Kippar, Ants 49
 Kirotar, Elmar 82, 85, 119, 125, 130
 Kirrepe, Johannes 63
 Kirschenberg 30
 Kirsimägi, Konstantin 34
 Kirsiväli, Verner 54
 Kiss, Voldemar 34
 Kitzberg, Jaan 25, 77

- Kivistik, V. 34
 Klasman, August 36
 Klee, dr. 127
 Kler, Nikolas 40
 Klesment, J. 20, 44
 Klimberg 75, 88
 Klompus, Paul 63
 Koch, Claus 114, 115
 Koch, Hermann 114
 Kogerman, prof. 126
 Koltšak 27, 125
 Kook 34
 Koppermann, Valter 54
 Korff, von 129
 Krieviniš 64
 Kristian, A. 39
 Kruus, Hans, prof. 50, 54
 Kubbo, Eduard 36, 37, 49
 Kuben, Hans 27, 29
 Kuk, Juhan 22, 23, 24, 65
 Kuk, Karl 63
 Kukke, Hugo 43, 44, 46
 Kull, Kaarel 44
 Kurg 88
 Kurgvel 116, 123, 124
 Kurrik 42
 Kuusekänd, F. 17, 38
 Kõpp, J., prof. 50, 54
 Köster, Oskar 17, 22
 Köstner, Nikolai 65
 Kübarsepp, E. 10
 Kügelgen, Werner von 116, 129
 Küttim, Johannes 34, 40

 Laaman, Eduard 9, 52, 131
 Laaman, Paul 36, 37, 49
 Laanberg 30
 Laasson, Voldemar 44
 Laid, E. 131
 Laidoner, Johan 6, 7, 12, 15, 16, 17, 18, 19,
 20, 23, 25, 32, 33, 35, 36, 37, 41, 42,
 56, 59, 66, 73, 85, 94, 95, 100, 101, 102,
 125, 126, 131
 Laikmaa, Ants, prof. 47
 Lang, V. 131
 Lantzky, Eduard 63
 Laretei, Heinrich 64, 85, 99
 Larka, Andres 17, 18, 35, 36, 37
 Lass, Eduard 12

 Lattik, Jaan 22, 82, 84, 119, 131
 Laur 40
 Laurmann, Irene 54
 Lauter, Ants 47
 Lebedev, D. 41
 Lebrun 88
 Leesment, H. 106
 Lellep 66
 Lensin 27
 Leonardi 124
 Lepik, J. 85
 Lepp 72
 Leps, A. 17
 Liefländer, A. 118
 Liidemann, K. 131
 Liivak, Arnold 36
 Lill, J. 55
 Linde, Bernhard 77
 Linkvist, Gustav 11, 12, 13, 63
 Litzmann 6, 127
 Lohse, H. 55
 Loorits, Oskar 14, 26, 131
 Lozoraitis, S. 85
 Luha, H. 54
 Luitsalu, Aksel 49, 53
 Lukas, Albert 40
 Luther, A. M. 114
 Lutz, O. 108
 Lõhmus, V. 76, 129
 Lõvi, Oskar 82

 Madisson-Pöldvere 30
 Makovski, V. 119
 Malvet, Peeter 88, 103, 106
 Markus, Johannes 68, 85
 Martna, Mihkel 10, 43, 130, 131
 Masing, Richard 6, 33, 86, 101, 120, 126
 Mathiesen, A., prof. 50
 Mauritz, K. 11
 Meerits 29
 Mengenber, D. 1, 43
 Menning, Karl 70, 71, 77
 Meri, Georg 39, 85
 Metslang, Lui 82
 Mickwitz, Rudi, von 86
 Mikson, Evald 28
 Mollin, K. 129
 Monop, Th. 118
 Montorio, Guido, de 107

- Moreno, Francisco Martin 102, 106
 Moscicki, I. 68
 Munters, V. 64, 87, 96
 Muremaa, Rein 25
 Mussolini, B. 111
 Mõttus, Mihkel 44
 Mäe, Hjalmar 14, 18, 36, 37, 127
 Mägi 30
 Möllerson, R. 60, 73, 82, 86, 89, 90, 93, 96,
 98, 129, 130
 Müller, J. 20
 Neggo 30
 Nepenin 42
 Neps, E. 17
 Neufeldt, H. 118
 Normak, A. 69, 101, 102, 103, 104, 106, 107,
 130
 Nurm, Martin 118
 Nõmmik, J. 47
 Nykänen 37
 Oidermaa, Ants 43, 44, 46
 Oinas 41
 Oinas, Aleksander 22, 43
 Oit, Voldemar 34
 Olbrei, August 25
 Oliven, Frederico 101
 Oras, A. 131
 Org 66
 Orlovsky, B. 117
 Paalman, H. 54
 Paavel 37
 Palvadre, J. 66, 82
 Paju, Axel 83, 84
 Pallo 87
 Pallon, Leonhard 36, 37
 Paptšinski 62
 Paris, Hans 34, 36, 37, 49
 Parve 41
 Pedak, Hans 35, 36
 Peet, A. 10, 11
 Pello, Harald 49
 Penno, R. 17, 21, 34
 Perlitz, H., prof. 50
 Pesti, Madis 131
 Pétain 107
 Piip, Ants, prof. 22, 23, 24, 50, 63, 80, 81,
 82, 83, 84, 86, 90, 92, 93, 96, 100, 129,
 130, 132
 Piirsalu-Gross, Olev 32, 44
 Piiskar, J. 66
 Pipar 30
 Pitka, Johan 29, 64
 Podrätsik, Karl 36
 Poska, Constance 65
 Poska, Ivan 26, 62, 65, 131
 Post 72
 Puhk, Joakim 64
 Puhk, Salme 54
 Puhk, Voldemar 63, 64, 65
 Pukk, Otto 24, 84, 119, 128
 Pung, Mihkel 119
 Puskar, Viktor 36, 37
 Pusta, Karl Robert 69, 71, 73, 88
 Põldvere-Madisson 30
 Päril, Karl 49, 53
 Pärli 118, 129
 Pärsimägi, K. 47
 Päts, Konstantin 1, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13,
 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24,
 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
 37, 43, 44, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 55,
 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 70, 71, 73, 75,
 77, 78, 80, 82, 86, 92, 94, 96, 99, 103,
 109, 119, 120, 122, 124, 125, 126, 127,
 128, 129, 130, 131, 132
 Päts, Leo 119
 Päts, Nikolai 119, 122, 127
 Päts, Peeter 119, 122
 Päts, Viktor 82, 119, 126, 128
 Päts, Voldemar 84, 119, 126
 Raamot, Ilmar 17, 27, 34
 Rahamägi, Henno 99, 100, 130
 Raidna, H. 132
 Raud 75
 Raud, Kristjan 47
 Raud, Märt 23, 132
 Raukas, J. 96, 124
 Rebane, A. 127
 Rebane, H. 87, 129
 Reek, Nikolai 15, 94, 95, 99, 101, 102, 107,
 123, 126, 130.
 Rei, August 17, 18, 22, 24, 77, 78
 Rei, Therese 77
 Reiman, N. 39
 Reinans, Alur 48
 Reinhardt, Max 70

- Reiss, Artur 7
 Remmelgas, Jüri 40
 Reio, Ago 40
 Ribbentrop, J., von 98
 Riesenkampf, A. 117
 Riis 30
 Rodzjanko 42
 Roger 66
 Roman 68
 Roose 42
 Roovere, V. 27
 Rosen, C. 118
 Rosen, Ernst 108
 Rosenberg, Alfred 55, 70
 Rõigas 30
 Rõuk, Theodor 18
 Rössing 129
 Rütli, Oskar 55

 Saar, A. 66, 117
 Saarsen, Villem 6, 39, 84, 86, 99, 104, 116,
 123, 124, 126, 129, 130
 Sakovski, Aleksander 31
 Salza, Hermann, von 42
 Sammul, Jüri 85
 Saukas, Ferdinand 83, 84, 129
 Saura, Ginés Vidal 101
 Scheel, Claus 19, 114
 Schellenberg, W. 132
 Schipai, A. 66
 Schmidt, dr. 40
 Schmidt-Torma, August 80, 83, 85, 129, 130
 Schulmann, Otto 108
 Schulmann, R. 117
 Schults 30
 Seiman, Aleksander 36
 Sein, Heino 54
 Seljamaa, Julius 70
 Selter, Karl 6, 32, 35, 68, 70, 75, 78, 80, 81,
 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 111, 119,
 122, 130
 Sepp, Leo 12, 31, 32, 86, 87, 96, 119
 Sildmäe, I. 132
 Simon, F. 51
 Simson, A. 123
 Sirk, Artur 6, 17, 18, 33, 34, 36, 37, 38, 39,
 40, 46, 49, 86, 120
 Sirk, H. 39
 Shvoy 102

 Sneff 120
 Soodla, J. 127
 Sooman, Hans 84
 Sooman, Johannes 17, 19, 30
 Soots, Jaan 15, 48, 125
 Soucanton J. Girard de 118
 Speck, dr. 40
 Stark, K. 118
 Starkopf, Anton 47
 Steinberg 42
 Stempel, Karl 108
 Stockeby, H. 35
 Strandman, Otto 12, 23, 75, 82, 84, 87
 Ströhm, Berend 108
 Stuart 75
 Suhhomlinov 41
 Suursööt, Helmut 54
 Suursööt, Oskar 44
 Sõster, S. 17
 Säilä, 40
 Syväri, O. J. 40

 Šumanis, V. 87

 Zinghaus, V. 132

 Takso 30
 Tambek, Elmar 16, 29, 84, 119, 124, 128,
 129, 132
 Tamson, J. 43
 Tarvel, P., prof. 50
 Tasso, R. 54
 Tattar, Siegfried 12
 Tattar, A. 86, 99, 130
 Teemant, Jaan 6, 10, 12, 21, 23, 24, 31
 Tehver, J. 53
 Telg, Paul 33, 34
 Tenson-Tuulse, Aleksander 19, 34, 127
 Terras 19
 Tofer, Karl 82, 85, 86, 94, 95, 98, 129
 Tomberg, O. 63, 64
 Tomingas, William 12, 13, 14, 23, 132
 Tonska, A. 132
 Toomus, F. 132
 Torma-Schmidt, August 80, 83, 85, 129, 130
 Traksmaa 125
 Treude, Damasius 70, 84, 89, 90, 91, 92, 93,
 129
 Triik, Nikolai, prof. 47

- Truu, Aleksander 49
 Tšitserošin 62
 Tuglas, Friedebert 47
 Tuiman, Nikolai 36
 Tuksam, H. 17
 Tupits, Artur 21, 26, 44
 Tuulse, Armin 129
 Tõnisson, Aleksander 25, 42, 48
 Tõnisson, Ilmar 25, 49
 Tõnisson, Jaan 6, 9, 15, 23, 24, 25, 26, 46,
 49, 56, 70, 71, 73, 75
 Tõrvand, Juhan 33, 41, 125
 Täht, Richard 19, 30

 Uduste, E. 27
 Uexküll, von 127
 Uluots, Jüri 24, 25, 44, 49, 59, 80, 82, 86,
 100, 122
 Ungria 101
 Urbšys 96
 Uesson, Anton 43
 Uustalu, E. 65, 132

 Vabbe, A., prof. 47
 Vahtramäe, H. 17
 Vannovski 41
 Varik, M. 132
 Varma, Aleksander 82
 Varts 30
 Vasar, Juhan 51, 54
 Vašnov 62
 Veermaa, Richard 20
 Veiler, Aleksander 119
 Veldeman, Eduard 50

 Vendt, Alfred 84, 106
 Vestel, G. 131
 Victoria, Luis Gonzalo 106
 Viebig, Clara 77
 Vigala, A. 5
 Vihalem, Paul, prof. 132
 Viikman, Evald 34
 Viiralt, Eduard 47
 Viirsalu, E. 54
 Viitak, N. 32
 Vilde, Eduard 71, 131
 Vilt, Aleksander 36
 Virgo, Eduard 63, 65, 66, 75, 77
 Väli, Bernhard 36
 Völkens, Alban 129

 Walter, E. 108
 Weiss, von 42
 Weiss, Helmuth 108, 110
 Weiss, Kurt 108
 Wengler, J. 40
 Wetter-Rosenthal, E., von 126
 Weymarn, A. 84, 118
 Wiard 65
 Williams, G. 65
 Winter, A. 117
 Witte, H. 115
 Woermann 94, 97
 Wrangel, Wilhelm, von 27, 108, 125

 Öpik (Mamers), Oskar 6, 45, 69, 70, 75, 77,
 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92,
 93, 94, 96, 97, 103, 111, 129, 130, 131

Summary

Introduction

Presenting pure facts only, the 13th volume of the work "The Estonian Republic and its People During World War II" tells about the fascist-minded internal policy of the Estonian bourgeoisie and their leader Konstantin Päts and their collaboration with the German fascists during the years 1933—1940. Bourgeois Estonia had become one of the links in the so-called "sanitary cordon", created in 1918 by the German Kaiserreich and the Western Powers who tried to isolate the Soviet Union from Western Europe. In the late thirties a military bridgehead was set up here in order to attack the Soviet Union.

If necessary, why not dance with the Devil's Grandmother herself...

This well-known device of Count of Bismarck had become the leading idea of the political and economic activities of Konstantin Päts who, after studying at a clerical seminary, became in later years dictator of Estonia. In this volume political events are presented as well as facts illuminating the unlawful business operations of K. Päts.

The Eighteenth Brumaire

K. Päts, former leader of the Estonian Agricultural Party, seized power on the 12th of March, 1934. This fascist State coup was carried out with the support of the Socialist Party and the assistance of the Army generals. After having seized power, dictator K. Päts established a very strict police regime in the country.

What happened to the Other Parties' Leaders?

K. Päts, who did not wish to share power with any other person, tried to reconcile the leaders of the various parties of the dissolved Parliament in supplying them with well-paid jobs either in the diplomatic service or at state enterprises. In this he succeeded. Only two of the former heads of state — Jaan Teemant and Jaan Tõnisson — stayed incorruptible and maintained their positions in a sharp opposition to K. Päts's regime. The cause of this, however, were not ideological considerations, but their ambitions to blow the trumpet in political life.

The Father of the Police

In order to maintain the power he had gained K. Päts needed a strong Minister of the Interior. Three months after K. Päts's State coup the then well-known political careerist Kaarel Eenpalu, founder of the Estonian police forces, became Minister of the Interior. Many former gendarmes of Tsarist Russia's police forces and agents of the Tsar's okhranka who were notorious for their brutality served in the Estonian police forces. K. Eenpalu was K. Päts's closest collaborator. In a short time he liquidated all democratic liberties in Estonia.

Provocation

The State coup of March 12th 1934 was carried out by K. Päts under the camouflage of putting an end to the activities of the Estonian fascists (the so-called "Vaps"-organisation). But soon the arrested leaders of this organisation were released from prison, with the exception of their fuehrer Artur Sirk, who escaped from prison in the autumn of 1935 and fled the country. On December 8th 1935, the "Vaps" organisation tried to seize power. But actually this was one of the greatest provocations of K. Eenpalu's police forces. The "putsch" had been planned beforehand by Minister K. Eenpalu and the police leaders K. Kirsimägi and A. Tuulse. The provocation was staged by J. Holland, K. E. Jalakas, H. Pedak and H. Stockeby, leading personalities in the "Vaps" movement. The first two of them were agents of the police intelligence forces and the latter two — counter-intelligence officers of the general staff of the bourgeois Army. The propaganda bosses of the already fading glory of K. Päts's regime welcomed the staged putsch, for it helped to justify the harsh ruling methods of the dictator.

Chronicle

This chapter presents facts about the pursuing, in Britain and Holland, of Artur Sirk, leader of the Estonian fascists and about his assassination in Luxembourg by three agents of the Estonian police intelligence service in the summer of 1937.

Miscellany

A fascist regime after the German pattern was established by K. Päts in Estonia. Political organisations were banned, the potential of the Trade Unions was equalized, the labour movement was forced into illegality, striking was proclaimed a criminal offence, the press was censored, lawful legislation was replaced by the dictator's decrees.

The Struggle for Tartu University

The potential of whatever civil institution was equalized by K. Päts. He tried to put an end to the autonomy of Tartu University, too. This, however, caused a sharp opposition among the intelligentsia and the students. The struggle around Tartu University lasted for three years. Finally the chancellor of the university, professor J. Kõpp, and the administration of the university were forced to resign. H. Kahu, the new chancellor and favourite of K. Päts, fulfilled obediently all the dictator's orders. All academic organisations and the activities of the students were put under strict control.

The Finnish Press and K. Päts's Dictatorship

The fascist State coup in Estonia and the antidemocratic activities of K. Päts's government were sharply criticised by the Finnish press. We present a number of items published in the Finnish newspapers which illuminate the proceedings behind the scene of the 1938 elections to the Estonian Parliament.

Il semble que vous ayez oublié cela

In this chapter facts about the corruptive activities of the bourgeois Estonian diplomatic service are presented. The Estonian diplomats were notorious for being involved in smuggling. Even leading officials of the Foreign Office took part in these activities.

La Dolce Vita

Though bourgeois Estonia was a poor state, big sums were spent on diplomatic service. That money the state actually couldn't afford spending. The Estonian embassies were furnished and decorated luxuriously and the diplomats' wages were the highest the state paid. On the other hand, Estonian diplomats had very little work to do since the role of a small state like Estonia in international affairs was utterly insignificant.

Diplomatic Corridors of Power I

In bourgeois Estonia, officials for the diplomatic service were appointed basically by ways of nepotism. This book tells about the careers of the older generation of Estonian diplomats.

Diplomatic Corridors of Power II

Karl Selter was the last Foreign Secretary of bourgeois Estonia. Formerly he had been holding the post of deputy prosecutor of the Estonian Army Court Martial. He was one of the persons who are mostly responsible for turning Estonia into a military bridgehead of the fascists. An obedient servant of the German Foreign Office, K. Selter prepared and signed the military treaty between Estonia and Germany on June 7th, 1939. By the end of 1939, when K. Päts's dictatorship had come to a deadlock, K. Selter, according to his own wish, was appointed Estonia's Minister to Switzerland in Geneva.

Diplomatic Corridors of Power III

This chapter tells about Oskar Üpik, deputy Foreign Secretary of bourgeois Estonia. As it has transpired during the post-war period, O. Üpik was an agent of the Gestapo's foreign intelligence service. In spring 1940, O. Üpik was appointed Minister of bourgeois Estonia to France. During the years of the fascist occupation (1941—1944), O. Üpik held the post of Director of Justice in Estonia and was a participant in crimes against humanity. At present this war criminal lives in Norway.

The Working-Day of the Estonian Embassy in Berlin

The idyllic life of the Estonian embassies was frequently disturbed by intrigues and quarrels. The most skilful plotters were O. Üpik, the last Estonian Minister in Paris and R. Möllerson, former councillor at Estonia's London and Paris embassies, who was appointed Estonian Minister to Germany at the end of 1939.

Three Reports

In this chapter the working-style of the Estonian diplomats is discussed. Their main "work" consisted of picking up political gossip. Nobody gained by this, but it didn't harm anybody, either.

The Oracle from Berlin

Henno Rahamägi, the Estonian Telegraph Agency's representative in Berlin was outstanding by his clear and objective judgment of the current political situation. This journalist's correspondence to the chief of the press department of the Estonian Foreign Office was of much greater significance than the reports from abroad, sent by the various ambassadors and ministers.

End of the Order State

For seven hundred years the successors of the knights of the Livonian Order had been playing the masters of the Estonian people and their country. In the times of bourgeois Estonia the Baltic Germans, as they were called (there lived 14 000 of them in Estonia), maintained their leading positions in Estonian industry, finance, commerce and shipping. On the eve of World War II this German national group carried out light-shunning tasks, viz. orders of Hitler's "Fifth Column". In the autumn of 1939, the Baltic Germans followed Hitler's call and left for Germany.

Pure Facts

This chapter tells about colonel A. Normak, Estonia's diplomatic representative in Spain during the spring of 1939. Bourgeois Estonia was one of the first states to recognize general Franco's fascist government.

The Black Cabinet

In the years of Konstantin Päts's dictatorship a prominent part in the political life of the state was played by his relatives and closest friends. This "Black Cabinet" consisted of the three brothers of K. Päts, his younger son, M. Pung, his sister-in-law's husband, E. Tambek, chief of the presidential office, O. Pukk, Speaker of the Parliament's Lower Chamber, colonel H. Grabbi, the Presidents' adjutant and others. These gentlemen exercised their power especially on occasions when candidates for leading posts of the state were being considered. Dictator K. Päts and his clique appointed ministers, ambassadors, lord-mayors, judges and directors of state enterprises. After the war it turned out that the majority of the members of this "Black Cabinet" had been closely connected with the Gestapo.

Sisukord

Saateks	5
«Kui vaja, siis võib kas või vanakuradi vanaemaga tantsida...» .	9
Kaheksateistkümnes brümäär	14
Mis sai erakonnameestest?	21
Politsei isa	26
Provokatsioon	33
Kroonika	38
Mitmesugust	41
Võitlus Tartu Ülikooli ümber	49
Soome ajakirjandus Konstantin Pätsi diktatuurist	57
Il semble que vous ayez oublié cela	62
Mõnus elu	67
Reportaaž diplomaatia kuluaaridest I	70
Reportaaž diplomaatia kuluaaridest II	78
Reportaaž diplomaatia kuluaaridest III	84
Eesti saatkonna argipäev Berliinis	89
Kolm ettekannet	94
Oraakel Berliinist	99
Ainult faktid	101
Orduriigi lõpp	108
Must kabinet	119
Allikad/Sources	129
Isikunimede register/Index	133
Summary	139

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00352028 7

B 13.
2073

3520287